

ЗЕМЉА И ЉУДИ

ПОПУЛАРНО НАУЧНИ ЗБОРНИК

Свеска 68

БЕОГРАД, 2018.

Издавач

Српско географско друштво, Београд, Студентски трг 3/III, тел. 011/2184065
e-mail: info@sgd.org.rs, web адреса: www http://sgd.org.rs

Уређивачки одбор

Др Ненад Живковић, др Мирољуб Милинчић, др Снежана Вујадиновић,
др Славољуб Драгићевић, др Рајко Гњато, др Јован Плавша,
др Даница Шантић, др Јелена Луковић, др Јелена Ћалић, мр Ивица Шантић

Уредник

Др Драгица Гатарић

Технички уредник

Др Драгица Гатарић

Штампа

„Форма Б“, Београд, тел. 011/2777104

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
91

ЗЕМЉА И ЉУДИ: популарно научни зборник / уредио
Драгица Гатарић. – 1951. св. 1 – . – Београд (Студентски
трг 3/III): Српско географско друштво, 1951 – (Београд:
Форма Б). – 20 cm

Годишње
ISSN 0513-9449 = Земља и људи
COBISS. SR-ID = 106309383

С А Д Р Ж А Ј

Др Стеван М. Станковић: ЗАНИМЉИВА ЛИМНОЛОГИЈА	5
Наталија Инђић: НАЦИОНАЛНИ ПАРК ЂЕРДАП	19
Мелани Томић: ВЛАСИНСКО ЈЕЗЕРО И ЊЕГОВА ОКОЛИНА	27
Јована Алексић: ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ СКАДАРСКОГ ЈЕЗЕРА	33
Др Добрила Лукић: МЉЕТ – ЗЕЛЕНО ОСТРВО	41
Др Стеван М. Станковић: ЈЕВТО ДЕДИЈЕР – ОТРГНУТО ОД ЗАБОРАВА (1879–1918; 1918–2018)	47
Мина Радовић: ЈОВАН ЦВИЈИЋ – НАУЧНИК БЕЗВРЕМЕНОГ ТРАЈАЊА	53
Величко Петрушевски: ДА СЕ НЕ ЗАБОРАВИ	57
Милан Вујић: САКРАЛНИ ОБЈЕКТИ ГРАДА ВАЉЕВА	63
Видомир Обрадовић: МАНАСТИР САСЕ	71
Александар Антић: ПЕЋИНА РАВНИШТАРКА	75
Др Ивана Пењишевић: ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ ОДЛИКЕ РУРСKE ОБЛАСТИ ПОРАЈЊА	81
Алекса Попадић: СТОКХОЛМ	87
Владимир Мајсторовић: БРИСЕЛ – „НЕЗВАНИЧНИ ГЛАВНИ ГРАД ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ“	95
Миодраг Радановић: ПАТУЉЦИ СА КРКА	105

РЕЧ УРЕДНИКА

Поштовани читаоци,

у овом 68. броју популарно-научног зборника „Земља и људи“, можете прочитати:

- Интересантне чињенице о некима језерима које су забележили путописци, љубитељи природе и истраживачи непознатих пространа Африке, Северне Америке и Азије.
- Основне карактеристике, као и туристичке мотиве Националног парка Ђердап.
- Знаменитости Власинске висоравни и истоименог језера.
- Природне и антропогене туристичке вредности Скадарског језера.
- Који су природни феномени на острву Млет?
- Јевто Дедијер – живот и дело.
- Догађаје са манифестације Цвијићеви дани.
- О подружници Српског географског друштва у Лозници.
- О манастирима и црквама на територији Града Ваљева.
- Ко је основао манастир Сасе?
- Основне карактеристике спелеолошког објекта у близини Кучаја.
- Где се налази географска, демографска и финансијске концентрације немачке тешке индустрије?
- Који је највећи град Северне Европе?
- Неке информације о културно-историјским споменицима, музејима и знаменитостима Брисела.
- Шта је то нанизам?

Уредник

Др Драгица Гатарић

Др Стеван М. Станковић

ЗАНИМЉИВА ЛИМНОЛОГИЈА

Лимнологија је наука о језерима. Назив потиче од грчких речи лимне – језеро и логос – наука. Оснивачем савремене лимнологије сматра је швајцарски научник Франсоа Алфонсо Форел (1841-1912), професор Универзитета у Лозани, сликовитом насељу поред Женевског (Леманског) језера. Он је 1885. године, на Међународном географском конгресу у Лондону, изложио основна начела науке о језерима и указао на задатке и циљеве проучавања језера. Поред тога, између 1892. и 1904. године, објавио је тротомну монографију о Женевском језеру, која има 1.678 страна. Године 1901. објавио је књигу, уџбеничког карактера, под називом Општа лимнологија. Интересантно је да је исту добро проучио Јован Цвијић (1865-1927) и објавио приказ у француском часопису Географски анали. Убрзо затим, приказ је на српски језик превео професор Павле Вујевић (1881-1966) и објавио га у Цвијићевој књизи Говори и чланци.

Језера су била позната људима још у најдаљој прошлости. Током времена почели су их проучавати географи и биолози. Податке о некима језерима забележили су путописци, љубитељи природе и истраживачи непознатих простанстава Африке, Северне Америке и Азије. Први подаци о језерима објављивани су у географским и биолошким публикацијама. Због тога што на језерима није било редовних осматрања водостаја, температуре воде, количине воде коју доносе притоке и падавине, количине воде која отиче отокама и губи се испаравањем, већина радова била је описног карактера. Године 1724. постављен је први водомер на Ладоском језеру. Из 1830. године потиче први водомер на Каспијском језеру. Московско друштво љубитеља природе 1888. године организовало је прву осматрачку станицу на Косинским језерима, што се временски подударило са лимнолошком лабораторијом која је основана на Доњем Печерничком језеру недалеко од Прага. Године 1889. у Русији је објављена књига о језерима у изворишту реке Волге.

Одважени истраживачи и први научници

Афричко језеро Њаса, од европских истраживача први је открио Португалац Г. Бохорш 1616. године. На језеро Мичиген, од Европљана је први стигао Француз Жан Никол 1670. године. Његов земљак, Рене Роберт Кавалије први је организовао експедицију која је 1670. године, са језера Ири, стигла на језеро Мичиген. На Балхашком језеру, које се налази у Казахстану, прва проучавања обавио је Александар Шерк у првој половини XIX века. Прву карту језера Њаса израдио је Дејвид Ливингстон (1813-1873), који је на Њаси први пут боравио 16. септембра 1859. године. Године 1858. 13. јануара, енглески истраживачи Афри-

ке, Ричард Френсис Бартон (1821-1890) и Џон Хенинг Спик (1827-1864), открили су језеро Тангањики, које су домороци сматрали великим унутрашњим морем. На један залив језера Викторија, које је најпространије у Африци, Џон Хенинг Спик први пут је дошао 30. јула 1858. године. Четири дана касније пред њим се отворило велико пространство језера, чији северни део пресеца екватор. Купање у овом језеру је забрањено, због вируса који изазивају различите болести. Албертово језеро је открио Самјуел Вајт Бејкер (1821-1893) 14. марта 1864. године. Године 1876. Хенри Мортон Стенли (1841-1904), један од најпознатијих истраживача Африке, открио је Едвардово језеро, којем се вратио 11 година касније. Рудолфово језеро први је открио Самуел Телеки фон Сек, вођа једне аустро-угарске експедиције по Африци 1897. године.

Године 1892. француски научник Делбек објавио је Атлас француских језера. Три године касније Албрехт Пенк и Карл Рихтер, публиковали су Атлас аустријских алпских језера. Језеро Киву у Африци први је открио Немац А. Ф. Гетцен 1894. године. Жан Мари Тило, француски војни картограф, између 1899. и 1905. године, картирао је средњи део тока реке Нигер и језеро Чад. Знатно касније језеро Чад је истраживао Норвежанин Тур Хејердал (1914-2002), познат по томе што је на сплаву Кон тики, препловио Атлантски океан. Из 1898. године потиче књига о језерима у горњем току реке Двине у Русији.

Слика 1. – Женевско (Леманско) језеро на граници Швајцарке и Француске

Обимна проучавања Аралског језера обавио је руски академик Лев Семенович Берг (1876-1950) између 1899. и 1908. године и написао обимну монографију. Интересантно је да је Л. С. Берг о овом језеру бранио магистарски рад, који је, због изванредног научног доприноса, комисија прогласила докторском дисертацијом и младом научнику доделила титулу доктора наука. Овај врсни лимнолог био је председник Совјетског географског друштва од 1940. до 1950. године. Јован Цвијић је у Београду 1902. године објавио Атлас језера Македоније,

Старе Србије и Епира који је поново публикован у четрнаестој књизи Сабраних дела Јована Цвијића 1996. године. Године 1922. основана је Међународна асоцијација за теоријску и примењену лимнологију, која је 1934. године у Београду, одржала Седми међународни конгрес лимнолога, на којем је активно учествовао проф. биологије, академик, др Синиша Станковић (1892-1974), писац знамените књиге Охридско језеро и његов живи свет. Сто педесет учесника овог скупа, који су дошли из 18 земаља, поднело је 70 реферата. Учесници скупа посетили су Охридско језеро у Македонији и Плитвичка језера у Хрватској, два непоновљива лимнолошка објекта, која су са непосредним окружењем, давно проглашена за националне паркове.

Током времена литература о језерима се умножавала, јер су проучавањем обухваћена и све бројнија вештачка језера. Данас на многим језерима постоје специјализоване лабораторије и научно-истраживачки институти, међу којима је најпознатији онај у месту Листвјанка у југозападном приобаљу Бајкалског језера у Сибиру, који је писац ових редова посетио пре 30 година.

Језеро – удубљење испуњено водом

Језеро је удубљење испуњено водом која се привидно не креће. Састоји се из басена и воде у њему. Има их пространијих од Балканског полуострва, али и мањих од школског дворишта. По начину постанка језера су веома различита (тектонска, вулканска, плазинска (урвинска), ледничка (циркна, валовска, у терминалним басенима), крашка, речна (мртваје), еолска, приморска (лагуне), органогена (атолска), вештачка. Има их у свим деловима наше планете, чак и у степским и полупустињским деловима Африке, Аустралије и Азије. Јављају се у приморским областима, речним долинама, набраним планинама, тектонским потоплинама, кратерима угашених вулкана, периферним областима плеистоцене глацијације и крашким теренима. Према географским целинама у којима се налазе, руски научник Л. П. Шубајев издвојио је следеће типове језера: језера тундре, канадско-карелијска, ладошко-лауренцијска, селигер-иљменска, језера тајге, источносибирска, азијско-каспијска, претпланинско-степска, аралско-каспијска, казахстанска, анадолијска, аустралијска, кинеско-флоридска, афричка велика језера, Бајкал, крашка, језера речних долина, приморска, језера средње високих планина и језера високих планина.

Тачан број језера на Земљи није познат, јер док једна нестају (Аралско) друга настају (Завојско). То значи да су језера пролазни хидрографски објекти. Од посебног значаја је све већи број вештачких језера, која се граде за потребе производње електричне енергије, заустављања поплавних таласа, заустављање вученог наноса, уравнотежења водног биланса, водоснабдевања насеља и индустрије, наводњавања обрадивих површина, пловидбе, привредног и спортског риболова, рекреације и туризма.

Укупна површина природних и вештачких језера на Земљи, пре тридесет година процењена је на 2.900.000 km². То значи да језера покривају површину 35 пута већу од површине Србије. У књизи Реке и језера Совјетског Савеза, обја-

вљеној 1971. године, записано је да ова земља има 2.854.160 језера. У Западносибирској низији постоје 472.233 језера. На планини Кавказ има 1.600 језера, те је забележено да ова планина види, јер су њене очи језера воде тиркизне боје. Аустралија има 800 језера. Шведска има око 200.000 језера, а Финска 187.870. Пољска има 9.396, а Румунија 3.450 језера. Међу земљама са великим бројем језера истичу се Канада и САД. Посебно су интересантна језера у италијанској подгорини Алпа, на контакту са пространим сливом реке По. Међу тим језерима истичу се: Мађоре, познато и под називом Вербано, Лугано, чији је други назив Чересио, затим Комо или Ларио, Гарда, Изео или Себино, Идро или Еридео, Орта, Ритом, Ледро, Валвестино, Варесе, Монате, Камабио, Гроце, Молвено, Мезола и Мергозо, сва добро заштићена и љубитељима природе и туристима позната.

Сматра се да је прво вештачко језеро изграђено у Египту 3200. године пре нове ере, преграђивањем једног рукавца делте реке Нил, недалеко од Каира. До наших дана, број ових лимнолошких објеката, који су веома различитих димензија, толико се повећао, да нико није у стању да каже колико их има. Класификују се по намени, запремини воде, висини брана, променама у околини и свеопштем значају. У највећа вештачка језера на свету убрајају се Волта у Гани (8.480 km²), Кујбишевско у Русији (5.900 km²), Смолвуд у Канади (5.708 km²), Рајндир у Канади (5.575 km²), Бухтармин у Казахстану (5.490 km²), Братск у Русији (5.470 km²), Насерово у Египту (5.120 km²), Рибинско у Русији (4.550 km²), Нипигон у Канади (4.530 km²) и Кариба у Африци (4.450 km²). У Кини се гради највећи вишенаменски водопривредни систем на свету, познат под називом Седдам клисура, који ће имати више вештачких језера. Иако вишеструко корисна, услед урушавања брана, било је неколико катастрофа са великим људским жртвама и тешко процењивим материјалним губицима. Највећом катастрофом сматра се рушење брана Банкиао и Шиманатан у Кини, када је у поплавном таласу, висине 6 до 10 m и ширине воде до 12 km, директно страдало више од 26.000 људи, док је због епидемија било угрожено њих 150.000. Више од 11 милиона становника остало без својих кућа.

Разноврсност језера као посебна одлика

Према садржају органских хранљивих материја језера су дистрофна (без органске продукције (Туз, Ван, Мртво море), олиготрофна (сиромашна органском масом (Охридско, Преспанско, Боденско) и еутрофна (богата органском масом (Скадарско, Лудашко, Викторија). Живи свет језера сврстава се у три групе и то: планктон (зоо и фито, организми који лебде у води), нектон (организми који се активно крећу, рибе) и бентос (организми причвршћени за језерско дно (неке биљке, неке шкољке). Језера могу бити стална (Бледско, Боденско, Каспијско), периодска (у крашком пољима, Церкнишко у Словенији) и повремена (Шот ел Церид у Сахари). Када је писац овог чланка, једног лета из Хамамета, града у приморском делу Туниса, путовао далеко на југ, у Сахару, плитки басен језера Шот ел Церид био је без воде. По температури воде, на језерима се издвајају три слоја. Епилимнион је топли површински слој. Металимнион је слој нагле проме-

не температуре, тј. слој температурног скока. Хиполимнион је дубљи део језерске воде уједначене температуре воде током целе године.

По положају, у односу на климатске зоне, језера се деле на екваторијална (вода увек топлија на површини и хладнија у дубини, тј. влада нормална термичка стратификација воде), умерена (лети вода на површини топлија него у дубљим деловима, што се назива нормална термичка стратификација, зими вода на површини хладнија него у дубљим деловима, што се назива инверсна, или обрнута, термичка стратификација воде) и поларна (вода на површини, рачунајући и лед, увек хладнија од воде на већим дубинама, што се назива обрнута термичка стратификација воде). По количини растворених соли језера се деле на слатководна (мање соли од 1 промила), сланаста (1 до 30 промила соли) и слана (преко 30 промила соли). Језера криптодепресије су она чија је површина изнад нивоа мора, а најдубљи делови испод површине. Надморска висина таквих језера мања је од њихове дубине. Делови таквих језера су испод замишљеног нивоа мора, што се на посебан начин одражава на води биланс и друге особености воде. Таква језера су Бајкалско, Тангањика, Гарда, Скадарско. Језера депресије су она чија је надморска висина мања од нивоа мора, што значи да су им сви делови басена испод нивоа светског мора (Мртво море, Тиберијско, Каспијско).

Да су језера веома разноврсна показују два примера из наше земље. Палићко језеро које се налази недалеко од Суботице, на северу Бачке, настало је у еолском удубљењу између Бачке лесне заравни и Суботичко-бајске пешчаре. У једном запису из 1580. године помиње се под називом Палегухаза. У прошлости му је површина износила 5,6 km², дужина обалске линије 17 km, а највећа дубина 2,5 m. Познато је да је током изузетно сушних година потпуно пресушивало, али се базен опет пунио водом. Почетком маја 1971. године, језерска вода је била толико загађена да је изумро сав биљни и животињски свет, јер се ослободио сумпор-водоник из муља са дна језера. Донета је одлука да се језеро исуши, да се, одстрани муљ са дна, пречишћавају отпадне воде које се сливају у језеро, басен поново напуни водом и језерско приобаље уреди за потребе туризма. Неколико година Палић је био језеро без воде. После обимних радова басен је напуњен водом, али она све до данас није довољно чиста за купање.

Крајем зиме 1963. године у једном делу Старе планине, недалеко од Пирота, почело је нагло отапање снега, а било је и кише. Код села Завој, кроз које тече река Височица, десна притока Нишаве, формирало се велико земљано-стеновито клизиште. Са 790 до 960 m високе и стрме десне долиנסке стране Височице, расквашена земљана маса, сручила се у корито ове реке и зауставила њен ток. Иза бране је почела акумулација воде, која је убрзо потопила воденице, куће и цркву у селу Завој, чије је становништво исељено. За само неколико дана настало је 33 m дубоко, 200 до 500 m широко, 7,2 km дугачко и 3,1 km² пространо језеро. Пошто је постојала опасност да вода нагло поруши брану, и изазове катастрофалну поплаву, прокопаним каналом и тунелом, језерска вода је испуштена у корито Височице, низводно од бране. Природна брана је знатно касније ојачана и надвишена, те је вода Височице поново ујезерена, сада у дубљем и пространом вештачком језеру. Тунелом, и двома цевима, вода из језера је спроведена

до турбина хидроелектране која је изграђена на периферији Пирота и даје 130.000.000 kWh електричне енергије годишње. Од природне катастрофе до победе, пут је био дугачак и мукотрпан, али плодотворан. Поред производње електричне енергије, језеро привлачи планинаре, љубитеље природе, викендаше, туристе и риболовце. За становнике потопљеног села Завој, изграђено је насеље на периферији Пирота.

Језера необичних назива

Разноврсна по начину постанка, изгледу, значају и простору којем припадају, језера имају различите, често веома интересантне називе. Каспијско језеро, као најпространији лимнолошки објекат на свету, који припада Русији, Азербејџану, Ирану, Туркестану и Казахстану, и које због велике површине многи називају морем, назив је добило по становницима Каспима који су живели у приобаљу. У руским летописима помиње се и под називима Хвалинско море и Хвалијско море. Језеро Ван у Турској, такође је названо по једном старом народу. За разлику од овог, назив турског језера Туз значи слано језеро.

Назив Бајкал на монголском језику, значи богато море или језеро богато рибом. Кинези су га у прошлости називали Северно море. Назив Аралско језеро је туркменског порекла и значи острво. Тако се у прошлости називао део овог језера око ушћа реке Аму-Дарје, где су постојала бројна ниска, песковита острва. Значи то је језеро са много острва. Исик кул је топло језеро. Оњега, у преводу са старофинског језика, значи језеро које се дими. Назив језера Севан, које је писац овог чланка посетио на путовању преко Кавказа, на јерменском језику, значи црни манастир. Ово језеро је у прошлости називано Гергамско море, Гехаркуни, Чекча, Гокча, Дарија-Ширан, Кукча-Дарја и Кукча-Тенгиз. Назив казахстанског језера Ашћикол указује на његову горку воду. У кратерима угашених вулкана у Индонезији, поред осталих, постоје три језера чији називи преведени на српски језик значе језеро стараца, језеро младића и девојака и зачарано језеро. Интересантна су по томе што због вулканских стена, пепела, водене паре, гасова и хидрохемијских реакција, повремено мењају боју воде од тамно-зелене, до плаве, црнкасте, жућкасте и оне попут беле кафе. Када су два војника 1865, изненада угледала Кратерско језеро у САД, дала су му назив Величанствено језеро.

Језеро Ладога се у легендама помиње као Аљдога, што у преводу значи валовито језеро. Назив језера Њаса (Малави), на језику Банту црнаца, значи велика вода. Чад значи велико пространство. Назив језера Мичиген, на језику староседелаца из приобаља, значи велико језеро. Назив језера Винипег, у Канади, значи прљава вода, која потиче од наноса реке Саскачеван, чији назив значи велики брзаци. Атабаска значи језеро у глиновитом удубљењу. Онтарио је у преводу са локалног старог назива лепо језеро. Назив језера Хјурон изведен је од истоименог индијанског племена. Највише (3.812 m) и веома пространо (8.300 km²) језеро у Јужној Америци, у горостасним Андима, Титикака, на језику староседелаца приобаља, и на вештачким, пловећим острвима, значи оловна вода.

Лаго Мађоре је италијански назив за језеро у подгорини Алпа и значи велико језеро. Назив језера Инари (Финска, Лапонија) на Сами језику значи велико језеро разуђене обале. Далајнор је језеро на северу Кине. Назив му на монголском језику значи језеро-море, или велико море. Блејк лејк значи црно језеро, Цаган Нур бело језеро, Кукунор (на Тибету, Кина) у преводу значи језеро голубије боје, Јашилкуљ, на Памиру, је назив за зелено језеро. Сирикуљ је жуто језеро, а Алакуљ златно језеро. За време Римљана Боденско језеро у Швајцарској, је називано Лакус Брегантинус по граду Брегенцу, познатом туристичком центру.

Слика 2. – Титикака, језеро у Андима, на граници Перуа и Боливије

У Псковској области у Русији постоје језера названа по дрвећу које расте у околини (Брезово, Липенац, Борово, Јетово, Дубец, Ивово), по врсти риба које у језерима живе називају се Укљево, Сомино, Штучино, а по птицама које се ту гнезде Јастребово, Чајка, Совино, Гусино, Врана, по животињама су названа Видрино, Кунино, Вучје, Жабље. Бивер лејк значи даброво језеро, Буфало лејк је бизоново језеро. Језера Никарагва и Манагва су добила називе по птицама. По истраживачима су названа језера Шемплен, Терног, Фробишер и Питер Панд у Канади. Језеро Ејр, у Аустралији, названо је по Едварду Џону Ејру (1815-1901), који је проучавао унутрашња пространства овог континента. Имена истраживача носе и Аустралијска језера Фром и Грегори.

Језеро Викторија у Африци названо је по енглеској краљици Викторији. У новијој литератури за ово језеро се срећу и називи Ухуру (слобода), Уможде (јединство) и Ширикша (уједињење). Језеро Тангањик у локално становништво назива Мсагаса, што значи бурна вода. Едвардово језеро је названо по сину енглеске краљице Викторије. Извесно време је носило назив Иди-Амин-Дада по

официру и бившем председнику Уганде. Рудолфово језеро носи назив по аустро-угарском престолонаследнику Рудолфу, а означава се и именом Туркан. Због зелене боје воде називано је и море жада. Албертово језеро носи име принца Алберта, супруга енглеске краљице Викторије, али је за време владавине диктатора Жозефа Дезире Мобуту, називано Мобуту Сесе Секо, што значи свемоћни ратник. Када је 1997. године свргнут са власти, језеру је враћен стари назив. Леополдово језеро је названо по белгијским краљу Леополду.

Највеће језеро Ирана, Урмија, у част шаха Резе Пахлавија названо је Резае. Мртво море, пространо слано језеро у сливу реке Јордан, између Израела и Јордана, Арапи називају Бахр ел лут, или Лотово море, а Хебрејци Јам ха мела, док му је најстарији назив Лакус Аспхалтитес. Чини се да је за истраживање хидронима, назива хидрографских објеката, најинтересантније једно мало језеро у држави Масачусет у САД. На језику индијанаца, староседелаца из околине језера, познато је под називом Tchargoggoggmantchauggsgogg tchaubunagumgamaug, што у преводу на наш језик значи: Ви ловите рибу на тој обали, ми ћемо ловити рибу на овој обали, у средини нико неће ништа ловити. Назив је својеврстан уговор између различитих племена и верујемо да су га она поштовала.

Језера депресије и криптодепресије

Језера се у односу на ниво мора налазе на различитим висинама и имају одговарајући однос површине и дубине у односу на светско море. Већина језера је на већој надморској висини у односу на море, али има и таквих, чији је ниво изнад мора, а дубљи делови испод нивоа мора, (криптодепресије) као и таквих, која су у потпуности, површином и дужином, испод замишљеног нивоа мора (депресије). Таква језера имају специфичне водне билансе, режим водостаја и биљни свет. По правилу, језера депресије имају притоке, али не и отоке. Воду губе испаравањем те је она високоминерализована, слано-горка. Из воде Мртвог мора добијају се различите соли и минерали, јер у једном килограму воде има 275 грама различитих соли. Најдубља депресија је Мртво море, чија је вода акумулирана у најнижем делу велике потлине Ел Гор, која је настала спуштањем копна дуж два паралелна раседа. Надморска висина Мртвог мора је -392 m. Дубина воде му је 357 m, што значи да се најдубљи део језерског басена налази на надморској висини од -748 m. У језера депресије, која су доста ретка у свету, убрајамо још и Тиберијско, познато и под називима Галилејско и Генезаретско, недалеко од Мртвог мора. Његова надморска висина је -212 m, највећа дубина 48 m, а најдубљег дела басена -260 m. Интересантно је и Каспијско језеро, јер му је надморска висина -28 m, највећа дубина 995 m, а најдубља тачка дна -1.023 m.

Језера криптодепресија има више од језера депресија. Одликују се тиме што им је ниво изнад замишљеног нивоа мора, а најдубљи делови испод нивоа мора. Најпознатије по томе је Бајкалско језеро. Његова надморска висина је 454 m, а највећа дубина 1.742 m, што значи да му је тачка највеће дубине воде 1.287 m нижа од нивоа светског мора. Интересантно је да је Бајкалско језеро 514 m дубље од Јадранског мора.

Табела 1. – Језера најдубље криптодепресије на свету

Назив језера	Коме припада	Надморска висина m	Дубина m	Дубина испод нивоа мора m
Бајкалско	Русија	454	1.742	1.286
Тангањика	Африка	773	1.470	697
Хорнисфалд	Норвешка	54	486	432
Мјесен	Норвешка	121	452	331
Морар	Шкотска	9	329	320
Гарда	Италија	65	346	281
Маракаибо	Венецуела	0	250	250
Њаса	Африка	472	706	234
Лох Нес	Шкотска	16	238	222
Ладоба	Италија	4	225	221
Трифјорд	Норвешка	5	223	218
Бредесвард	Норвешка	56	237	171

Наш научник, оснивач Српског географског друштва, Јован Цвијић, детаљно је истраживао језера криптодепресије у Европи и о њима 1902. године, у Гласу Српске краљевске академије у Београду, објавио рад од 11 страна. Највише језера криптодепресија пронашао је у Норвешкој, Шкотској, Русији, Италији и у близини североисточне обеле Јадранског мора (укупно 51). У ову групу је сврстао Скадарско језеро, које је по површини највеће на Балканском полуострву, а припада Црној Гори и Албанији. Надморска висина Скадарског језера је 6 m, а највећа дубина, у Радучком оку, 62 m. Главна притока му је Морача, а отока Бојана.

Тешкоће истраживања Балхашког језера

Најбољи познавалац Балхашког језера, које се налази у југоисточном Казахстану, био је руски научник Лев Семенович Берг. Проучавање је почео 1903. године. Балхашко језеро је дугачко 605 km, широко 74 km, дубоко 26 m, надморска висина му је 341 m, површина, у зависности од водостаја 17.000 до 19.000 km², површина слива 501.000 km², запремина воде 111 кубни километар. Први сусрет са Балхашким језером, Берг је овако описао: „Велики таласи разбили су мали чамац, који је био привезан за већи. Настала је ноћ, нико није могао ока склопити. Морска болест избацила је из строја све раднике. Међу њима ниједан није никада пловио по мору или језеру, неки од њих су сада први пут видели једра. Један од Казаха наглас се почео опраштати од живота, исповедајући се Богу. У зору, с великом муком, достигли смо јужно острво из групе Уч-Арал. Чамац, који је у току ноћи разбила бура, брзо се пунио водом. Тешко је описати наш положај. Непрестано нападани комарцима, ноћу, при светлости фењера, сви ми, десет људи, грозничавим темпом избацивали смо воду из чамца. Све ствари, инструменти и животе намирнице су покисли. Срећом, инструментима за хидролошка испитивања вода не смета, а остало, мада је много пострадало, брзо је осу-

шило жарко туркестанско сунце. На нашу радост, од свих ствари некаквим чудом само су шибице остале суве, иначе крај нашој експедицији био би запечаћен.“

Бајка о Ангари, отоци Бајкала

У југоисточном делу Сибира, у Русији, налази се Бајкалско језеро, један од најбоље проучених лимнолошких објеката на нашој планети. У приобалном насељу Листвјанка, већ више деценија ради лимнолошки научно-истраживачки институт, који, поред осталог, има и музејску поставку посвећену најдубљем језеру на Земљи. Писац ових редова боравио је на Бајкалском језеру, на путу ка Монголији и Улан Батору. Из Листвјанке, са Бајкалског језера, и његове отоке Ангаре, носи незаборавна сећања.

Слика 3. – Бајкалско језеро из 1701. године

Бајкалско језеро лежи на надморској висини од 454 m. Највећа дубина воде му је 1.742 m, а просечна 730 m. Дугачко је 636 km. Највећа ширина му је 79 km, а просечна 48 km. Површина овог језера је 31.500 km², што је 90 пута више у односу на Охридско језеро. У дубоком басену Бајкала налази се 23.389 кубних километара воде, што одговара једној петини слатке (неминерализоване) воде на копну наше планете. Бајкалско језеро, према новим подацима, има 520 притока и само једну отоку, реку Ангару. Изнад нивоа воде диже се 45 острва, од којих је Ољхон познат по рибарском насељу. Саобраћај на Бајкалу има локални значај. У северном делу језера, због леда, саобраћај се одвија 170 дана у годи-

ни, а у јужном 290 дана. Дебљина леда, за време зиме, у неким деловима Бајкала премашује 3 m. У води Бајкалског језера живи 1.219 врста животиња и 773 врсте биљака, од чега је 58 % ендемита, што значи да их нема ни у једном другом језеру у свету. Од представника живог света истичу се бајкалска фока (врста туљана), сисар, које достиже тежину 50 до 100 kg. Посебно се истиче риба голомјанка, која рађа живе мадунце. У приобаљу језера има термоминералних извора, пространих шума (тајга), ловишта и неколико туристичко-спортских база.

Бајкал, драгуљ Сибира, и његова отока Ангара, помињу се у многим народним песмама, приповеткама и легендама. Једна од њих гласи: „Давно је то било, живео је стари Бајкал, коме по снази и богатству нико није био раван. Био је строг, окрутан. Кад би се наљутио таласи су разбијали стене. Многе реке и потоци били су његове слуге. Имао је јединицу кћерку, звала се Ангара. Волео је Бајкал своју Ангару, али је био строг. Она је била затворена у његовим плавим дубинама. Једног дана, долетео је галеб на обалу и запевао песму о јунаку Јенисеју. Слушала је Ангара песму галеба и рекла – О, богови, дајте ми снаге да разбијем стене и полетим свом Јенисеју –. Отац Бајкал отерао је галеба силним ветром. Он је за јединицу изабрао другог јунака, Иркуту. Али, Ангара је мрзела Иркуту и чезнула за Јенисејем. И дошао је дан венчања. Читаву ноћ хиљаде потока и речица разједало је стене и негде пред зору размакло камена врата. Кроз дубок кањон ослобођена Ангара похитала је ка вољеном јунаку, журила је у наручје Јенисеја. Бесан и преварен, Бајкал је за њом бацао стене, али је није могао стићи.“ Једна стена, Киклопска стена, из легенде, и данас штрчи из корита Ангаре недалеко од излаза из језера. Легенда каже и да је, хитајући кроз горске кланце ка вољеном Јенисеју, Ангара ожеднела и затражила мало воде од оца Бајкала, који јој је одговорио – Могу ти дати само сузе своје –. Од тада је Ангара, притока Јенисеја, бистра као суза и на излазу из Бајкалског језера има више воде од Саве код Београда.

Кавијар и нафта са Каспијског језера

Каспијско језеро, као највећи лимнолошки објект на свету, види се на свим географским картама Азије и наше планете. Налази се на –28 m надморске висине, на граници између Европе и Азије и припада већем броју земаља. Дугачко је 1.205 km, широко 554 km. Површина му је 374.000 km², што је 4,2 пута више од површине Србије. Површина слива му је 3.500.000 km², запремина воде 77.000 кубних километара, највећа дубина 995 m, а просечна 208 m. Највише воде Каспијском језеру доноси река Волга. Језеро нема отоку. Воду губи испаравањем, те је она слана, посебно у заливу Карабогазгол где у хиљаду грама воде има 380 грама соли. Због велике количине воде, која се у сливу користи за различите потребе, притицање воде је све мање, те се језеро смањује. Каспијско језеро има неколико залива, полуострва и ниских песковитих острва. На језеру је изграђено и неколико вештачких острва. Највеће се налази недалеко од града Баку и служи за експлоатацију нафте из бушотина на дну језера дубоких 2.000 m. На овом острву живот се одвија нормално. Запослени, на платформи за нафту, раде у три

смене, током целе године. У Каспијском језеру, и у доњем току реке Волге, која на ушћу гради пространу делту, живи риба белуга из породице јесетре. До сада највећа уловљена белуга била је тешка 1.300 kg и дугачка 8,5 m. Из икре белуге добија се црни кавијар, који се, са икром риба јесетре и северјуге, сматра најквалитетнијим на свету. Кавијар са Каспијског језера је најскупља животна намирница. Килограм кавијара на тржишту, у Паризу, достиже цену од 1.900 до 7.600 америчких долара. Криволовци икромосних риба на Каспијском језеру у новембру 1996. године, у граду Каспијску, дигли су у ваздух десетоспратну зграду у којој су становали полицајци и чувари ловишта. Било је више од 40 мртвих.

Арал – језеро које нестаје

Групи најпространијих језера света припадало је и Аралско, које се на казахтанском језику назива Арал Тенгизи, а на узбекистанском Орал Дехгизи. Руси су га открили у XVI веку. У XVII веку било је познато под називом Плаво море. Лев Семенович Берг, проучавао га је од 1899. до 1908. године, када је објавио књигу са 10 великих поглавља. Налази се на територији Казахстана и Узбекистана, на надморској висини од 52 m. Максимална дубина у прошлости му је била 68 m, а површина 66.085 km². Припада групи уворних језера, што значи да има неколико притока и ни једну отоку. Највеће притоке су му Сир-Дарја и Аму-Дарја. Околина језера је степско-пустињска, са мало падавина, те је испаравање његове воде велико, услед чега она постаје све сланија. Пошто се у сликовима наведених река све већа количина воде користи за наводњавање обрадивих површина, доток воде у Аралско језеро је све мањи, те се током времена ниво језерске воде спустио на коту 40 m, језеро поделило на два дела, а салинитет достигао 90 промила. На појединим деловима језерска обалска линија, у односу на некадашњу, повукла се више километара. Нека насеља, која су раније била поред обале, данас су од језера одвојена сувом, безживотном песковито-муљевитом равницом на којој ништа не успева, а која је нападнута еолском ерозијом. На више места људи су истакли транспаренте Арале опрости нам, врати се. Песник Мухамед Салих из Ташкента поручује, Арал се сузама не може напунити. У часопису Национална географија 1990. истакнуто је да Арал, совјетско море, које умире. Судбина Аралског језера је трагична. Чини се да ће ускоро човечанство постати сиромашније за једно језеро и богатије за једну песковито-муљевиту безживотну пустињу. У филму Пси, снимљеном 1989., авионским снимцима и картама, наговештена је агонија језера, приказане напуштене куће и лађе на сувом. Од некада четвртог по површини језера на свету, под водом је остао само десети део. Човек је овде угрозио водни биланс језера, угрозио природу и због тога трпи бројне штетне последице. Стручњаци ОУН предвиђају да ће Аралско језеро потпуно нестати 2020. године.

Велика америчка језера

На свим географским картама света јасно се запажа скупина великих језера на граници САД и Канаде. Позната под заједничким називом Велика аме-

ричка или Лауренцијска језера, од северозапада ка југоистоку поређана су следећим редом: Горње (или Супериор), Мичиген, Хјурон, Ири и Онтарио. Поред ових, у сливу површине 736.000 km^2 , налази се још неколико лимнолошких објеката, те је то једно од највећих појезерја на свету. Од Европљана Велика језера први су открили француски истраживачи у XVII веку. Први бели човек који је видео језеро Хјурон, био је Брул Етине. Било је то 1612. године, када је живео са Индијанцима из племена Хјурон. Тада је боравио и на језеру Онтарио. Самуел де Шамплаин је 1615. године, пловио реком Сент Лоренс и стигао до језера Онтарио.

Табела 2. – Морфометрија Великих америчких језера

Језеро	F km^2	H m	L m	B km	T m	W km^3	Fs km^2
Горње	82.382	183	616	257	397	11.750	207.000
Мичиген	59.590	177	495	190	281	4.700	185.000
Хјурон	58.994	177	322	295	228	5.800	177.000
Ири	25.426	174	389	92	65	546	89.000
Онтарио	19.300	75	310	86	217	1.550	78.000

F km^2 = површина језера; H m = надморска висина језера; L m = највећа дужина језера; B km = највећа ширина језера; T m = највећа дубина језерске воде; W km^3 = запремина воде у језеру; Fs km^2 = површина језерског слива.

Наведена језера су до 1763. године била под влашћу Француза, од којих су из преузели Енглези, да би 1793. године, припала Американцима. Године 1909. САД и Канада су потписале уговор о заједничком управљању језерима. Рекама и каналима Велика језера су повезана у јединствену целину, на којој важе поморска права пловидбе. Вода ових језера је слатка, поред већих градова доста загађена, а на пучини бистра. Почев од 1892. године, истражују се струје језерске воде, што је од значаја за пловидбу. Са Атлантским океаном повезана су пловним каналима и реком Сент Лоренс. Са реком Мисисипи, окосницом унутрашње пловидбе у САД, језера су повезана каналисаним пловним путем на релацији Чикаго – Локпорт – Илиној. Граница између САД и Канаде на језерима је демилитаризована и прелази се без икаквих потешкоћа. На језерима постоје бројна острва, од којих су нека проглашена националним парковима. Уз то, стотине насеља из приобаља, међу којима има и вишемилионских градова, чине простор густо насељеним. Посебну знаменитост представља река Нијагара са истоименим водопадом. Истиче из језера Ири и улива се у језеро Онтарио. Недалеко од 50 m високог водопада су два споменика Николе Тесле (1856-1943), који је овде изградио прву хидроелектрану. Водопад Нијагаре годишње посети 15 до 20 милиона туриста. Крајем децембра 2017. године, када се температура ваздуха спустила на -38°C , лед је окувао водопад, који је Козим острвом подељен на канадски и амерички део.

Језеро у кратеру угашеног вулкана

У кратерима неколико угашених вулкана, којих има више стотина у свету, акумулирана је вода и настала су језера. У Јапану је такво језеро Мешју. Када

су нам пре двадесетак година неке колеге географи из Јапана, који су дошли у Србију да проуче особености ветра кошаве, поклонили књигу Језера Јапана, поред осталог, сазнали смо да се у води језера Мешју, бела Секијева плоча пречника 30 cm, спуштена из чамца, види до дубине од 42 m, што је највише међу језерима света, јер Бајкалско (40 m) и Охридско језеро (21 m), по провидности воде, заостају за поменути језером у Јапану. За разлику од ових, провидност воде неких језера (Палићко, Лудашко, Балатон) не прелази један метар.

Слика 4. – Палићко језеро

Међу језерима насталим акумулацијом воде у кратеру вулкана, низом особености истиче се Кратерско у Каскадским планинама у држави Орегон у САД. Језеро се налази у кратеру једног од вулкана на планини Мазама, која је висока 3.048 m. За време једне вулканске ерупције, разнет је врх планине и ту створен простран кратер, у који се појавило мање узвишење, секундарни кратер, који данас представља острво Визард у Кратерском језеру. Ово језеро је дугачко 12 km и широко 8 km. Површина му је 51,82 km², а највећа дубина 589 m. Вода овог необичног језера је кристално-плаве боје и велике провидности, те чини контраст вулканским стенама и вегетацији у приобаљу. Кратерско језеро са околином је 1902. године проглашено националним парком. Око језера, које је десет пута пространије од нашег Палићког језера, изграђен је модеран пут, а постоје и бројни хотели, мотели, кампови, ресторани, продавнице сувенира и туристичке агенције. Са обале, до острва Визард, редовно саобраћају мали туристички бродови.

Наталија Инђић

НАЦИОНАЛНИ ПАРК ЂЕРДАП

Увод

Национални парк Ђердап налази се у југоисточном делу Европе, у североисточном делу Републике Србије, на граници са Румунијом. Простире се дуж десне стране Дунава, од Голубачког града до археолошког локалитета Дијана код Караташа у дужини од 100 km и са ширином од 2 до 8 km. Представља брдско - планинско подручје. Обухвата подручје Ђердапске клисуре у средњем току Дунава, делове планинских масива северног Кучаја, Мироча и Штрбца и део Дунава који припада Републици Србији. Национални парк Ђердап обухвата површину од 63.786,48 ha. Обухвата делове три општине: Голубац, Мајданпек и Кладово. Ово је највећи национални парк на простору наше земље. Национални парк Ђердап је стављен под заштиту 1974. године, јер представља јединствени природни, културно-историјски и археолошки феномен у Европи и свету и један је од најлепших делова наше земље. На овом простору се може наћи преко 50 врста шума, од којих је 35 реликтних, са шест развојних вегетацијских серија, што представља јединствен случај у Европи. Станиште је бројних других биљних и животињских заједница. Поседује и бројне споменике културе од значаја, као што су Голубачки град, Лепенски вир, Трајанова табла, Дијана Караташ и други.

Национални парк Ђердап заузима подручје између 44° 42' - 44° 24' северне географске ширине и 22° 33' - 21° 40' источне географске дужине. Национални парк Ђердап има веома изражену пластику терена и значајну разноврсност основних морфолошких елемената, као што су висина, правац пружања, експозиција и нагиб. За саобраћајно-географски положај су важни Коридор VII, пловни пут, као један од десет европских коридора, а за друмски саобраћај магистрални пут Ђердапска магистрала (Београд – Пожаревац – Велико Градиште – Доњи Милановац – Кладово). Туризам је развијен на простору Ђердапског језера, археолошком локалитету Лепенски вир, општинским центрима са различитим културно-уметничким и спортским манифестацијама, природним и културно-историјским знаменитостима, ловиштима, селима у којима се развија рурални туризам, и на простору самог Националног парка Ђердап. Уместо уобичајене континенталне климе за ову област, развио се специфични ђердапски микроклимат, под утицајем различитих фактора: водене масе и површине Дунава, специфичне структуре клисуре (дубина, ширина, експозиција, нагиб стране) и разноврсног вегетацијског покривача. Најпогоднији услови за туристичке боравке у Националном парку Ђердап су од средине маја до краја септембра, када су температуре више од 15°C, што заједно са осталим погодностима климатских елемената чини значајну туристичку вредност.

Национални парк Ђердап је планински простор са разноврсном пластиком терена. Осим стрмих делова клисуре Дунава и појединих његових притока, рељеф се углавном одликује блажим формама. Висинске разлике досежу 700 m, па вертикална диференцираност рељефа није изузетно велика. Основно морфолошко обележје јесу стрме стране клисуре кањонског изгледа кроз које пролази Дунав, терен испресецан мањим клисурама и разноврсним крашким облицима рељефа, од којих је Рајкова пећина најпознатија. У рељефу Националног парка Ђердап доминира Ђердапска клисура, која представља пробојницу између моћних Карпата, и повезује Панонски са Влашко-понијским простором, западну и централну Европу са источном Европом и Азијом. Кроз Ђердапску клисуру протиче Дунав, друга највећа европска река (дужина 2.783,4 km) и значајан транзитни смер (коридор VII), то јест један од десет паневропских коридора и једини међу њима пловни коридор. Пловидба Дунавом је туристички интересантан доживљај, који пружа могућност упознавања различитих туристичких мотива, као што су археолошки локалитети, средњовековне тврђаве и данашње градове на његовом обалном делу, али и бројне природне туристичке вредности. Заједничком изградњом Ђердапског језера у Ђердапској клисури, 1972. године и изградњом хидроцентрале "Ђердап II" од стране Србије и Румуније, пловидба је у овом делу олакшана.

Доминантни хидрографски објекат Националног парка је Дунав, који је на овом простору пробио једну од најимпозантнијих клисура, то јест Ђердапску клисуру, чијим се преграђивањем формирало данашње језеро Ђердап. Дунав је главни речни ток који се пружа читавом дужином ђердапског подручја, тако да сви остали водотоци припадају његовом сливу. Од 2.783,4 km свог тока, 100 km Дунава налази се у Националном парку Ђердап, где је најужи 140 m и најдубљи 90 m у ђердапским Казанима. Осим Дунава значајан хидролошки објекат је језеро Ђердап. Ово језеро је вештачка акумулација настала 1972. године када су Србија и Румунија изградили хидроцентралу "Ђердап II" на Дунаву. Национални парк Ђердап одликује се очуваном и богатом природом. То је препознато од стране државе, па је овај простор заштићен као национални парк 1974. године. Ђердапско подручје се одликује великом разноврсношћу, сложеношћу и издиференцираношћу шумске и жбунасте вегетације, што произлази из одређеног порекла и историјског развоја, али и савремених услова на овој средини. Флора и вегетација су једна од највећих вредности овог националног парка и чине главну компоненту биодиверзитета ове области. Ђердап се истиче као један од најзначајнијих центара флористичког, фаунистичког и вегетацијског диверзитета не само на простору Србије, већ и на простору читавог Балканског полуострва. Овде се налази једна четвртина од укупне флоре Србије.

Туристички мотиви

Национални парк Ђердап обилује природним богатствима, а то су различите врсте шума, ретке биљне и животињске врсте, геоморфолошке и хидролошке туристичке вредности. На основу тога овај парк се сврстава у при-

родна добра националног и међународног значаја. У пејзажу се истиче Дунав, његова клисура са приобаљем, и његово акумулирано језеро. Ово су основне вредности ове области, које уједно и утичу на стварање туристичке тражње. Природни амбијент Дунава комплементарно са околним градским насељима, амбијенталним вредностима, брдско-планинским рељефом и климом ствара комплексну туристичку регију која се линеарно протеже овим делом Србије уз границу са Румунијом.

Ђердапска клисура је 100 km дугачка и спада у ред најдужих и најпроученијих у Европи. Припада типу клисура пробојница и има композитни склоп, а карактерише се веома разноврсним пејзажима на кратком растојању. Има три сужена дела – клисуре и четири проширења – котлине, које се смењују следећим редоследом: Голубачка клисура, Љупковска котлина, клисура Госпођин вир, Доњомилановачка котлина, Велики и Мали казан, Оршавска котлина и Сипска клисура. Овакав склоп клисуре нуди различите локације и активности за развој туризма. Туристичку вредност повећавају високе стеновите стране, специфична вегетација, вештачко језеро, брана и хидроелектрана, бродске преводнице, прелаз за међународни промет путника, археолошки локалитети, средњовековне тврђаве, цркве и споменици, лака пролазност воденим и копненим путем, рурална и градска насеља и туристичка средишта Караташ и Доњи Милановац. Ђердапску клисуру прву гради Голубачка клисура, коју карактеришу стрми, стеновити и кречњачки одсеци са бројним пећинским отворима. Поседује бројне видиковце. Због карактеристике терена поремећени су животна средина и еколошки односи. На овом делу налази се Голубачки град и законом заштићени резерват "Голубачки град". Централно насеље је Голубац, у којем се налази хотел Голубачки град. Представља улаз у Национални парк Ђердап, и ту би у наредном периоду требало да се изгради информативни пункт који би продавао сувенире, публикације и уопште пружао информације о Ђердапу. Развијени су наутички, транзитни, излетнички и манифестацијски туризам. Затим следи Љупковска котлина, која се истиче као најплића са 19 m дубоком водом. Приобални појас је благо нагнут, прекривен педолошким покривачем и приступачан је и са копна и са језера. Постоје добре могућности за изградњу пристаништа. Највеће насеље је Добра. Овде се могу видети остаци римских и византијских утврђења и некропола и резерват Босман - Соколовац. Развијени су наутички, транзитни и екскурзиони туризам. Следећа је клисура Госпођин вир, који се са 92 m истиче као најдубља. Окружују је стрми, местимично вертикални кречњачки одсеци, па је приступност са копна, али и језера тешка. Нагиб језерског дна је велики због наглог повећања дубине. Туристичко средиште је Лепенски вир. Од туристичких вредности истичу се трагови римске, византијске и средњовековне културе, то је Лепенски вир, Домицијанова и Виеријева табла и резерват Бољетинска река - Гребен са бројним фосилима. Развијен је наутички, транзитни и манифестациони туризам. Следећа, Доњомилановачка котлина, има велику ширину и стране благо нагнуте ка језеру, што омогућава лаку приступачност. Насеље Доњи Милановац има приобални појас уређен за потребе пловидбе и туризма, а постоје и простори који се могу трансформисати у плаже и друге садржаје намењене туризму. У До-

њем Милановцу налази се хотел Лепенски вир. Овде се могу видети остаци римских, византијских утврђења, средњовековне цркве и некропола. Развијен је наутички, стационарни, омладински, излетнички, ловни и сеоски туризам, и ово је најактивнија туристичка регија. Клисуре Мали и Велики Казан су простор Ђердапа који је најужи, само 0,18 km ширине и најдужи са 19 m дужине. Окружују их 300 m високе кречњачке литице, па је вегетација сиромашна у овом делу и приступачност је лоша. Нема уређених туристичких садржаја нити пристаништа. Уочавају се трагови Трајановог пута и Трајанова табла, која је измештена изван дохвата воде. Овде се налази и регионални парк Велики и Мали Штрбац, који је познат по самониклим шумама јоргована. Развијен је наутички туризам. Након ових клисура следи Оршавска котлина, која је најшира са 4,6 km. Названа је по румунском граду Оршави. Највеће насеље у Србији је Текија. Долинске стране су благо нагнуте ка језеру, пошумљене и обрађене. Овде се уочавају трагови Римско-византијског утврђења, римског насеља и средњовековне цркве. Развијен је наутички, стационарни, излетнички, манифестацијски, омладински и транзитни туризам. Последња клисура, која је и најкраћа са 8,5 km дужине је Сипска. Има стрм приобални појас, изграђен од кречњака, шкриљаца и пешчара, богат шумским комплексима. Има добру приступачност. Овде се налази хидроелектрана Ђердап. Туристичко средиште је насеље Караташ. Развијени су омладински, излетнички и манифестациони туризам.

Слика 1. – Ђердапска клисура

Међу најзначајнијим хидролошким вредностима истичу се река Дунав и Ђердапско језеро. Дунав је највећа речна пробојница у Европи, а њен ђердапски део истиче се по својим биогеографским, пејзажним и амбијенталним вредностима, и представља веома привлачан феномен и значајну туристичку вредност овог региона. Дунав је значајан као речни пут, али његов ток прате и саобраћајнице друмског саобраћаја. Паневропски коридор VII или река Дунав је једини пловни пут од десет паневропских коридора. Кроз нашу земљу Дунав тече дужином од 588 km од Бездана до ушћа у Тимок, чиме делом чини и природну границу са Хрватском и Румунијом. Представља окосницу српске мреже унутрашњих пловних путева, а представља велики потенцијал Србије за развој воденог саобраћаја са међународним и континенталним значајем. На подручју Националног парка налази се и језеро Ђердап., које је настало изградњом хидроелектране "Ђердап" 1972. године. Језеро Ђердап је највеће у Србији, а четврто на Балканском полуострву. На обали језера који припада српској страни налази се Национални парк Ђердап. Језеро је дугачко преко 100 km, а највећа ширина му је 8 m, док највећа дубина износи 92 m. Површина језера је 253 km². На језеру постоје добре предиспозиције за развој туризма. Обалски делови језера су приступачни и са језера и са копнене стране, прелази до језерског дна су постепени, а амплитуда водостаја мала. На језеру одржавају се различите манифестације и међународне регате.

Слика 2. – Ђердапско језеро

У Национални парк Ђердап највећи број туриста долази мотивисаним жељом да упозна природне туристичке вредности. Међутим, овај простор посе-

дује и велики број антропогених туристичких мотива, који обогаћују садржај туристичке понуде и боравка туриста током посете. Ђердап је насељен од најстаријих времена. Представљао је и капију између два света, развијеног и неразвијеног, некадашњи Лимес. Туда су прошли многи народи који су оставили своје трагове, данашње споменике. Међу њима најпознатији и најпосећенији су следећи. Археолошки локалитет Лепенски вир је прво насеље на простору Ђердапа. Представља праисторијско налазиште мезолитске културе старо 9000 година. Ово је било планско изграђено насеље риболоваца, ловаца и сакупљача хране. На овом простору пронађени су бројни предмети из праисторије. Данас се овде налази музеј. На простору Националног парка Ђердап постоји велики број фортификација из римског и рановизантијског периода. То су остаци некадашњег Лимеса на Дунаву, грађевинског подухвата императора Трајана, који је градио пут кроз Доњи Клисуру и мост преко Дунава. О том подухвату сведочи Трајанова табла. Урезана је на исклесану стену Ђердапске клисуре и посвећена је римском цару Трајану, у време његових војних подухвата против Дачана северно од Дунава, 100-103. године. Након изградње хидроелектране Ђердап исечена је и постављена на виши ниво.

Слика 3. – Трајанова табла

У оквиру Лимеса, утврђене границе Римског царства, Римљани су изградили неколико великих и малих тврђава, војнотехничких инсталација и војних положаја, легијских и помоћних утврда. Те су познати локалитети Дијана, као и споменици средњовековне војне архитектуре Голубачка тврђава и Фетислам.

Дијана је била највећа и најзначајније утврђење. Данас је једна од најбољих очуваних римских утврђења на простору од Голубца до Прахова. Налази се у близини насеља Караташ, на обали Дунава. Израдио ју је у I веку император Трајан. Изградња је повезана са освајањем Дакије и одбраном Сипског канала. Тврђава Фетислам потиче из XVI века и подигли су је Турци. Налази се у Кладову, на узвишењу уз обалу. Изграђена је као одбрамбена тврђава, са циљем очувања и јачања власти на освојеним територијама. Истражена је и конзервирана. Тврђава Голубачки град потиче из средњег века, тачније XIV века. Налази се у близини Голубца, на улазу у Национални парк Ђердап. Не зна се ко је тачно изградио, али претпоставља се да је то био неки од српских великана. Данас је један од најлепших тврђава на Дунаву, поред Калемегдана и Смедеревске тврђаве. Пошто је смештена на некадашњем граничном простору између Угарске и Османског царства, често је мењала власнике и имала је динамичну историју. Служила је за контролу свих кретања на Дунаву и његовим обалама. Од 2014. године предмет је систематске и реконструкције. Национални парк Ђердап поседује бројне атрактивне туристичке мотиве, а највећи број њих повезује са Ђердапском клисуром и њеним хидролошким и морфолошким особинама. Представља туристичку регију са веома богатом понудом већ развијених видова туризма, али и бројним потенцијалним могућностима. Развој туризма произилази из богатства природних и антропогених туристичких мотива, саобраћајном повезаношћу са изворима туристичке понуде, смештајним капацитетима на својој територији и у непосредном окружењу. Туризам је могуће развити током читаве године. Развијени су следећи видови туризма: наутички, манифестациони, излетнички, транзитни, бициклически, ловни, рурални и културни туризам.

У будућности у Националном парку Ђердап треба се развијати екотуризам кроз своје различите подтипове. Екотуризам је одговорно путовање у релативно очуване (неизмењене) природне области ради уживања и дивљења природним и (пратећим) културним вредностима, који промовише значај одржавања ових подручја, има минималне негативне утицаје на природну средину и доноси позитивне социо-економске ефекте локалној заједници. Треба радити на развоју следећих видова туризма: посматрање птица, фотосафари, шетње у природи, упознавање културе и традиције, истраживачки програми, спелеолошки програми, спортски програми, исхрана из природе, породични програми, програми за младе, програми за старију популацију, образовни летњи кампови за децу, уметнички кампови, занатске радионице, фитнес и други.

Заштита животне средине

Комплекс орографских, микроклиматских, биотичких и природно-историјских фактора Националног парка Ђердап формирали су изузетан природни феномен и рефугијум. Очуван је континуитет флоре и вегетације од плиоцена до данашњих дана, и овде се може наћи велики број реликтних заједница и врста. Под првим степеном заштите налази се 5.106,27 ha земљишта, што чини 8,01% од укупне површине националног парка. Овде се налази 14 просторних једини-

ца, које обухватају простор најистакнутијих и најочуванијих делова Националног парка Ђердап. У локалитете друге степене заштите спада 13.715,39 ha, односно 21,50% од укупне површине националног парка. Овде се налазе 10 просторних јединица, који обухватају простор око природних резервата, споменика природе, споменика културе који чине пејзажно амбијентално целину са вриједностима првог режима заштите. Под трећим степеном заштите налази се 44.964,82 ha, односно 70,49% од укупне површине националног парка. Ова зона служи да обезбеди целовитост Ђердапа као заштићеног природног добра. На основу националних прописа из области заштите животне средине и међународних конвенција и програма, природне вредности овог националног парка стекле су различите заштитне статусе. Међународни заштитни статуси НП Ђердап су: Међународно значајне области за птице (ИБА подручја), Међународно значајна биљна подручја (ИПА подручја), Одабрана подручја за дневне лептире (ПБА подручја), ЕМЕРАЛД подручје, Карпатско подручје, Резерват биосфере, Подручје светске баштине и Подручје Европског зеленог појаса.

Мелани Томић

ВЛАСИНСКО ЈЕЗЕРО И ЊЕГОВА ОКОЛИНА

Власинска висораван са језером као предео изузетних одлика и јединствени планински пејзаж, по много чему редак, интересантан и привлачан, налази се у југоисточној на територији општине која је удаљена око 30 km од долине на западу и од српско-бугарске границе на истоку. Предео изузетних одлика Власина заштићен је 2006. године на основу Студије Завода као стручно-документационе основе заштите, и категорисан као природно добро I категорије, односно заштићено подручје од националног значаја. Годину дана касније, Власина је уврштена на листу међународно значајних влажних подручја, тзв. рамсарских - подручја, а затим издвојена као међународно значајно подручје за птице, међународно значајно подручје за биљке, као и Емералд подручје. Власина се налази у источном делу слива Јужне Мораве, између планина Чемерник (1.688 m) на западу и Варденик (1.875 m) на југу, Крајишта на југоистоку, границе са Бугарском на истоку и планинског масива Грамада (1.592 m n.v) на североистоку. Власинско језеро налази се на 1.213 m, на 17 km удаљености до граничног прелаза Стрезимировци.

Власина представља пространу висораван, површине око 400 m². Због рашчлањености рељефа, на висоравни доминирају плитке удолине, заобљене косе и превоји са благо нагнутим странама које су врло погодне за зимске спортове. Планински врхови висине до 1.638 m на Чемернику представљају врло погодан терен за постављање жичара и уређења ски стаза за рекреативно и професионално скијање. Најпознатији планински врхови у окружењу су Чемерник (1.638 m), Грамаде са врхом Вртоп (1.721 m), видиковац Букова глава (1.472 m) и Варденик чији су најистакнутији гребени Плешљивац (1.664 m) и Стрешар (1878 m) са могућностима за зимске спортове. Власинско језеро је познато и по ретком природном феномену – пловећим тресетним острвима. Како су то станишта ретке флоре и вегетације сва се налазе под посебним режимом заштите. Острва су од тресета, продукта вековног распадања маховина тресетница. Природи је било потребно 5.000 година да створи наслагае тресета. Приликом пуњења језера, са дна се подигао тресет, формирајући велика пливајућа острва од тог материјала. При високом водостају острва се подигну са дна и слободно плутају од једне ка другој обали, у зависности од јачине и правца ветра. Највеће тресетно острво названо је Моби Дик. Широко је 250, а дуго 400 m. Најчешћа су дужине од око 100 m. Дебљина тресета је од 30 cm до једног метра. Језеро има и два “стандардна” острва – Страторију и Дуги дел. Страторија је била острво и у Власинском блату, док је Дуги дел, пре изградње бране, био полуострво.

Власинску висораван, због велике надморске висине, одликују хладне зиме и свежа лета, са израженим апсолутним амплитудама температуре ваздуха,

што јасно потврђује континенталност климата. Јануар је најхладнији са просечном температуром од -3°C , а најтоплији је август са просечних 16°C . У августу, вода се загреје до 21°C , када је јако пријатна за купање. Зими се на језеру створи ледена кора дебљина од 30 до 70 cm. Залеђено језеро преко целе зиме је под дебелим снежним покривачем, чија је висина од један, до два метара. Снежни намети у увалама поред језера могу бити високи и по неколико метара. Власина је висораван на којој су најучесталији северозападни, западни и источни ветрови. Њихова брзина креће се од 1,8 до 3 m/s. Највише дувају у јануару, фебруару и марту, стварајући велике сметове, висине и до три метра. Просечна дебљина снежног покривача је 45 cm са максималном дебљином од 97 cm који траје просечно 99 дана у години. Први настаје у новембру, а последњи у априлу. За време лета на Власини наступе нагле временске промене. Понекад се у току дана смене три годишња доба. Власина прима око 850 mm падавина у току године, с тим што је најмање падавина у току лета и ране јесени, а затим у фебруару и марту. Падавинских дана годишње је просечно 55. Највише ведрих дана је у августу (13). Најмања облачност је у јулу, августу и септембру. Топлих дана, са температуром ваздуха од 25°C има 20 у години, када је купање у језеру пријатно.

Слика 1. – Власинско језеро

Клима Власинске висоравни значајна је за за здравствени туризам, јер посебно погодује анемичним особама. На Власинском језеру се постиже осетно побољшање крвне слике. Због својих климатских погодности Власина се популарно назива и „фабрика црвених крвних зрнаца“. Власина не само што одговара том рекреативно-климатском оптимуму, него има и извесне додатне климатске погодности, везане за повећану циркулацију ваздушних маса као и локалних

струјања ваздуха у току читаве године, а која се јављају због отворености ове висоравни. Облачност је умерена (око 5,4 десетина покривености неба). Инсолација је велика, је износи око 2.140 сунчаних сати годишње. Због континенталног положаја и надморске висине (око 1.280 m), има умерено топлу субпланинску климу, са умерено топлим и свежим летима и доста сувом јесени, просечно за 2°C топлијом од пролећа. Све заједно представља додатне рекреативно-климатске стимулансе у већем делу године. Познато је да рано пролеће и касна јесен могу имати и мање пријатну климу због чешћих ветрова, касних пролећних и раних јесењих мразева, јер појава мраза има у мају и септембру. Због истуреног положаја висоравни и изражене ветровитости зиме су доста хладне и снеговите, али висина снежног покривача није велика. Међутим, због релативно хладних зима падавине су углавном у виду снега па је снежни покривач стабилан и дуго се одржава. Број дана са снегом креће се од 120 до 150, а снежни покривач изнад 1 cm одржава се непрекидно око 115 дана. Снег висине 10 cm одржава се око 90 дана, а у вишим планинским деловима и до 120 дана. Снежни покривач дебљине 30 cm одржава се око 70 до 90 дана. Подаци о дужини трајања снега висине од 25 до 30 cm су најзначајнији за теже категорије алпског скијања, јер испод те висине снежног покривача нема квалитетног скијања, па од њега зависи дужина зимске сезоне. Због тога је важно усмеравање развоја зимског центра на Варденик, односно формирање јединственог система смештаја, приступног пута, стаза и жичара на релацији: Округлица–Плешијевац–Стрешер. Такав центар би могао да буде конкурентан и на међународном тржишту.

Слика 2. – Власинско језеро и његова тресетна острва

Посебну вредност представља само језеро, као све значајнији ресурс. Настало је на месту некадашњег Власинског блата које је зарашћивањем претворе-

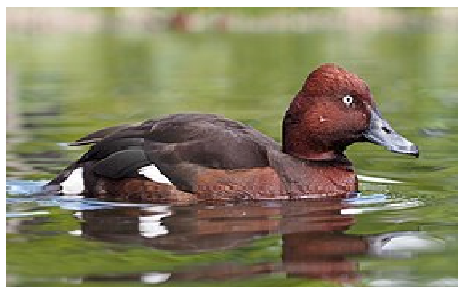
но у тресетну мочвару. Његова површина износила је око 10,5 km². Та тресава снабдевала се водом околних речица и потока, као и извора на самом дну, а отицала реком Власином. Климатски фактори условљени првенствено надморском висином (1.219 m), геолошки, хидролошки и други услови изазивали су стварање специфичне тресаве која је по много чему јединствена. Године 1949. завршена је брана око 2,2 km низводно од насипа где је истицала река Власина из тресаве. Тада је почело попуњавање језера. Воде су подземним каналима одводњаване до система електричних централа на реци Врли. Стварањем језера промениле су се физичке, хемијске и биолошке особине воде. Образовање новог тресета заустављено је или бар успорено и локализовано само на дубље заливе. Данашње језеро је веће али и плиће од оног из 1954. године. Данас оно има површину приближно 16 km², запремину 165 милиона m³, дубине максимално 22 m или просечно 10,3 m.

Према важећој регулативи Власинско језеро има статус изворишта водоснабдевања и у том смислу његова заштита и коришћење имају приоритет. У језеро сваке секунде притиче два кубика воде првог квалитета. Власина, Врла, Јерма, Божићка, Лисинска и Љуботенска река са својим притокама (око 110 укупно) чине слив језера. Висок квалитет воде потврђује присуство већег броја ретке фауне (поточна пастрмка, видра и др.). Баш ту где се некада налазила само један велика површина тресета и у чијој близини се налази извор реке Власине, вештачким путем – изградњом брана и акумулацијом – настало је чувено Власинско језеро. Пре стварања језера, Власина је текла средином тресаве, да би изградњом бране њен ток био пресечен узводно 10 km што је резултирало променама у режиму реке, али и у биљном свету. Поред окретања власинске воде у Врлу, системом покривених канала и тунела, захваћене су и друге реке са Чемерника и Плана, које су припадале сливу Власине, како би пуниле акумулацију. У воде језера доведена је посебним системом вода из језера Лисина, из Егејског слива. Воде Власине се без икакве прераде флаширају у истом квалитету као што су на извору, а квалитет и састав земљишта обезбеђују најфинију филтрацију воде што је сврстава у ред најчистијих вода. Изузетна мекоћа, неутрална pH вредност и низак садржај нитрата, натријума и осталих минерала сврставају Власину у групу слабо минерализованих вода са свега 30-40 mg/l сувог остатка при температури од 180°C. Температура воде на извору је 6°C током целе године. Фабрика за флаширање се налази у селу Преслап на 1100 m надморске висине. Најзначајније притоке на западној обали су Шаовица, Јанцин и Стевановски поток, Мањоловица и Цветкова река, а на источној Бабина и Мурина река.

Физичко-хемијска карактеристика воде Власинског језера показује да је неутрална до благо алкална, нискоминерализована, мека и богата растворник кисеоником. Није оптерећена тешким металима и убраја се у воду прве класе. Површинска температура воде је током сунчаних дана у јулу и августу око 18°C што омогућава купачима пријатно освежење. У складу са израженим диверзитетом флоре, вегетације и станишта, Власину карактерише и присуство ендемичних врста. Са аспекта биодиверзитета нарочито је важно присуство стеноендемичних врста. Поједине ендемичне врсте на територији читаве Србије јављају се

једино на власинским планинама. Фауна Власинске висоравни и поред претрпљених измена вишевековним антропогеним утицајима садржи значајне елементе ретких и угрожених врста.

Власинска висораван и њене ободне планине леже у планинском и субалпском региону захватајући висински појас од 1.200 до 1.850 m, што одговара планинској и субпланинској шумској вегетацији. Шуме не представљају основну вредност заштићеног предела изузетних одлика, већ доприносе амбијенталној вредности. Покровност терена и састав шумских екосистема последица је различитих утицаја, првенствено антропогеног. Неумереним коришћењем нестале су аутохтоне четинарске и лишћарске шуме, а формиране су простране ливадско-пашњачке површине. Око Власинског језера су и вештачки подигнуте четинарске састојине које изграђују смрча, бели и црни бор. Посебан украс Власинског језера су беличасте брезе као и занимљива *жути буква* (обим стабла 3 m), јер увек има жути боју лишћа, због чега је заштићена као природни куриозитет. Од ретке флоре, као посебне треба споменути *росуљу* и *ловор-вишњу*, које су посебни ботанички феномени, као и *маљава бреза*, прилагођена условима живота на већим надморским висинама. У еколошком погледу разликују се следећи типови вегетације: водена и мочварна вегетација, вегетација плавлених површина, долинске ливаде, вегетација изворишта, високе зелени, вегетација крчевина, тресавска вегетација, ливаде и пашњаци планинског и субалпског појаса, вегетација патуљастих жбунова, шумска вегетација, нитрофилна и рудерална вегетација. Посебно треба указати на богатство флоре и лековитог биља. У околини Власинског језера, посебно на планини Чемерник, налази се дивље воће: јагода, малина, шипурак, купина и боровница. Од животињских врста у околини језера срећу се срне, дивље свиње, јазавци, лисице, више врста птица грабљивица, затим зечеви, веверице и две врсте куна.

Слика 3. и 4. – Патка њорка и Орао крсташ

Орнитофауна, као један од темељних феномена, представља посебно значајну и угрожену категорију. Њено богатство изражено је са 125 регистрованих врста. По међународно усвојеним принципима заштићено је преко 60 врста, а по стандардима домаћег законодавства трајно је заштићено 50 врста. Посебно је значајно присуство глобално угрожених птичијих врста као што су патка њор-

ка (Светска Црвена листа), орао крсташ (Европска Црвена листа) и косач, која се налази на обе листе. Рибљи фонд језера обухвата 16 врста из пет породица од којих су две врсте алохтоне (охридска пастрмка и поточна мрена), а свеостале аутохтоне (греч, шаран, бабушка, липљан, амур, клен, караш, поточна пастрмка). Вршењем редовних порибљавања, последњих година, знатно је побољшан рибљи фонд. Сав овај потенцијал чини базу за развој ловног, риболовног и еко-туризма и успешнијег очувања животне средине. Риболов је један од најатрактивнијих спортова на Власинском језеру. Прво порибљавање Власинског језера извршено је у пролеће 1953. године, када је преко теренског мрестилишта реке Врле у новоформирано језеро пуштено око 500.000 комада пастрмки из Охридског језера. Језеро је порибљавано и шаранима, уз које су такође убацили и грече, бодорке, караше и кленове. Амури, који су осамдесетих година убачени у језеро како би се изборили са бујном подводном вегетацијом, достигли су неслућене величине и постали један од симбола овог језера. Највећи примерак који је заведен у евиденцији био је тежак чак 34,12 kg. На Власинском језеру се могу видети ретке врсте птица као што су: сива чапља, ђубаста пловка и друге. У животињском свету посебно је занимљиво присуство текунице.

Предео изузетних одлика „Власина“ основала је држава 2006. године. Његова заштита уређена је планском документацијом: **Просторни план:** Власина (2004), Општина Сурдулица (2007); **Мастер план:** 3 главне развојне зоне (Власина Рид, Власина Стојковићева и Власина Округлица), 13 суб-туристичких зона и 2 подручја изван насеља. утврђена је обавеза да се заштита и развој природног добра спроводи према Програму управљања који се доноси као средњорочни документ за период од пет година. Власина је уписана као Рамсарско подручје у регистар међународно влажних подручја, а у складу са Конвенцијом о мочварама које су од међународног значаја, нарочито као станишта птица мочварица. Власина је међународно значајно подручје за птице Important Bird Areas – IBAs, а услед високог степена присуства угрожених биљних врста уврштено је у међународно значајна ботаничка подручја Important Plant Areas – IPAs. Део природног добра налази се и у оквиру одабраног подручја за дневне лептире Prime Butterfly Areas – PBAs. Због присуства одређених угрожених биљних и животињских врста и природних станишта који се налазе на Резолуцији 4. и 6. Конвенције о очувању европске дивље флоре и фауне и природних станишта Власина представља EMERALD подручје у оквиру међународне EMERALD еколошке мреже. Према Уредби о еколошкој мрежи Власина припада делу еколошки значајног подручја бр. 88 – „Власина“.

Јована Алексић

ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ СКАДАРСКОГ ЈЕЗЕРА

Басен Скадарског језера припада Црној Гори и Албанији и то већи део, 2/3 површине Црној Гори, а мањи део, односно 1/3 површине Албанији. Скадарско језеро је највеће на Балкану. Међународна Унија за очување природе и природних ресурса је Црногорску страну Скадарског језера 1983. године прогласила Националним парком II категорије заштите, док је у Албанији заштићено под категоријом "управљани природни резерват" IV категорије од 2005. године. За време ниских водостаја језеро захвата површину од 369,72 km², а за време високих пролећних водостаја прошири се на 540 km². Језеро је 1996. године, захваљујући богатству и разноврсности орнитофауне, стављено на Рамсарску листу мочвара од међународног значаја (20.000 ha на црногорској и 49.562 ha на албанској страни заједно са реком Бојаном). Језеро је добило и ИРА статус (Important Plant Areas) односно Међународно значајно подручје за биљке.

Слика 1. – Скадарско језеро

Језеро испуњава пространо удубљење тектонско-крашког порекла, издужено од истока на запад. Налази се између планина Ловћена, Созине, Сутормана, Румије, Тарбоша и Проклетија. Дугачко је 44 km, а широко 14 km. Скадарско језеро је криптодепресија, јер му је површина на апсолутној висини од 6 m, а његови су најнижи делови испод морског нивоа. Некада је представљало велику тектонску потопину која је била морски залив. Издизањем планине Тарабош и Румије залив је одвојен од мора и претворен је у језеро. Скадарско језеро се одликује разним специфичностима. Слатководно је и

пространо, плитководно и богато биљним и животињским врстама, има разуђену и нестабилну обалу и бројна острва.

Природне туристичке вредности

Скадарско језеро је природни драгуљ Црне Горе. Нуди многобројне активности љубитељима природе: посматрање птица, виногради, возња бродом, гастрономија, и још много тога. Језеро је веома познато по разноврсној флори и фауни. У непосредној близини језера налази се плантажа винове лозе од које се производи чувено црно вино Вранац, производ на који су Црногорци веома поносни. Виноградарство представља најважнију пољопривредну грану у региону Скадарског језера. Повољни климатски и географски услови омогућили су да се винова лоза одувек гајила на обалама Скадарског језера. Приобаље Скадарског језера посебно је погодно за узгој ове културе и производњу вина. Виноградарство је заступљено и на Лимљану, Глухогу Долу, Бољевићу. У оквиру развоја и унапређења виноградарске производње треба истаћи реализацију неколико пројеката: Пројекат „Вински путеви Црне Горе”, покренут је 2007. године, уз подршку Немачког друштва за техничку помоћ и сарадњу (GTZ). Овај пројекат промовише вински туризам, као значајан сегмент сеоског туризма. Вински путеви у почетку су обухватили регију око Скадарског језера, са нахијама: Лешанска, Катунска, Ријечка и Црмничка, а касније су се прикључила и удружења винара из Куча, Пипера, Даниловграда и Улциња. Најважнији део пројекта је понуда аутохтоних вина и оснивање приватних винарија. Пројекат подразумева: идентификацију и означавање винских путева и промоцију производа са овог терена: туристима је у понуди обилазак винарија, дегустација вина и националних гастрономских специјалитета (сезонско поврће и воће, домаћи сир, пршута сушена на диму буковог дрвета, јагњетина испод сача, специјалитети од козјег меса, шаран (крап) из Скадарског језера спремљен на више начина), коришћење бициклистичких и пешачких стаза, обилазак културно историјских знаменитости у овом региону.

Туристичка понуда подразумева услугу на кућном прагу, где су минимална улагања. Овакав вид понуде је погодан јер се потенцијалном туристи омогућава да ужива у природном сеоском амбијенту, добром вину, здравој храни, планинарењу, спортском риболову и обиласку Скадарског језера. У оквиру развоја виноградарства реализован је и пројекат „WiNe – Wine Tourist Network” (Мрежа винског туризма), кроз Прекогранични програм Хрватска-Црна Гора, који финансира Европска унија. Пројекат је трајао две године (2013–2015), а реализовала га је Туристичка организација Општине Цетиње са својим партнерима. У склопу пројекта отворена је „Винска кућа” на Цетињу, која је потписала уговор о комисионој продаји вина са 22 винара, са преко 40 етикета, из различитих делова Црне Горе. Оформљене су и тематске винске руте, па је на Цетињу постављено 27 путоказа и 4 табле. Одштампан је каталог винског туризма са мапом винарија и угоститељских објеката са понудом вина. У склопу пројекта одржане су радионице, предавања, стручни скупови, међу којима и

тродневни семинари за сомелијере. Спроведене активности допринеле су подизању свести о важности вина као аутохтоног производа, као и његову улогу у туристичкој понуди сваке од регија.

Скадарско језеро је смештено на кречњачкој подлози на крајњем, јужном делу Динарског краса. На таквој подлози, уз дејство аридне климе, створени су подземни спелеолошки објекти у виду пећина и јама. Нарочито су спелеолошким објектима богате јужне и западне падине скадарског басена тј. Румија и Црмница. Број спелеолошких објеката није тачно утврђен, претпоставља се да знатан број још увек није откривен, а међу познатим спелеолошким објектима мали број је истражен. За поједине спелеолошке објекте и поткапине урађена су прелиминарна истраживања, мерење димензија објеката, а у појединима је и истраживан живи свет. Границе Националног парка се, углавном, не удаљавају више од 800 m од обале језера. Изузетак су поједина подручја на потезу од Ријеке Црнојевића до Вира и на низијској, поплавној северној граници где и нема спелеолошких објеката. Зато се и пећине, у највећем броју, налазе у близини, а не у националном парку.

Слика 2. – Ободска пећина

Изузетак су спелеолошки објекти на обалама и падинама уз Црмничку ријеку – Ободска пећина чији је улаз на самој граници парка (Ријека Црнојевића), Жмрљевица (на падинама Павлове стране), систем пећина за које се сматра да су међусобно повезане – Иванина и Голубиња шпила и Пожалица (околина Доњих

Сеоца), Голубиња пећина на острву Врањина, и мањи спелеолошки објект у селу Мурићи под називом Шпела. У близини граница НП су: Милачка пећина (Посељани), Грбочица, Спила и Бабатуша у атару села Трново, Везачка пећина (Рваши), Дурук (Јанковића крш), Зачирска пећина (Зачир), Добришка пећина (атар села Дубова), Липска пећина (Добрско село, ванграница Националног парка), која је од овог јуна отворена за посетиоце, је трећа у Црној Гори по дужини канала (3410 m), канали Грбочице дуги су 2650 m, а Зачирске пећине 2180 m.

У Парку постоји пет уређених видиковца: Зекова глава на истоименој пешачкој стази, видиковац Обод, на еколошко рекреативној стази Обод, видиковац на Врањини, видиковац Пјешачац, на бициклистичкој стази Ријека Црнојевића – Вирпазар, видиковац на Павловој страни.

Велики број сеоских насеља, пружа могућност развоја сеоског туризма и уживање у природи као на пример Доњи Мурићи, насеље препознатљиво по пешчаним плажама и острвима. У залеђу плаже налази се плодна равница коју мештани обрађују, а у подножју брда груписане куће у којима по последњем попису има 101 становник. Највећа атракција Скадарског језера су острва којих има педесетак, са многобројним утврђењима и манастирима. Скадарско језеро је проточно и као његове притоке, и отоке такође су значајан природни потенцијал.

Антропогене туристичке вредности

Око Скадарског језера постоји много културно-историјских споменика из бронзаног доба и халштата, зидина и некропола из илирског доба и остатака хеленске и римске културе. На полуострву Врањина и острвима Морачник, Бешка, Старчева Горица и Ком налазе се вредни споменици културе, манастири или цркве. На Врањини је манастир Св. Николе, који је основао први зетски епископ Иларион у XIII веку, а обновљен је 1866. године. На територији општина Бар, Цетиње и Подгорица, а у обухвату Националног парка, добра која су под режимом претходне заштите јесу: Велики мост у Вирпазару, Мали мост великог лука у Вирпазару, културно-историјска целина Вирпазар. Бројни су објекти и локалитети са потенцијалним културним вредностима који се налазе на територији општина Бар, Цетиње и Подгорица, а у оквиру Националног парка "Скадарско језеро" и у његовом непосредном окружењу: Црква у Лекићима, Црква св. Госпође, Црква св. Николе, село Годиње, утврђење Пандурица, амбијентална целина Ријека Црнојевића, Црква св. Спаса, дворак краља Николе.

У границама НП Скадарско језеро се налазе 3 културна добра која доминантно карактеришу одлике традиционалне народне архитектуре, валоризоване и заштићене Законом о заштити културних добара:

1. Село Врањина на истоименом полуострву, заштићено 1979. године.
2. Рибарска Стражарска кућица на Каручу у општини Цетиње, заштићена 2015. године.
3. Амбијентална целина Лековићи у Годињу у општини Бар чија је стручна валоризација завршена у марту 2016. године, а очекује се завршетак поступка правне заштите.

Аутентично очувани објекти народног, традиционалног градитељства или амбијенталне архитектуре, односно куће и села настала у симбиози природних услова и економских потреба налазе се у свим областима НП. На каменој обали језера куће су углавном лоциране на косини терена, грађене каменом на чврстој подлози, са терасом наткривеном лозом на одру, међусобно повезане заједничким дворишним или сеоским комуникацијама. Рибарске куће су првобитно биле мале и приземне, зидане притесаним каменом у кречном малтеру, дрвених кровних конструкција. Имале су само једну просторију која је служила за прераду, конзервирање и чување рибе, те смештај и оправку прибора за рибарење. Данас су такве куће туристички атрактивни антропогени објекти. Велики број традиционалних објеката на Скадарском језеру везан је за воду и има одлике аутентичне културне баштине, а реч је о воденицама, млиновима за брашно грађеним на бројним сталним и сезонским водотоцима ове области. Знамените воденице су биле оне које су радиле током целе године. Постојала су и посебна насеља воденичара и млинара која су од првобитно сезонског станишта временом прерасла у трајна, какво је Посељани код Ријеке Црнојевића. Култура гајења маслине, дуж обале Крајине има дугу традицију па су у селима Доњи Мурићи и Бесе до половине XX века радили камени млинови и пресе за гњечење маслина. Стари млинови немају првобитну функцију осим у ретким случајевима. Ови традиционални објекти данас дају добру основу за развој сеоског туризма.

На Скадарском језеру налазило се двадесетак манастирских комплекса, тако да се овај крај може назвати „Зетска Света Гора“, док Лесендро и остала утврђења сведоче о вековним борбама између Црногораца и Турака, које су овде вођене. Манастири, цркве, утврђења и сакрални споменици углавном подсећају на старе господаре, Балшиће и Цинојевиће. Бројна острва су интересантна и као прави птичји рајеви и као културно – историјски споменици који сведоче о некадашњем значају овог подручја.

Врањина је живописно рибарско насеље, називају је и „Мала Венеција“. На њој се налази манастир са црквом Св. Николе. Манастир је основао први зетски владика Иларион 1233. године. Из старих Врањинских повеља сазнајемо о поседима која су овом манастиру дарована од оснивања до 1527. године. Прилоге су му поклањали краљ Владислав, краљица Јелена, краљ Милутин, Балшићи и Црнојевићи у XV веку. Тврђава Лесендро у Врањини је изграђена у 18. веку. Смештена је на полуострву које је до изградње пруге Београд - Бар било острво. За време владике Петра II Петровића Његоша служила је као одбрана од турских напада и осигуравала неометан риболов и трговину. Владика Петар II је обновио тврђаву и ојачао зидове, пошто је скадарски Рашид-паша оптужио Црногорце за шпијунажу и погубио 8 Црмничана који су дошли у Скадар да тргују. Сам владика је често ту долазио да се одмара. Лесендро је под црногорском управом било 11 година. Осман-паша је 1843. заузео Лесендро, у исто време када и Врањину и на њему су Турци направили своје утврђење. Острво је ослобођено 1878. године заједно са градом-тврђавом Жабљаком Црнојевића, који су припојени Кнежевини Црној Гори.

Грможур је тврђава на истоименом острву у северозападном делу Скадарског језера, недалеко од села Годиња. Тврђаву Грможур подигли су Турци четрдесетих година XIX века. Године 1878. указом кнеза Николе постаје затвор, познат по томе што није имао стражаре.

Слика 3. – Тврђава Грможур

Слика 4. – Манастир Старчево

Старчево, острво је крајинског архипелага, једно од око педесетак острва уз југозападну обалу језера. На њему се налази истоимени манастир који

се везује за монаха Макарија који је као испосник боравио на острву (горици) и стога је познат као Старчева горица. Изграђен је између 1376. и 1378. године. Претпоставља се да је био задужбина Ђурђа Балшића. Поред цркве посвећене Успењу Богородице, манастирски комплекс има конак, оградни зид са капијом и неколико подударних тераса. Уз јужну фасаду дозидана је капела, у којој је сахрањен црногорски и венецијански штампар Божидар Вуковић.

Бешка – На острву се налази црква Светог Ђорђа. Острво се још назива Брезица. На њему се налазила мања црквица коју је обновила Јелена Балшић, кћерка српског кнеза Лазара и жена Ђурађа Балшића. Она је 1440. подигла цркву Богородице, где је желела да је сахране. Између 1440. и 1442. године је састављен Горички зборник, дело религијског садржаја писано на папиру и има 273 листа, откривајући нам духовне прилике у Зети из XV века. Ово дело изузетне културно – уметничке вредности чува се у САНУ. Данас је то женски манастир.

Ком – манастир који се налази се на малом острву Одринска гора, недалеко од Жабљака, где се Ријека Црнојевића улива у Скадарско језеро. Сачувана је манастирска црква Св. Успења Богородице. Манастир Ком подигнут између 1415. и 1427. године, у време владавине Црнојевића. Представља наставак култа Богородице, који је био веома раширен у доба Балшића. Он представља и наставак традиције подизања маузолеја – гробних цркава. Ком је задужбина Ђурђа и Љеша Црнојевића. Најстарије сачуване фреске су из друге половине XV века. Споменичку вредност имају и гробови владајуће династије Црнојевића. Кратко време је на Кому било и седиште Зетске митрополије. У овом манастиру је и Петар II Петровић Његош 1831. године рукоположен за архимандрита.

Слика 5. – Вирпазар-културноисторијска целина

Вирпазар – северно од планине Румије, Сутормана и Созине, дуж обале Скадарског језера, налази се Црмница, крај који се прочуо по црном вину. Позната вина Вранац и Крстач већ су пронела славу овог краја широм света. Центар Црмнице је Вирпазар. Предео располаже са четрдесет винских подрума, међу којима је туристички занимљиво двадесетак подрума истакнутих винара. Удружење виноградара и винара и неке туристичке агенције организују винске туре за посетиоце црмничким винским подрумима и конобама. Ово насеље је старо више векова и до њега се стиже преко три моста. Изнад самог насеља налазе се рушевинне тврђаве Бесац, коју је подигао митрополит Петар II Петровић Његош.

Др Добрила Лукић

МЉЕТ – ЗЕЛЕНО ОСТРВО

Мљет припада јужнодалматинском архипелагу. Заузима најјужнији и најисточнији положај међу хрватским острвима. Простире се између $42^{\circ}41'12''$ и $42^{\circ}48'23''$ северне географске ширине и $17^{\circ}19'19''$ и $17^{\circ}45'16''$ источне географске дужине. Пружа се паралелно са полуострвом Пељешцом од кога је одвојен Мљетским каналом ширине 8 km. Од Корчуле је удаљен 18 km, а од Дубровника 30 km. Са јужне стране острва простире се отворено море све до северне обале Апенинског полуострва. У његовој близини налазе се два важна морска пролаза Вратник и Пељешки канал. Овај други представља главна врата ка средњој Далмацији. У Јадранском мору је осмо по величини острво, са дужином од 37 km, ширином од 3 km и површином од 100,4 km². Дужина обалске линије је 131,3 km, а акваторија која му припада захвата 1286,77 km² површине. Највиши врх на Мљету је Велики Град са 514 m надморске висине. Општина Мљет заузима 19,5% обалског мора Дубровачко-неретванске жупаније и 4% укупне површине морске акваторије Републике Хрватске. Због свог географског положаја, Мљет је био доста изолован у односу на остала хрватска острва, те га карактеришу спор демографски и економски развитак. Јаки таласи, морске струје и ветрови обликовали су мљетске обале које обилују пешчаним плажама, пећинама, увалама, драгама, језерима и лукама. Острво је настало процесом набирања из мора. Његова јужна обала је доста стрма, а море је ту дубоко и до 100 m. На северу је Мљетски канал дубок од 44 до 89 m, а према корчуланском заливу износи 25 до 66 m дубине. Море је око његових обала топлије и сланије него на северу Јадрана. Зими је море хладније само у дубоким увалама и Мљетским језерима где се често температура воде спусти до 0°C. Лети је море веома топло и пријатно за купање.

На Мљету је заступљена медитеранска клима са сувим, ведрим и врло топлим летом и благим зимама са кишом. У летњим месецима у току ноћи и ујутро најчешће дува бура који у току дана прелази у маестрал. Током јесени и зиме овде дува бура и тада је веома хладно. Међутим, раздобља са буром не трају дуго јер их замењују периоди са јужним ветровима. Тада расте температура ваздуха и може прећи 15°C. Снег је права реткост. Ако падне, брзо се отопи.

Велико и Мало језеро су посебни природни феномени, спојени преко залива Солине са отвореним морем. У Мљетским језерима вода је топлија за 2° до 3°C него на пучини. Тако да је просечна температура воде у Великом језеру 25°C, а у Малом језеру 26-27°C. Воде језера обилују солима и сумпорводоником па су погодне за лечење реуматских и кожних болести. Блато из Малог језера служи за лечење различитих упала, циста и сличних обољења. Укупна запремина Великог језера је 36.730.000 m³ са површином од 1,45 km². Обалска линија је дугачка 9240 m, а највећа дубина износи 46 m. Мало језеро је површине 0,24 km²

и 29 m дубине. Велико и Мало језеро, настала су деловањем мора које је у пост-гласијалном периоду потопило крашка удубљења. Међутим, у њиховом стварању је учествовао и човек. Када су бенедиктински монаси први пут у XII веку дошли на Мљет, тражили су најпогодније место за изградњу цркве и самостана. Одлучили су да га подигну на острву у Великом језеру. Тада удубљење Великог језера није било испуњено водом као данас. Тада је море у Велико и Мало језеро долазило преко вруља, подземним изворима и каналима, као и за време плиме кроз уски пролаз између Солинског залива и Великог језера. Бенедиктинци су продубили и проширили тај уски улаз између Солина и Великог језера, као и теснац између Великог и Малог језера. Тада је обиље воде потекло унутра све док није испунило простор данашњих језера. Када се море толико налило, под утицајем плиме и осеке почело је истицати из њих према отвореном мору. Тај феномен траје и данас. Море кроз тај пролаз 6 сати улази у језера, а 6 сати излази из њих. Услед тога се ствара јака струја коју су бенедиктинци искористили за покретање млина којим су мелели жито. Саградили су и камени мост који је срушен 1960. године да би се продубио и проширио пролаз како би до острва св. Марије могли стизати и већи бродови. Данас је тај улаз дубок 2,5 m и широк 10 m. На јужној страни Великог језера, у близини залива Праћарице, налази се острво Свете Марије са бенедиктинском опатијом Свете Марије из XII века.

На Мљету постоји неколико криптодепресија. Због везе са морем вода је у њима слана, па их из тог разлога називају блатинама или слатинама. Блатине се налазе у близини села Блата, луке Собре и у близини села Прожуре, а слатина се налази код Козарице. Током кишног периода, ове се слатине напуне водом, а лети се осуше тако да им је дно покривено карбонатним талогом и муљем. Свака је блатина посебним каналима спојена са морем које народ зове јаз. У блатинама се лови јегуље. Уз обале Мљета има неколико извора питке воде: Омани код Собре, извор у Полачама, Капела Фонтана на рубу Великог језера, бунар код Понте Ленга и извор воде у Суђурској који се може користити једино за време осеке. У унутрашњости острва су следећи извори: Влашка вода и Врбовица поред поља Помјенте, Вилино врело над Кнежевим пољем, Водице код Бабина Поља, извор у блатини код Собре, извор код Корита итд. У Блатском пољу је пронађено подземно језеро и претпоставља се да има још таквих језера.

На Мљету је због медитеранске климе и састава тла развијена бујна вегетација коју представљају алепски бор, зимзелена шума храста чесвине и антропогени деградирани облици вегетације макије и гариге. Алепски бор у пределу око Малог и Великог језера, села Говеђари, увале Помена, брда Бугари и Гаја и Сутмихољске увале, гради најлепши и најочуванији тип шуме те врсте на Медитерану. У пределу око Саплунаре и Вратничке расте самоникли питоми бор, те је тај југоисточни део острва заштићен као резерват природе.

Од животињског света на острву живи куна белица, дивља мачка, миш, пух, јеж, жаба корњача, скакавци, бројне птице: кос, грмуша, врабац, дивљи голуб, галеб, соко и змије неотровнице белоушка и слепић. До Првог светског рата Мљет је обиловао змијама отровницама, које су поред људи нападале и стоку. Како би се уништиле змије отровнице становници Мљета су набавили неколико

парова индијског сивог мунгоса, који су готово истребили змије отровнице на острву. Од 1958. године до данас на острво су донете следеће животињске врсте: јелен лопатар, аксис, зец, муфлон, дивља свиња, јаребица и фазан. Обале острва и подморски свет богати су зеленим алгама, јастозима, раковима, хоботницама, плавом и белом рибом. У језерима Мљета живе различите врсте шкољки, каменице, дагње, куњци итд. У дубинама од 70 до 80 m, живе различити корали, међу којима се истиче камени корал, црвени корал од кога се праве огрлице и други накит. Француски истраживач Кусто је утврдио да су станишта корала око Мљета најбогатија у Јадрану, али су многа последњих година опустошена. Са јужне стране острва на Мљету живи средоземна медведица, врста која је нестала последњих двадесет година, али која се поново дуж обале Мљета појавила. Због природних лепота и културно-историјских вредности северозападни део острва Мљета проглашен је националним парком 11. новембра 1960. године.

Слика 1. – Поглед на Мало језеро

Острво се у старим документима среће под именима de Melita, de Meleta, na Mlete, de la Melida, de Melta, de Malta, di Meleda, Melitensis, Melitae. Реч Melita – Melite у грчком језику има исто значење као и латинска реч за мед – mell, mellis. Има смисла што се његово име везује за мед, јер су у прошлости у његовим шумама живели бројни пчелињи ројеви који су своја саћа правили у удубљењима стабала и стена. Млечани су од давнина били окренути шуми, пољу, маслини, виновој лози, козама, овцама и магарцу као извору живота. Тек од XV и XVI века постају врсни поморци, који плове са својим и дубровачким једрењацима. Плове Јадранским морем, Медитераном, а одлазе и на Атлантски океан све до Америке.

Први становници Мљета долазе с Пељешца и из долине Неретве. Били су то Илири који су током другог миленијума пре нове ере населили цело острво. Из тог раздобља сачувана су бројна утврђења и некрополе. Различити артефакти нађени у некрополама указују на то да су становници Мљета имали веома развијену трговину у то време са осталима дуж Далмације и дуж унутрашњости Динарских планина. Остаци утврђења најбоље су очувани на брду Велики градац и код Водица изнад Бабина Поља.

Слика 2. – Карта Националног парка Мљет

Најстарији историјски извори у којима се помиње Мљет датирају из IV века п.н.е. и везују се за грчке ауторе. Бројни налази грчких амфора и потопљених бродова уз обале сведоче о значају поморског пута кроз Мљетски канал. Из грчког периода на Мљету нема насеобине, с обзиром на то да су је имали у Лумбарди на суседној Корчули. Из римских извора сазнајемо да је римски император Август, 35. године п.н.е. у рату покорио Илире на Мљету и Корчули, казнивши их за бројне гусарске нападе на бродове његове империје. Тада је разорен град Melitus, млади људи су побијени, а старији су одведени у робље. У то време од западног дела острва ствара се царски посед, а у Полачама гради палата за управника тог поседа. Ова палата сматра се, поред Диоклецијанове палате у Сплиту, једном од најмонументалнијих на далматинској обали и најзначајнији је споменик на острву из римског периода. Поред палате, овде су откривене две

старохришћанске базилике које потичу из V или најкасније VI века. Ту су и терме где је најзначајнији налаз мозаик ждрала величине 2 m. Ждрал је иначе симбол источних Гота. Почетком VII века упадом Аваро-словенских племена разорени су Epidaurus, Ragusium и Salona, чиме престаје римско раздобље на Мљету које је трајало око 800 година. Крајем VIII и почетком IX века, Хрвати из неретвљанске долине постепено прелазе и на Мљет, слабљењем византијске власти за време Михајла II Муцавца. Цар Константин Порфирогенет око 950. године истиче да су под влашћу Неретвљана Мљет, Корчула, Хвар и Брач. Неретвљани долазе на Мљет преко Мљетског канала и поступно га насељавају од истока према западу. Прво хрватско насеље на Мљету је Врхмљеће, недалеко од луке Оукље.

Почетком XI века распада се Неретвљанска област и тада острва Корчула и Мљет припали Захумљу. Од 1301. године Дубровачка република шири друштвени и културни утицај на Мљет који крајем XIV и почетком XV века улази у састав Дубровачке републике.

Слика 3. – Бенедиктински манастир из XII века на острву Св. Марије у Великом језеру

Велики кнез Захумља, Деса, 1151. године даровао је острво Мљет бенедиктинском реду Свете Марије из Пулсана у Апулији. То је одобрио папа Иван XXII. Бенедиктински редовници су одлучили да свој самостан саграде на острву у Великом језеру. Црква Свете Марије релативно је брзо саграђена од 1177. до 1198. године. Изграђена је у романичком стилу. То је једнобродна грађевина са предворјем, троделним олтарским простором, полукружном апсидом и среди-

шњим елиптичним кубетом. Тај јединствени споменик монументалне архитектуре знатно је утицао на развој писмености и културе не само на Мљету, већ и у ширем залеђу Балканског полуострва. Опати из овог самостана утичу на збивања у Захумљу, Босни и Дубровачкој републици.

Овде су преписиване свете књиге, Свето писмо, обредне и теолошке књиге, дела црквених писаца као и латински класици. Све је писано на пергаменту којег су сами опати направили као и писарски прибор и течност за писање. Самостан је имао библиотеку која је била једна од најбогатијих у Далмацији. У XVI веку Света Марија на Мљету постаје главни самостан такозване Мљетске конгрегације којој су се придружили сви дубровачки бенедиктински самостани осим локрумског. Мирослављево јеванђеље је у овом самостану искићено минијатурама. Бенедиктински редовници били су заслужни и за развој вештине градителства, познавање музике, узгој маслина, винове лозе и других корисних биљака. Самостан је укинут 1808. године према Наполеоновој одредби, а његов посед предан је најпре редовницима пиаристима, затим исусовцима, а онда је дошао под државну управу.

Године 1410, острво Мљет пада под власт Дубровачке републике, где остаје све до њеног пада под Наполеонову власт. Након краткотрајне француске власти, Мљет је од 1815. у саставу Хабсбуршке монархије, до њене пропасти 1918. године. Мљет је у саставу Краљевине СХС и Краљевине Југославије све до 1941. године. Тада је окупиран од стране италијанске фашистичке војске Бенита Мусолинија. Заједно са Корчулом је анектиран Краљевини Италији и у њеном саставу је био до капитулације Италије 1943. године. Године 1944, на Мљет се искрцавају немачки војници. После Другог светског рата, Мљет је припао Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, чијим распадом улази у састав Републике Хрватске.

За одмор и боравак на овом лепом острву може се одсести у хотелу „Одисеј“, са 320 лежаја. Овај хотел послује у оквиру реномиране туристичке агенције „Атлас“ из Дубровника. Смештен је у ували Помена. Поред хотела, ту је и приватан смештај пансионског и полупансионског типа код гостољубивих домаћина у насељима: Помена, Бабине Куће, Полаче, Солине, Њивице и Говеђари, укупног капацитета 400 лежаја. Угодан и занимљив одмор може се провести и у местима изван националног парка и то у Ропи, Собри, Бабину Пољу, Прожурској луци, Оукљу, Козарици и Саплунари. Луке Полаче, Помена, Оукље и Прожурска вала, традиционални су наутички локалитети. Трајектно-бродске везе са Дубровником су свакодневне, а током летње сезоне допуњују се и другим бродским линијама према пловидбеном реду „Јадролиније“ и „Крило стара“ на рути од Ријеке до Дубровника и од Дубровника до Ријеке.

Др Стеван М. Станковић

ЈЕВТО ДЕДИЈЕР – ОТРГНУТО ОД ЗАБОРАВА (1879–1918; 1918–2018)

Када је 2009. године професор Географског факултета у Београду, др Милован Р. Пецељ, објавио књигу о Цвијићевом ученику и сараднику, доценту Географског завода Универзитета у Београду, Херцеговцу и бечком докторанду, Јевту С. Дедијеру, знали смо да је учинио вредан подухват. То потврђује чињеница да је 2009-2010. године књига добила награду Владимир Ћоровић и 2012. доживела друго издање (560 страна). Писаном речи, која је настала на бази вишегодишњих истраживања архивске грађе и документације из различитих установа, израсло је сазнање о географу, чији је животни и радни век саткан од низа невероватних догађаја, од несвакидашње судбине. За само 39. година, дечак из села Чепелице, надамак Билећа, рођен 15. августа 1879. године, Јовану Цвијићу је био од велике користи приликом истраживања херцеговачког карста. Села Чепелице, из којег потиче Дедијер, нема већ више деценија. Потопиле су га дубоке воде Билећког језера, које је настало преграђивањем Требишњице, некада највеће реке понорнице на свету, једног од симбола Требиња, града сунца, кроз који протиче.

Професор Милован Р. Пецељ пише следеће: Јевто Дедијер је био Цвијићев избор. Он га је запазио поред стада приликом истраживања херцеговачког холокарста 1892, када му се при руци нашло прилежно вижљасто 12-годишње момче, које је на њега оставило одличан утисак. Цвијић га је подучио вештом проматрању појава на терену и упутио у тајне географске науке. Као ученик мостарске гимназије, Јевто Дедијер је по упутствима Јована Цвијића отпочео антропогеографска истраживања свога завичаја. Од куће до куће, од породице до породице, од села до села, упознао је врлетна пространства Херцеговине, земљу и људе, и о томе оставио дела велике научне вредности, од којих су нека штампана у Српској краљевској академији у Београду и Матици српској у Новом Саду. Дедијер је за живота постао најзначајнији истраживач Херцеговине. Не да је само волео Херцеговину него ју је препешачио и дубински рашчитао и према свету књигом отворио. Била је то волуменозна антропогеографска студија Херцеговина, која је постала образац и узор таквим истраживачким подухватима, од почетка 20-ог века до данас.

Следећи Цвијићева упутства о испитивању сеоских насеља у Босни и Херцеговини, Дедијер је написао до сада најбољу антропогеографску студију о једној земљи код нас. Пописао је породице, њихове куће и села, испитивао је њихово порекло, крсне славе, пратио њихова кретања и описивао њихове навике, склоности, а нарочито њихову душу. Тако се, као ретко ко, посветио својој земљи и свом народу, од ране младости, до краја живота. Књига Херцеговина антропогеографска студија, редак је дар географској литератури којом је Дедијер

ударио угаони камен у развоју антропогеографије. Због изузетног значаја, први пут је објављена у серији Насеља српских земаља, књига 6, Српске краљевске академије 1909. године, други пут, као репринт издање у продукцији издавачке установе Веселин Маслеша у Сарајеву, 1991. године и трећи пут у издању Књижевне заједнице из Требиња, 2001. године. Само да је то урадио, а урадио је много више, морали би му се чешће и студиозније враћати, од њега учити, да би ишли даље, јер без прошлости нема стваралачке будућности. Иако је живео веома кратко, често под условима који нису погодвали научном раду, посебно теренским истраживањима, Јевто Дедијер је објавио неколико десетина радова, огледа, приказа литературе. Радове је штампао на српском, немачком и француском језику у Сарајеву, Београду Новом Саду, Кикинди, Нишу, Бечу, Паризу, Берну и Женеви. После гимназијског школовања у Мостару, почетка студија географије у Београду и наставка истих у Бечу, у домовину се вратио са звањем доктора наука, радио најпре у Сарајеву, а затим у Београду. Године 1908. заједно са Боривојем Ж. Милојевић, пратио је Јована Цвијића на вишенедељном истраживању пространих делова Босне, Херцеговине и Далмације. Стално праћени жандармима, сматрани су шпијунима и противницима Аустроугарске монархије, чије су их власти силом протерале ка Црној Гори, иако им приликом претреса и саслушања нису нашли ништа осим бележница са терена.

Године 1909. Јевто Дедијер је изабран за доцента Географског завода Универзитета у Београду, где је предавао неколико предмета, пратио Цвијића на истраживачким путовањима, активно се бавио науком и учествовао у раду Српског географског друштва, које је основано 1910. године. У првом броју Гласника Српског географског друштва 1912. године, објавио је неколико прилога. (Киша у карсту и њене хидрографске последице, Пењање на Маглић). У другој свесци Гласника 1913. године објавио је рад Високе површи и глацијални шљунци на Бјелашници, а у свесци три 1914. рад Сточарске зоне у планинама динарске системе. Време и догађаји му нису били ни мало наклоњени. Преживео је два балканска рата, Први светски рат, устанке и немире у Србији, Босни и Херцеговини, анексиону кризу, строгу власт Аустроугарске монархије. Са српском војском је прешао преко Албаније. Било је и светлих тренутака научног стваралаштва, обимних теренских истраживања и плодноне сарадње са Јованом Цвијићем. Умро је у Сарајеву 24. децембра 1918. године.

Део свог стваралаштва др Милован Р. Пецељ посветио је Јевту Дедијеру. Отргао га је од заборавља и пружио нам прегршт података до којих је дошао стрпљивим вишегодишњим радом. Мало је таквих међу нама, који су као он, били и остали спремни да до најфинијих детаља истраже живот и стваралаштво једног изузетног човека и научника, презентују га у књигама и предавањима, илуструју књиге копијама докумената и фотографија до којих је тешко доћи, јер су део архивске грађе која се чува у више градова.

Књига Јевто Дедијер – живот и дело, чији су издавачи Географски факултет из Београда и Природно-математички факултет из Бањалуке, одликује се богатством презентоване грађе, која се односи на време Јевта Дедијера, предање о његовој породици, животни пут, синове Стевана, познатог физичара и Влади-

мира, професора историје, Дедијерово школовање, живот у Сарајеву, сарадњу са члановима организације Млада Босна, везе са атентаторима на Фердинанда, али и са Петром Кочићем, Јованом Скерлићем, Јованом Цвијићем и Константином Херманом, рад у Географском заводу, активностима за време тадашњих ратова, боравак у Француској и Швајцарској, научно-истраживачки рад у оквирима Цвијићеве географске школе, оцену научног рада и националног доприноса. Представљена је Дедијерова студија Херцеговина, дате стручне оцене научних радова, указано на језик и стил писања, делатности на пољу картографије и сл. Изводи из рецензија књиге казују много о њој, јер су из пера познатих аутора.

Слика 1. – Биста Јевта Дедијера испред Дома културе у Билећи (снимио С. М. Станковић)

Од посебног значаја је постављање бисте Јевта Дедијера испред Дома културе, који носи име овог знаменитог географа, у Билећи. Иницијатор тога био је професор Милован Р. Пецељ. Бисту, у бронзи, израдио је академски вајар Саво Халигин из Суботице. Свечано откривање бисте обављено је 26. јуна 2015. године. Десетог маја 2016. године, студентима Географског факултета из Београда, крај бисте Јевта Дедијера, пригодно предавање одржало је професор Милован Р. Пецељ. Дом културе и бисту Јевта Дедијера 19. априла 2018. године, посетили су и разгледали учесници научног скупа Моменто Јевто Дедијер, који је, поводом стогодишњице смрти Јевта Дедијера, одржан у Требињу од 18. до 20. априла. Го-

дине 2017. Географски факултет из Београда, објавио је другу књигу Милована Р. Пецеља под насловом Јевто Дедијер – прилози за биографију и Дедијерова докторска дисертација (257 страна). Из богатог садржаја издвајамо најзначајније целине: Животна прича, Лична несигурност истраживача у Аустроугарској, Дедијеров рад у Земаљском музеју, Дедијер као јавни делатник, Време рата, Пут до доктората, Научници које Дедијер помиње у истраживањима сточарских кретања, Сточарска кретања у Херцеговини, Како је настала студија Херцеговина, Осврт на Дедијерову картографију, Прерани одлазак са животне сцене. Под посебним насловом приказана је библиографија Јевта Дедијера.

Највише простора у поменутој књизи посвећено је докторској дисертацији Јевта Дедијера, коју је под насловом *Das Hirtenursen der Hercegovina Anthropogeographische Studie* (Сточарски кретања у Херцеговини, антропогеографска студија) одбранио 1907. године у Бечу. У Универзитетској библиотеци Беча и данас се чува оригинал докторске дисертације, руком исписане на немачком језику на 44 стране. Садржај чине поднаслови: Сточарство Херцеговине, Морфологија истраживане области, Сточарски начин живота, Сточарски живот на Хуминама и Рудинама, Сточарски начин живљења непутујуће Херцеговине, Област планинских пашњака, Преглед и Закључци.

Прве реченице докторске дисертације Јевта Дедијера гласе: Приликом истраживања антропогеографских прилика Балканског полуострва морају се уважавати значајне разлике које постоје на Полуострву и у преосталој Европи. При крају дисертације закључује да код сточара влада тежња да се пређе од сточарства на земљорадњу или на занатство и трговину. Дакле, влада обрнута тежња, него што је то у алпској привреди, где се због рационалног бављења сточарством, оранице претварају у пашњаке. Овај алпски правац владао је некада у Јасеници, где су такође оранице претваране у пашњаке. Иако ова тенденција дуже влада у неким истраживаним просторима, она се само задржала на мањим просторима и то у областима које су имале положајни и природни основ за то. Иста тенденција се јавља у Далмацији, али она није потпуно зауставила узгој стоке и летња сточарска кретања. Упркос свим културним утицајима, томе се супротставља природа земље и њено основно обележје које је претходно истакнуто. Са утицајем секундарних момената који су исказани у културним променама и привредној политици, мењале су се такође и ове тенденције. Физичка својства земље потврђују утицаје, који могу да утичу на различите привредне форме, али које увек показују један заједнички правац. Кроз такве утицаје ми посматрамо споменута привредна кретања.

На задњим страницама књиге представљена је библиографија Јевта Дедијера, из које посебно истичемо следећа дела: Билећке Рудине, Глацијални трагови на Зелен-гори, Товарници и Маглићу, Прилози геолошкој историји Неретве, Врсте непокретне имовине у Херцеговини, Херцеговина – антропогеографска студија, Херцеговина и Херцеговци, Стара Србија, Нова Србија, Сточарске зоне у планинама динарске системе, Далмација и др.

Поводом стогодишњице смрти Јевта Дедијера, који је живео само 39 година, Географски факултет Универзитета у Београду и град Требиње, средином

априла 2018. године, организовали су дводневни научни скуп под мотом Моменто Јевто Дедијер. У позоришној сали Културног центра у Требињу, поред званица из Републике Српске и локалне средине, уз присуство студената географије са Пала и Бањалуке и студената просторног планирања из Београда, присутнима су се представили својим рефератима учесници из Београда, Сарајева, Бањалуке, Никшића, Косовске Митровице и Требиња. Презентовани реферати (27), објављени су у зборнику под насловом Моменто Јевто Дедијер, Требиње, април, 2018., страна 327.

У објављеним рефератима реч је о Јовану Цвијићу као учитељу и Јевту Дедијеру као његовом ученику, Дедијеровом путу од пастира до научника, раду у Земаљском музеју у Сарајеву, географској синтези антропогеографских и регионалних сазнања Јевта Дедијера, његовом доприносу проучавању Црне Горе и физичке географије, општем научном опредељењу, сточарским кретањима у Херцеговини и Црној Гори, резултатима емпиријских истраживања културног наслеђа Херцеговине, традиционалној сеоској архитектури Босне и Херцеговине, односима са Младом Босном, сарадњи са Српским географским друштвом, антропогеографским истраживањима Херцеговине у другој деценији 21. века, доприносу Дедијера јачању одбрамбене моћи српског народа, холистичком концепту перцепције простора, наставном и педагошком раду, сунчаном часовнику у знак сећања на Дедијера, библиографији Дедијера, Херцеговини и Херцеговцима на фотографијама Радивоја Симоновића. Зборник је обогаћен освртима на живот и рад Јевта Дедијера из пера Владимира Дедијера и Мома Капора. Презентована су три Дедијерова рада (Глацијација Височице у јужној Босни, Наш национализам, Херцеговина и Херцеговци) и један говор уз пажње вредне биографске црте.

У градском музеју, постављена је изложба посвећен животу и стваралаштву Јевта Дедијера, првог доцента Универзитета у Београду пореклом из Босне и Херцеговине и једном од одабраних ученика и сарадника Јована Цвијића. Ако желимо да покажемо колико и како ценимо наше претходнике и њихова дела, посебно стваралаштво Јевта Дедијера, то можемо и морамо учинити тако што ћемо измерити растојање између њега и нас. Мерићемо временом, ратним догађајима и страдањем, преласком преко Албаније, школовањем у иностранству, боравком у Француској и Швајцарској, техником, технологијом, методама рада, могућностима публиковања радова, условима живота, расположивим библиотечким фондом, његовог и нашег времена. Познанику из Географског завода Универзитета у Београду, Цвијићевом ученику и сараднику, Јевту Дедијеру, на примеран и топао начин, одужио се Боривоје Ж. Милојевић (1885-1967) у некрологу објављеном у петој свесци Гласника Географског друштва, штампаној 1921, првој после прекида за време Великог рата. Професор Боривоје Ж. Милојевић, пише: Пок. Дедијер је рођен у Чепелици (код Билеће) 1879. год. Још као гимназиста у Мостару почео је проучавати села према Упутствима, с младићким убеђењем да ће тиме допринети ослобођењу свога краја. Са том основном тежњом, да научно користи националној ствари, дошао је 1902. год. у Географски завод Велике школе. Ту је израдио Билећке Рудине (II књ. Насеља). Али је убрзо био привучен проблемима физичке географије и резултат су тога интересовања били

Глацијални трагови на Зелен-гори, Товарници и Маглићу (69. Глас Срп. Краљ. Акад.). Положивши докторски испит у Бечу 1907. год. пок. Дедијер је постављен у Земаљском музеју у Сарајеву, где је остао до анексије. У Гласнику Земаљског музеја за 1908, год. изашли су његови чланци: Старе породице у Херцеговини, Облици непокретне својине у Херцеговини и Прилози геолошкој историји Неретве. Његов најглавнији и најобимнији рад Херцеговина, штампан је у VI књ. Насеља и добио похвалне оцене од Ј. Цвијића и пок. В. Геца. Глацијација Височице у јужној Босни (79. Глас Срп. Краљ. Акад.) показује да је пок. Дедијер, и поред врло интензивних антропогеографских студија, сачувао интересовање за проблеме глацијалне морфологије. Да би за проучавање села задобио што шири круг образованих људи, написао је 1910. године у сарајевском Прегледу Поријекло становништва у Босни и Херцеговини.

Године 1910. изабран је пок. Дедијер за доцента Географије на Београдском универзитету. У Летопису Матице српске за 1912. годину у чланку Херцеговина и Херцеговци изложио је популарно резултате својих студија. Али са настанком Балканског рата обрће се нашим јужним крајевима. У Српском књижевном гласнику за 1912. објавио је чланак Стара Србија, изложивши географске прилике ове области, а у сарајевском Прегледу за 1912. годину чланак Срби и Бугари. Спроводећи поређење између њих 1913. Године издала је Српска књижевна задруга Нову Србију, у којој је пок. Дедијер покушао да на основу студија Јована Цвијића да заокружљену географску слику о крајевима, тада ослобођеним. Гласник Српског географског друштва (св. 3. и 4.) доноси његову студију Сточарске зоне у планинама динарске системе, расправу о омиљеном предмету његовог интересовања. За време Великог рата имао је пок. Дедијер прилике да прође граничном облашћу македонско-арбанашком, где се заинтересовао траговима старе глацијације. Избивши у француску престоницу и преселивши се доцније у Швајцарску, развио је користан рад, али ни тада није престајао мислити на науку. У Географским аналима у Француској 1916. године објавио је превод студије о сточарским зонама и рад о глацијацији албанских планина., а у Берну карту становништва Југославије.. Одмах по ослобођењу похитао је пок. Дедијер у домовину. Умро је у Сарајеву, децембра 1918. године.

Мина Радовић

ЈОВАН ЦВИЈИЋ – НАУЧНИК БЕЗВРЕМЕНОГ ТРАЈАЊА

Октобар 2017. године у Лозници памтићу дуго. Сунчани и веома топли дани овог месеца донели су ми велико задовољство у оствареним школским успесима и сусретима са веома драгим личностима. Тај месец српских географа, у коме је и дан рођења нашег великог научника Јована Цвијића, обележен је у Лозници веома лепо и разноврсно. Од 3. октобра до 2. новембра ређале су се изложбе, промовисане су књиге, држана су предавања о Јовану Цвијићу. Традиционални организатори и носиоци 23. сусрета манифестације Цвијићеви дани у Лозници били су Центар за културу „Вук Карацић“ у Лозници, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Српско географско друштво из Београда и Основна школа „Јован Цвијић“ у Лозници.

У уторак, 3. октобра, у Галерији „Мина Карацић“ у Вуковом дому културе, Центар за промоцију науке отворио је Интерактивну изложбу „Спектрум“. Изложбу су отворили и о истој говорили др Тања Аднађевић и Ана Јовановић. У понедељак, 9. октобра, у Галерији Миће Поповића и Вере Божичковић-Поповић, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, поводом 70 год. свога рада, представио је публикацију: „САНУ 1947–2017. Историјат и перспективе“ и „Из белешнице Јована Цвијића – прикази и тумачења“. Присутним посетиоцима својим излагањима представили су се: др Драгољуб Штрбац, др Жељко Бјељац, др Ана Миловановић Пешић, др Александра Терзић, др Марко Петровић.

Следећа два догађаја из манифестације Цвијићеви дани, ове године, посебно су се издвојили својим садржајем и бројношћу посетилаца у Лозници. У четвртак, 12. октобра, 152. рођендан Ј. Цвијића радно и свечано обележили су ученици и наставници моје школе, која од свог оснивања 1953. са поносом носи име великог научника. У преподневним часовима, ученици виших разреда, чланови историјско-географске секције коју од 2000. год. редовно предводи наставник историје Величко Петрушевски, у друштву са младом наставницом математике Слађаном Чугуровић, обишли су спомен обележја Јована Цвијића у Лозници и положили свеже цвеће. У холу школе, пред бистом Ј. Цвијића, цвеће су положили ученици Томислав Станић и Стефан Лазаревић, успешни такмичари на општинском и окружном такмичењу из историје. Након тога, са рукама пуним цвећа, кренули смо даље у обилазак спомен-обележја Ј. Цвијићу. Стигли смо на место где је некада била кућа Цвијићевих родитеља, обележена спомен-плочом.

Прво смо положили цвеће и сачекали „аранжирање“ наставника. Он је поред положеног цвећа поставио публикацију са сликом куће Цвијићевих родитеља, румену јабуку и неколико позивница са ранијих Цвијићевих сусрета школа у Лозници и градова Србије и Републике Српске са именом Јована Цвијића. Анђелка Тешић, ученица 8₃, реферисала је о породици Јована Цвијића, његовом де-

чаштву и раном школовању у Лозници. Посебно пажљиво су њено излагање слушали ученици шестог разреда. Они су први пут на овакав начин доживели сусрет са великим научником. Лаганим ходом наставили смо своју шетњу ка нашем новом одредишту. На узвишењу изнад лозничке цркве и Основне школе „Анте Богићевић“, замишљен и нагнут над картом, чекао нас је „бронзани Јован Цвијић“. Прилазили смо узбуђени, али пажљиво као да смо желели да га не узнемиримо у његовом раду. Први је пришао Алекса Вучетић, ученик 7. разреда. И он је наш добар такмичар из историје. Букетима свежег цвећа прекрили смо ониски камени постамент. Александра Ђурић, ученица 8₃, реферисала је о даљем школовању и научно-истраживачком раду Јована Цвијића који је скоро цео живот посветио истраживањима простора Балканског полуострва и других предела Европе. Каква упорност и посвећеност науци! Личност за поштовање. Дело за дивљење.

Слика 1. – „Мина Радовић полаже цвеће на бисту Јована Цвијића“

Задивљени новим сазнањима о Цвијићу, кренули смо ка централном делу Лознице. Спустили смо се на Трг Јована Цвијића где је, у лепо уређеном парку, којим најчешће шетају млади Лознице, постављено последње обележје Јована Цвијића. Усправан и смирен Јован Цвијић, са лаганим искорак и шеширом у руци, као да нас је позивао себи. Прелепи рад вајарке Даринке Радовановић. Овде сам ја прва положила букет цвећа, а касније представила овогодишњи, 59. по реду школски лист „Младост“. О научним делима Јована Цвијића и признањима научних институција бројних држава великом научнику, упознала нас је Магдалена Лукић, ученица 8₃. У ваздуху на овом простору, у себи и свему око себе, осетила сам велику срећу, усхићеност што сам учествовала у овом програму који је тако лепо и вешто водио наш наставник. Знам, желео је свој блиски

растанак са нама и школом да учини што лепшим. Заједничка фотографија биће дубоко у нашем сећању.

Преко пута Трга Јована Цвијића, у лепој згради Музеја Јадра, тачно у подне отворена је изложба „Београдски атлас Јована Цвијића“. Брзо смо прешли улицу и присуствовали отварању исте, пребогате изложбе посвећене Јовану Цвијићу. Аутор изложбе Татјана Корићанац, музејски саветник Музеја града Београда, лепо је говорила о животу и раду Јована Цвијића у Београду, а ми смо могли да се уверимо у све то разгледањем фотографија, карата, личних предмета и бројних књига о Јовану Цвијићу који су за ову прилику позајмљени из његовог музеја у Београду. Овај сунчани и топли дан завршен је лепом приредбом ученика и наставника Основне школе „Јован Цвијић“. Музичко-сценски приказ био је посвећен нашем нобеловцу Иви Андрићу, а и управа школе потрудила се да најуспешније наставнике у прошлој години награди баш књигом „Андрић – Приче о градовима“.

У другој половини октобра, у наставку Цвијићевих дана, дошао је и мој очекивани тренутак. У четвртак 19. октобра, у Галерији „Мине Караџић“ у Вуковом дому културе, отворена је документарна изложба „Јован Цвијић у књигама и публикацијама“. Аутор изложбе професор емеритус др Стеван М. Станковић и Биљана Радичевић, мастер географ, на 20-ак паноа са инсертима из живота и рада Јована Цвијића, веома лепо и са укусом су поставили наслове најпознатијих књига и публикација о Ј. Цвијићу. Бројни посетиоци, који су испунили салу Галерије, са посебном пажњом су саслушали предавање проф. Стевана Станковића о Јовану Цвијићу. Одушевљен присуством бројне публике, у којој су доминирали ученици моје школе (8₃ и 7₃ одељења) и наставници географије лозничких основних и средњих школа, професор Стеван Станковић знао је мајсторски да представи сваку књигу, па и најмањи запис, честитку о Ј. Цвијићу.

Надахнуто предавање наградили су дуготрајним аплаузом. Снежана Нешковић, директор Центра за културу „Вук Караџић“ у Лозници, после исказане захвалности ауторима изложбе најавила је час занимљиве географије. Прозвани су ученици који су претходне школске године представљали Регионални центар талената из Лознице на Регионалном и Републичком такмичењу из историје са темом о Цвијићу. После кратког излагања ученице Ање Цветановић и Иване Гавриловић из ОШ „Анта Богићевић“ о свом раду „Јован Цвијић на Мировној конференцији у Версају“, дошао је ред и на мене. Велика трема, која се појавила у мени због одговорности коју сам носила представљајући свој рад „Хронологија манифестације Цвијићеви дани“, држала ме је до краја излагања. Громогласни аплауз мојих другова из одељења и честитке скоро свих присутних, били су моја најлепша награда. Књига са посветом коју ми је уручио проф. Станковић била ми је најлепши дар и почаст што сам са мојим наставником толико напорно радила. Срећа у очима чланова моје породице, задовољство моје учитељице Драгице Јањић, одељенског старешине Снежане Горданић и честитке драгих личности: др Слободанке Станковић, супруге професора Стевана Станковића, Маријане Станимировић, некадашње ученице моје школе и успешног такмичара из географије, сада младог лекара у Лозници и Миленије Мићановић-Петрушевске, на-

ставница српског језика Основне школе „Доситеј Обрадовић“ у Клупцима и њених младих литерараца биле су ми додатна награда.

Цвијићеви дани у Лозници затворени су 2. новембра изложбом слика „Географски термини на сликарском платну“ у Музеју Јадра. Драго Симић, ликовни стваралац, дочарао је фотографије Јована Цвијића и његових сарадника, типичне за географска истраживања наших простора. Јован Цвијић је научник безвременог трајања и драго ми је да постоји манифестација која чува од заборавља све тековине његовог живота, рада и посвећености према науци. Каква срећа је био рад са мојим наставником историје Величком Петрушевским!

Слика 2. – „Цвијићеви дани у Лозници“ 2017. године

Какво је само било задовољство учити из књига и предавања професора емеритуса др Стевана М. Станковића о Јовану Цвијићу! Каква је тек срећа својим радом исказати дивљење и поштовање научнику савременског трајања! Учесће у овој манифестацији и такмичењима из историје представљају за мене огромну привилегију коју сам доживела у току осмогодишњег школовања.

Величко Петрушевски

ДА СЕ НЕ ЗАБОРАВИ

Крајем 2017. године навршила се 31 година од оснивања подружнице Српског географског друштва у Лозници. Овом приликом подсетићемо на дан оснивања подружнице, на њен рад, као и на личности који су својим радом ширили географску наставу и науку у завичају Јована Цвијића и обогаћивали рад Српског географског друштва чији је оснивач 1910. године наш велики Лозничанин. У просторијама Просветно-педагошког завода у Лозници 5. новембра 1986. године основана је подружница Српског географског друштва. У присуству наставника географије лозничких основних и средњих школа Јелена Стевић, професор географије и тада просветни саветник Подрињско-колубарског региона, свечано је објавила да у Лозници Српско географско друштво добија своју подружницу која ће обогатити рад наставника и професора географије, приближити ученицима дело и личност Јована Цвијића и стручно помоћи, посебно младим наставницима, у њиховом раду са ученицима. Зграда некадашњег Просветно-педагошког завода у Лозници и данас постоји. Смештена је поред саме леве обале реке Штире близу Музеја Јадра од које се, преко малог дрвеног моста, лако и брзо стиже у двориште ОШ „Јован Цвијић“. Данас има вишенаменску употребу: радионица Техничке школе, седиште Удружења грађана-особа са инвалидитетом „Лагатор“ и седиште Градског одбора Српске радикалне странке у Лозници.

Веома брзо и лепо је повезан рад подружнице са СГД у Београду и општинским активима наставника географије Лознице, Шапца, Ваљева и мањим активима који су припадали тадашњем Подрињско-колубарском региону. Из извештаја о раду подружнице у Лозници запажамо да су редовно одржавани састанци на којима се разматрају васпитно-образовни циљеви и задаци, предлажу промене планова рада. Посебно се износи став СГД са Годишњих скупштина у Београду о захтеву географа да се у V разреду основне школе уведе још један час редовне наставе. Годишње скупштине СГД и стручни семинар (Јануарски дани просветних радника) увек су масовно посећивани од стране чланова лозничке подружнице. Осамдесетих и деведесетих година прошлог века посебно су били актуелни путујући семинари. Чланови лозничке подружнице лепо су се дружили и сарађивали са колегама из Шапца, Ваљева, Крупња, Осечине... После обиласка појединих школа у наведеним местима обишли би поједине културне, привредне и природно-туристичке целине. Пример: Истраживачка станица у Петници код Ваљева, гроб академика Боривоја Ж. Милојевића у Крупњу, библиотеку и архив у Шапцу. Одлазак у Осечину почињао би доласком у ОШ „Браћа Недић“, обиласком цркве и посетом прерађивачког комбината „Подгорка“.

Лозничани су увек били гостољубиви домаћини. Поред обиласка неке лозничке школе, гостима је био организован одлазак до Бање Ковиљаче или Тршића. Захваљујући факту да се у Лозници родио Јован Цвијић, поводом важни-

јих датума из живота великог научника, за чланове подружнице и грађанство Лознице приређиване су изложбе, промовисане књиге и држана предавања. Тако је, новембра 1988. године у Вуковом дому културе проф. др Милорад Васовић промовисао прво коло Сабраних дела Јована Цвијића у издању САНУ, Завод за уџбенике и Књижевних новина из Београда. То су прве четири књиге на 1694 страна. Данас све основне и средње школе у Лозници имају комплет Сабраних дела Јована Цвијића од 14 књига.

Слика 1. – „Некадашња зграда Просветно-педагошког завода“

Професор др Стеван М. Станковић представио се Лозничанима 1994. године предавањем о Јовану Цвијићу у свечаној сали Средње економске школе. Начином интерпретирања Цвијићевог живота и научног дела освојио је срца присутних. Свако следеће казивање о Цвијићу професора Станковића у Лозници, а казивања трају скоро четврт века, било је догађај за памћење. Из Гласника Српског географског друштва за 1998. годину, свеска LXXVIII, број 1 бележимо: „Подружница Лозница свој рад обједињује са подружницом у Шапцу. Рад се одвија кроз путујући семинар и истраживања. Организован је један путујући семинар на Цер и Текериш, са предавањима – Текериш, положај и перспективе привредног развоја и Планина Цер, привредне могућности и историјска улога.

Поводом 131. годишњице рођења Јована Цвијића, организован је скуп посвећен великану наше науке. Предавачи у Свечаној сали средње економске школе у Лозници су били: Милорад Васовић – Цвијићева географска школа, Живадин Јовичић – Цвијићева екумена и Стеван М. Станковић – Цвијићу у почаст. Организована је расправа о наставним плановима и програмима географије у основним и средњим школама.“

Изворно преносимо и део извештаја подружнице за 2000. годину из Гласника Српског географског друштва, 2001. године, свеска LXXXI, број 1 : „Подружница у Лозници свој рад обједињује са радом стручних актива основних и средњих школа. У овој години велика пажња је посвећена стручном усавршавању географа, припремању ученика за такмичење и унапређењу наставе. Одржано је неколико предавања: Праћење савремених облика и достигнућа у методици наставе географије; Учешће ученика у изради дидактичког материјала за потребе наставе географије и Значај теренске наставе за подстицање истраживачког рада ученика, посебно у средњој школи. Промоцијом књиге „Стазом Јована Цвијића“ аутора проф. др Стевана М. Станковића и Величко Петрушевског, започети су „Цвијићев дани“. Организована су школска, општинска и окружна такмичења из географије за ученике основних школа. Остварена је сарадња са Центром за таленте у Лозници и укључени су ученици средњих школа у истраживачки рад. Организована је расправа о плановима и програмима наставе географије у основним и средњим школама“. Игром случаја у раду и руковођењу подружнице СГД у Лозници најдуже је остао Величко Петрушевски, наставник историје и географије Основне школе „Јован Цвијић“. У годишњим извештајима из рада подружнице сачуван је уводни део од раније где се износи „сарадња са Општинским активом наставника/професора географије основних и средњих школа“, али се и додаје „и са Центром за културу „Вук Караџић“, ОШ „Јован Цвијић“ и другим институцијама.“

Слика 2. – „Вуков дом културе“

Поред остварених резултата ученика и наставника на такмичењима, смотри из географије, учешћа наставника на стручним семинарима, симпозијумима и конгресима незаобилазна тема су активности у вези манифестације „Цвијићев дани“.

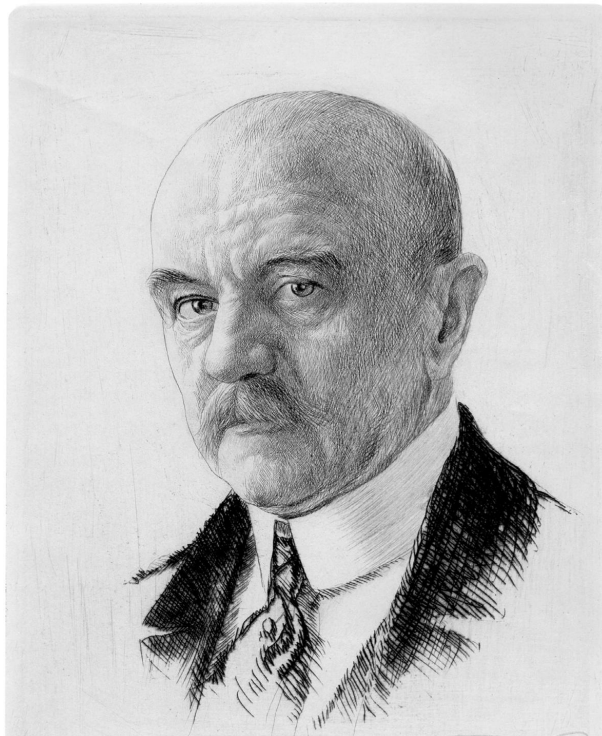
дани“. Ова племенита замисао истакнутих чланова СГД и професора Географског факултета Универзитета у Београду, прошла је кроз више етапа развоја. Замишљена је као сусрети ученика и наставника школа са именом Јована Цвијића у Србији и Републици Српској. Уведен је и леп програм у Лозници „Цвијићу у част“. Програм у периоду 1996–2003. године почињао је на Цвијићев рођендан, 12. октобра. Тога дана ученици и наставници ОШ „Јован Цвијић“ уз више активности (музичко-сценски програм, спортски сусрети и полагањем цвећа на спомен-обележја Јована Цвијића), обележавали су дан школе. Центар за културу „Вук Караџић“ организовао би изложбу и предавања о животу и раду Јована Цвијића. Од 2003. године Центар за културу „Вук Караџић“ уместо програма „Цвијићу у част“, уводи „Цвијићеве дане“ или „Дани Јована Цвијића“ у Лозници са трајањем од више дана, најчешће три. Сусрети школа са именом Јована Цвијића последњи пут су одржани 2014. године. Домаћин је била ОШ „Јован Цвијић“ у Брезичанима код Приједора, Република Српска. Тих сусрета нема, али ће они остати у трајном сећању, посебно старијима. Зато и ови редови нека буду документ да се не заборави.

Центар за културу „Вук Караџић“, као професионална институција, укључио је и чланове подружнице не само као посматраче изложби и слушалаца предавања већ и као активне учеснике. Тако се појединци јављају и на научним скуповима: Цвијић и Подриње (2003.), Бањски туризам (2004.), Боривоје Ж. Милојевић (2005.), Балканско полуострво Јована Цвијића (2006.). Сваке наредне године објављивани су и презентовани зборници радова. То су лепе и садржајне књиге, актуелне и интересантне за све читалачке генерације.

Слика 3. – „Музеј Јадра“

У 2017. години, Центар за културу „Вук Караџић“ у Лозници месец октобар посветио је Јовану Цвијићу. Манифестација „Дани Јована Цвијића“ обухватила је бројне програмске садржаје од 3. 10. до 2.11. 2017. године. Поред неколико изложби: „Спектри“, Центра за промоцију науке из Београда, „Београдски атлас Јована Цвијића“, аутор Татјана Корићанац, музејски саветник Музеја града Београда, „Јован Цвијић у књигама и публикацијама“ аутора проф. емеритуса др Стевана М. Станковића и Биљане Радичевић и „Географски термини на сликарском платну“ сликара Драге Симића, представљене су публикације Географског института „Јован Цвијић“ Српске академије наука и уметности: САНУ – Историјат и перспективе и Из бележнице Јована Цвијића – прикази и тумачења.

Слика 4. – Јован Цвијић (1865 – 1927)

Са посебним задовољством споменућемо лепо представљање радова ученица 8. разреда Ане Цветановић и Иване Гавриловић из ОШ „Анта Богићевић“ – учешће Јована Цвијића на Версајској мировној конференцији и Мине Радовић из ОШ „Јован Цвијић“ – Хронологија манифестације „Цвијићеви дани“. Наведене ученице оствариле су леп успех на такмичењима регионалног центра за таленте у Лозници. Награде и признања нису заобишле истакнуте чланове подружнице СГД

у Лозници. Спомен плaкете СГД добили су: Јелена Стевић, Борисав Спајић, Даринка Ђорђевић, Величко Петрушевски и Славица Грубачић. Захвалницу СГД добили су: ОШ „Јован Цвијић“, Данијела Милутиновић и Музеј Јадра. Највише признање српског географског друштва, Медаља Јована Цвијића, додељена је Центру за културу „Вук Караџић“ у Лозници, 11. октобра 2017. године.

Забележили смо део активности, успеха и признања подружнице СГД у Лозници од њеног оснивања 1986. до краја ове, 2017. године, са уверењем да ће млађе генерације наставити рад својих претходника и у новим, надамо се мирнијим и богатијим условима, сачувати и надоградити оно што им остављамо.

Милан Вујић

САКРАЛНИ ОБЈЕКТИ ГРАДА ВАЉЕВА

Међу градским насељима Србије низом особености се издваја Ваљево, које има статус града и средиште је пространог Колубарског округа. Град Ваљево се развио у пространој котлини на надморској висини од 175 m до 190 m. Непосредну околину чине му планине медведник, Повлен, и Маљен. Кроз град, који је 2011. године има 58.932. становника, протичу реке Градац и Колубара, а сучињу се путеви из више праваца, као и пруга Београд – Бар. Насеље поред поменутих река има дугу традицију. У писаним изворима први пут се помиње 1393 године, у вези са постојањем дубровачке трговачке колоније. Плански се почео развијати за време владавине кнеза Милоша Обреновића. Ваљево је дуго било под влашћу Турака, од којих је два пута ослобађано. У Сечи кнезова 1804. године погубљене су знамените личности ваљевског краја. Статус вароши Ваљево потиче из 1828. године. План местоположења за варош Ваљево изграђен је 1855 године. Из давне прошлости до данашњих дана, у Ваљеву и његовој непосредној околини потиче већи број манастира и цркава. Значај ових верских објеката је вишеструк, а посећеност све масовнија. Поред осталог, представљају својеврсну историјску, културну, верску, уметничку, амбијенталну, и туристичку вредност. Испољавају се као допунска туристичка вредност и туристички се валоризују заједно са посредим и непосредним окружењем и одговарајућим манифестацијама, јер обогаћују и оплемењују садржај туристичког боравка. На подручју Града Ваљево, данас се развија ходочаснички туризам условљен великим бројем значајних православних богомоља у овом крају. Године 2006., на мајском заседању у Београду, донесена је одлука о подели и обнови Ваљевске епархије после више од 200 година, а за епископа је постављен владика Милутин (Кнежевић), дотадашњи епископ аустралијско-новозеландски. На територији Града Ваљево постоји седам манастира и преко тридесет цркава. Од ових световних објеката поменућемо само неке.

Манастир Ћелије се налази на левој обали реке Градац, у атару села Левић код Ваљево. По предању, задужбина је краља Драгутина. Друго предање каже да је манастир подигнут крајем 14. или почетком 15. века, у време деспота Стефана Лазаревића. Основа цркве манастира Ћелије је једнобродна грађевина са необичним решењем куполног склопа. Уместо уобичајених пиластара, куполна конструкција се ослања на дебеле зидове и степенасто постављене лукове. Прелаз од квадратне основе до деветостраног тамбура, изведен је помоћу тромпе. Зидани иконостас има конструктивну функцију преузимања дела силе потиска од куполе. Звоник се налази на северној страни цркве и подигнут је 1926. Лево до цркве, према олтару, налази се гроб Илије Бирчанина "обор кнеза испод Медведника" кога су турске дахије убиле на Колубарској буну у Ваљеву 1804. године. На јужној страни олтара је гроб Аве Јустина, који је умро 1979. го-

дине. При манастиру од 1966. године, постоји иконописачка школа у којој раде монахиње овог манастира. Има развијену издавачку делатност. Ћелије су женски манастир. По тестаменту који је оставио Отац Јустин у Ћелијама је 2007. године почела градња храма са три олтара, посвећених Светом Сави, Светом Јустину филозофу и преподобној Марији Египћанки. Свети Архијерејски Сабор српске православне цркве је 29. априла 2010. године канонизовао и прогласио Преподобног Јустина Новог Ћелијског за светитеља. За дан светковања Преподобног Јустина одређен је 14. јун.

Слика 1. – Манастир Ћелије

Манастир Лелић се налази у истоименом селу код Ваљева. Задужбина је владике Николаја и његовог оца Драгомира Велимировића. Освећен је на Преображење 1929. године. Првобитно је служио као парохијска црква. Од 1996. претворен је у манастир Св. Оца Николе у Лелићу. Оно што овај храм чини специфичним и различитим у односу на остале је начин на који је сазидан. Зидан је у комбинацији сиге и опеке у српско-византијском стилу градње. Наизменичним комбиновањем блокова сиге и опеке добијена је декоративност фасаде.

Живопис су, по замисли епископа Николаја, извели Крста и Рафаило Николић, Зографи из Македоније. Ово сликарство је по садржају необично. Препознаје се богословско тумачење епископа Николаја. Иконостас је из истог времена као и црква. Иконостас и живопис унутар храма рестаурирани су 1988/89. године. У јужној апсиди цркве почивају мошти владике Николаја, пренете 12. маја 1992. из манастира Светог Саве у Либертвилу (САД). Овде је сахрањен и епископ шабачки Јован Велимировић, синовац владике Николаја. Две године после освећења цркве, 1931. године подигнута је и кућа за свештеника. Кућа се налази 50 m северно од цркве и има четири просторије и улазни трем. Ова кућа је 1991. године претворена у Црквени музеј посвећен успоми на епи-

скопа Николаја, једног од најумнијих архијереја Српске православне цркве. Владика Николај је био велики просветитељ, доктор филозофије са Оксфорда, аутор великог броја религиозних и филозофских дела. Обновио је српско црквено беседништво и сам је био највећи беседник у историји српске цркве. Његова сабрана дела износе 13 томова. Упокојио се 18. марта 1956. године. За датуме празновања овог светитеља одређени су дан његовог представљења у Господу, 18. март и дан преноса његових светих моштију из Америке у Србију, 3. мај.

Слика 2. – Манастир Лелић

Манастир Пустиња налази се недалеко од Ваљева код села Поћута. Храм је посвећен Вавдењу Пресвете Богородице. Подигнут је почетком 17. века а живописан је 1622. године. Ктитор је био јеромонах Јоаким чија се ктиторска композиција с моделом цркве налази у храму. Игуман Михаило Начевић обновио је храм 1759. године. Крајем века храм је горео али је поново обновљен. У 19. веку Пустиња је била претворена у парохијски храм. Храм се састоји од наоса и касније дозидане припрате са високим звоником. Једнобродан је, с куполом на средини и три травеја. Купола је унутра кружна, а споља осмострана. Постављена је на четири полукружна лука. Испод тамбура су уграђени лукови који личе на тромпе. Западни травеј засведен је полуобличастим сводом. Уместо класично обликоване апсиде, на источном делу храма направљена је сасвим ниша, која је споља пространа. Храм је зидан грубо обрађеним квадерицама камена, неједнаке величине. Прозори су уски, правоугаони и полукружно завршени. Фреске су дело грчких мајстора Јована и Николе и добро су очуване. Храм је раније био прекривен ћерамидом, а данас шиндром.

Манастир Јовања удаљен је 5 километара од Ваљева и налази се у долини реке Јабланице. Црква је посвећена Светом Јовану Крститељу. Нема поузданих извора када је подигнут, иако се верује да је највероватније почетком 15. или почетком 16. века. У првој половини 18. века у манастиру је постојала богословска школа, да би 1788. године Турци запалили манастир.

Почетком 19. века претворен је у мирску цркву. Манастирска црква је једнобродна грађевина правоугаоне основе, која припада упрошћеном рашком стилу, са кубетом које носе прислоњени лукови са северне и јужне стране и полукружним сводом на источној и западној страни је полукружна и засведена. Две припрате су дозидане касније. Припрата је дозидана почетком 18. века (1706) када је цео манастир обновљен захваљујући ктиторству браће Витановић, Јовану и Јевти. Старији (17. век) део цркве је обнављан неколико пута. Композиција Христовог распећа на северном зиду издваја се својом монументалношћу. Представа Благовести налази се на источном луку на простору испод кубета, а значајна, Крштење Христово, на јужном зиду.

Слика 3. – Манастир Пустиња

Слика 4. – Манастир Јовања

Црква Светог Архангела Михаила - Грачаница се налази на ушћу Сушице у Јабланицу. Услед изградње хидроакумулације "Стубо-Ровни", овај значајан споменик је потопљен у лето 2016. године. Писаних трагова о ктитору и изградњи ове цркве нема. На старим фрескама око лица светитеља може се видети винова лоза обележје немањихког фрескосликарства. У народу се верује да је Грачаница задужбина краља Драгутина, али има и другачијих мишљења.

Републички завод за заштиту споменика културе Србије средином деведесетих година прошлог века прогласио је ову светињу спомеником културе од друштвеног значаја, али је истовремено дао сагласност за њено премештање на оближње брдо, ван домаћаја воде. Нажалост храм је изграђен од камена неједнаке величине и заливан живим кречом па се тешко може и срушити а камоли пренети. Од првобитне идеје се одустало, па је у међувремену, на новој локацији, подигнута нова црква која се још не користи.

Слика 5. – Црква Светог Архангела Михаила

Храм Светог Ђорђа, градитељско остварење неимара Игњата Петровића, налази се близу извора реке Тамнаве у селу Миличиница. Захваљујући низу натписа на цркви и богослужбеним предметима, познати су подаци о настанку ове богомоље и имена њених приложника. Изградња је започета 1791. године, довршена следеће године, а 1794. године окончани су сви радови везани за унутрашње уређење. Храм чине полукружна олтарска апсида, наос, припрата са делимично срушеном галеријом и отворени полукружни трем. Кров је покривен шиндром. Прецизност у изради и богата дрворезбарена декорација главне су одлике ове цркве. Орнаменти су концентрисани на вратима, доворотницима и надворотницима, преградама које централни простор храма одвајају од олтара, односно припрате. Високим степеном естетске и занатске обраде пажњу привлаче касетирана врата са розетама и адосирани змајеви, првобитно део иконостаса. Престоне иконе Миличиница настале су истовремено са црквом и дело су непознатог зогра-

фа из Хаџи Рувимовог уметничког круга, можда истог који је радио у Богородичиној цркви у Докмиру. Црква брвнара се налази на списку споменика културе.

Црква у Бранковини, посвећена Светим Арханђелима, задужбина је Проте Матеје Ненадовића. Представља непокретно културно добро као споменик културе од великог значаја. Црква је подигнута на месту где је пре ње била црква брвнара коју су Турци порушили и запалили. Грађена је у стилу барокних црквених грађевина, какве су у то време грађене у Војводини. Зидана је од камена, малтерисана и бело окречена. На западној страни уздиже се високи звоник. Благодарећи сачуваним богослужбеним књигама, уметничким предметима и историјским документима и обогаћена прилозима током 19. века, садашња ризница цркве чува крст реликвијар из 10. века, Хаџи Рувимов дуборезни крст, Велико јеванђеље које је Прота донео као поклон руског цара, ручни крст Протин, иконе Светог Арханђела Михаила, Светог Јована и Светог Николе, старе књиге Антологион, Псалтир, Требник, Минеј...

Слика 6. – Црква Светог Ђорђа Миличаница

Крај цркве, са северне стране је споменик борцима од 1912. до 1918. и група надгробних споменика фамилије Ненадовић, Алексе, Јакова, Симе, Проте Матеје, Јеврема и Чика Љубе. У црквеној порти налазе се собрашице као вредни примери народног неимарства начињени да се у дане црквених празника и сабора породице окупљају, обедују или склоне од непогоде. Црквене кућице у стилу објеката народног градитељства из 19. века, подигнуте пре изградње цркве за потребе смештаја радника који су учествовали у градњи. У порти цркве је сахрањена Десанка Максимовић, српска песникиња, професорка књижевности и члан Српске академије наука и уметности. Црква са портом и школе са

двориштем у суседству припадају једној историјско-културној целини која је под заштитом државе и која се убраја у споменике културе од великог значаја.

Саборна црква Васкрсења Господњег је главни и највећи православни храм у Ваљеву. То је централна црква Ваљевске епархије Српске православне цркве. Под кров храма у исто време може да стане више од 2.000 верника. Храм је посвећен Господу Исусу Христу, односно Његовом Васкрсењу. Овај храм се налази на ушћу реке Градац у Колубару и други је по величини у Србији, одмах после храма Светог Саве.

Слика 7. – Црква Светих Архангела у Бранковини

Градња Цркве Васкрсења Господњег у Ваљеву започета је 1992. године. Иначе, Храм у српско-византијском стилу, пројектовала је архитекта Љубица Бошњак из Београда. Његова дужина је 46 m, ширина 24 m, а висина 47 m. Приземље храма има површину 978 m², а галерија 229 m². До 2010. црква је добила завршни спољни изглед. У доброј мери је уређен простор око храма са клупама и фонтаном, а току су радови на унутрашњем уређењу.

У самом Граду Ваљеву налазе се још две функционалне православне цркве и две цркве у изградњи. Најстарија међу њима је изграђена 1833. године по захтеву кнеза Милоша Обреновића. Реновирана је 1864. године од мајстора Фрида Шульца, архитекте и таста Живојина Мишића. Посвећена је Покрову Пресвете Богородице. Друга функционална црква изграђена је у периоду од 1997-2000. године. Ктитори су браћа Видоје и Владислав Вујић, а посвећена је великомученику Георгију. Осим православних у Ваљеву постоје и по једна римокатоличка и адвентистичка богомоља.

Слика 8. – Саборна црква у Ваљеву

Из свега наведеног у раду, може се закључити да су туристички потенцијали ваљевског краја, како природни, тако и антропогени веома озбиљни. Антропогене туристичке вредности се јављају у Ваљеву, али и ван њега. То су пре свега: цркве, манастири, бројни културно историјски споменици, као и градска архитектура. Слаба или недовољна валоризација туристичких вредности ваљевског краја последица је слабе туристичке промоције и чини се несналажења у савременом маркетингу. Туристичка понуда овог подручја је често неселективна и неоспособљена да задовољи потребе конкретних сегмената туристичке тражње у којој су сакрални објекти доста значајни.

Видомир Обрадовић

МОНАСТИР САСЕ

Манастир Сасе се налази на истоку Републике Српске у регији Бирач, у ширем простору истоименог рударског насеља Сасе у општини Сребреница. По народном предању манастир је задужбина краља Уроша I Немањића (1243-1276) чији је крст дуго времена чуван у овом манастиру. Некада се манастирско имање простирало на 30 ha, а сада је на 2 ha. Обновитељ и даровалац манастира је цар Урош Нејаки (1355-1371), син цара Душана. У средњем вијеку је био метох манастира Хиландара.

Ово подручје је било познато још у вријеме Римљана као рударски крај (олово, сребро, цинк...), вјерује се да је манастир подигнут због духовних потреба православних радника у рудницима. Доласком Турака у ове просторе рударство је замрло, а манастири запустјели и порушени. Све до 1850. године темељи цркве су били затрпани. У то вријеме долазе Саси (њемачки рударски стручњаци) и оживљавају руднике и откопавају темеље срушене цркве. Сашки рудари су 1855. године саградили нову цркву и посветили је Светим апостолима Петру и Павлу, којима је и првобитна црква била посвећена. Тако је служила око 100 година као парохијска братуначка црква.

На 750-годишњицу постојања манастира 1989. године освештани су темељи за нови конак и црква је покривена новим бакарним кровом. Освећење конака је било планирано за 1991. г., али се није десило због почетка грађанског рата. Почетком 1992. године муслиманске снаге су демолирале и конак и манастир. Залагањем Његовог Преосвештенства Епископа зворничко-тузланског господина Василија Качавенде створени су услови за поновно оживљавање монашког живота у овом манастиру што је он и обзанио 2002. године. На остацима темеља старог манастира, саграђен је нови са осталим здањима (конак, љетни или отворени олтар са Живоносним Источником, чесма, економске зграде...). Освећење манастира је било 18. септембра 2010. године. Планира се изградња бране, воденице и језера на Димнићком потоку који протиче уз сам манастир.

Новосаграђени манастирски конак отвара додатне могућности туристичке валоризације овог манастирског комплекса. Конак је је изграђен стилу средњовјековне српске архитектуре, димензија 25 m x 7 m, на 4 спрата. У његовом саставу је параклис посвећен краљу Урошу I, трпезарија, монашке и гостинске келије. Између осталих гостију, намјера управе манастира је да преко љетног распуста угосте ученике и студенте који би у оквиру очувања српске духовности, традиције и историје овдје боравили.

О градњи нових здања говори натпис који се налази изнад врата у манастиру испод фреске Успења Пресвете Богородице: „*Благошћу божјијом, у славу Пресвете Тројице, Оца и Сина и Духа Светога, кроз садејства Бога и човјека подиже се овај манастир са свим здањима, задужбина краља Уроша I Немањића*“

љета Господњег 2003. г. на мјесту разореног манастира током рата 1992. г., са благословом и старањем Његовог Преосвештенства Епископа зворничко-тузланског Господина Василија Качавенде, а за вријеме монаха Методија и Григорија, да овај храм вјерујућем народу буде на спасење и живот вјечни, јер блажен је човек који се боји Господа. Са смјерношћу и чистим срцем уђите вјерни и осјетите непролазну радост спаса нашег Господа Исуса Христа. Слава Оцу и Сину и Светоме Духу и сада и увијек и кроз све вијекове вијекова. Амин“.

Слика 1. – Цртеж из 1891. г. Двопојасни портрет у дворишту цркве манастира Сасе (Фото: В. Обрадовић)

Унутрашњост цркве је осликана фрескама - рад иконописачке школе Петра Билића из Београда. Посебно богатство унутрашњости цркве чини дуборез у дрвету: иконостас, манастирска врата на којима се између осталих украса налази и грб Зворничке митрополије, постоља за цјелујуће иконе... Комплетан дуборез је рад Рада Пантића дуборесца из Милића. Уз иконостас у десном и лијевом углу се налазе на дуборезном постољу ћивоти са честицама Светих мошти краља Уроша I и цара Уроша Нејаког као задужбинара и њихове иконе урамљене у дуборезу. Свете исцјељитељске честице моштију краља Уроша је донио и предао манастиру Владика Василије 5. децембра 2007. године као дар Владике будимљанско-никшићког господина Јоаникија., а честице моштију цара Уроша је дар Његове Светости Патријарха српског господина Павла.

У дворишту манастира се налазе камене плоче које су биле уграђене у зид старог манастира. Посебну пажњу привлачи камени римски надгробни споменик (двојни двопојасни портрет). По народном предању то су апостоли Петар и Павле. Међутим, Вацлав Радимски за овај камени споменик пише: „У спољашности источне православне цркве у Сасима, која нема прозора, узидана су два римска камена, који по свој прилици потичу из Градине. Један од ових, 131 ст

висок и 62 ст широк надгробни је камен, поље за натпис празно му је, а над овим виде се попрсје једне жене и једног мужа који у десној руци држи смотак. Понешто окрњени тимпанон показује орнамент налик на ружу...“ Данас у манастиру службују монаси Методије и Григорије, а свештеник Жељко Теофиловић у својој књизи пише: „Слободно се може рећи да ни у свом најзлатнијем периоду манастир није изгледао као што изгледа данас.“

У дворишту манастира се налазе камене плоче које су биле уграђене у зид старог манастира. Посебну пажњу привлачи камени римски надгробни споменик (двојни двопојасни портрет). По народном предању то су апостоли Петар и Павле. Међутим, Вацлав Радимски за овај камени споменик пише: „У спољашности источне православне цркве у Сасима, која нема прозора, узидана су два римска камена, који по свој прилици потичу из Градине. Један од ових, 131 ст висок и 62 ст широк надгробни је камен, поље за натпис празно му је, а над овим виде се попрсје једне жене и једног мужа који у десној руци држи смотак. Понешто окрњени тимпанон показује орнамент налик на ружу...“ Данас у манастиру службују монаси Методије и Григорије, а свештеник Жељко Теофиловић у својој књизи пише: „Слободно се може рећи да ни у свом најзлатнијем периоду манастир није изгледао као што изгледа данас.“

Слика 2. – Отворени љетни олтар са Живоносним Источником, манастир и капела за прислуживање свијећа (Фото: В. Обрадовић)

Александар Антић

ПЕЋИНА РАВНИШТАРКА

Пећина Равништарка се налази у близини Кучева, у сливу Кучајне, леве притоке Пека. Од Кучева је удаљена 15 km. До пећине се може доћи асвалтним путем за Церемошњу, од којег се одваја такође асвалтни пут за Равниште и даље све до испред пећине. Равништарка спада у ред великих пећина у Србији. Дужина главног пећинског канала износи 501,5 m, а укупна дужина свих канала 589 m. Укупна површина пећинског система износи 2.908 m², а запремина око 20.000 m³. Укупна дужина туристичке стазе износи 535 m, а са долазном и повратном површинском стазом 765 m.

У првим фазама спелеолошких истраживања Равништарка није имала право име, већ се звала Савина пећина или Пећина на Савином имању, по власнику те парцеле. Међутим, после поновног „открића“, на предлог председника месне заједнице Церемошње и Равништарке и уз прихватање локалних мештана, названа је Равништарка. На такав начин утицала је аналогија са пећином Церемошњом, која је давно добила назив по селу, иако се звала и Јовина пећина, по власнику имања на којем се налазила.

Морфолошке и спелеолошке карактеристике

Улаз у пећину је широк 12,5 m и налази се на надморској висини од 406,6 m. Висинска разлика између понора и улаза у пећину износи 14,7 m, а између понора и пећинског извора 10,3 m. Ово је речна пећина, коју је изградила речица Понорац, дужа и по површини слива већа од Стругарског потока, који је изградио пећину Церемошњу. Главни пећински канал је најчешће пирамидалног пресека, с просечном ширином од 6 до 8 m и висином од 6 до 10 m. На неколико места јављају се проширења, на правцу бочних канала, а ширина достиже до 20 m. У морфоспелеолошком смислу, у Равништарки је издвојено девет целина.

Савин канал пружа се од улаза у пећину до Рудоњиног вира. Укупна дужина овог потеза износи 88 m, а површина 479 m². Ширина пећинског канала креће се од 4 до 6 m, а висина од 4 до 5 m. Савин канал је стеновит, без накита, а само местимично зидови и таваница обложени су бигреном скрамом.

Омладински канал пружа се од Рудоњиног вира до тачке 8, одакле почиње Лабудово језеро. Канал је дугачак 72,5 m, а захвата површину од 433 m². Сиromашан је накитом, на већој дужини, зидови су стеновити, а на мањој обложени бигром. У овом каналу постоје неколико занимљивих украса: салив Оцаклија, Бигрена тераса, сталактит Завеса и зидни украс Шлингерај.

Лабудово језеро је најдужа секундарна целина у пећини. Пружа се од тачке 8 до тачке 15, у дужини од 126,5 m, а захвата површину од 642 m². Ширина канала износи од 6 до 8 m, а висина од 4 до 8 m. Канал је богат накитом (сталак-

тити и саливи) изграђеним од беле аморфне сиге и калцита. На терасама, које су бројне и широке, присутан је и подни накит (сталагмити и пећински стубови). Име је добило по фигури лабуда, која се налази на почетку канала. Фигура је комбинација сталагмита и пећинског стуба. Сталагмит (тело лабуда) има пречник од 0,9 m, док је пећински стуб (врат лабуда) висок 2,2 m. У склопу овог канала присутни су и: салив Корални зид, колона стубова Виле језеркиње, Харфа; склоп драперија и сталагмита и бројни зидни украси комбиновани са сталактитима и сталагмитима.

Табела 1. – Морфоспелеолошке целине у Равништарки

Назив	Дужина (m)			Површина m ²
	Главни	Споредни	Укупно	
Савин канал	88	-	88	479
Омладински канал	72,5	-	72,5	433
Лабудово језеро	126,5	-	126,5	642
Бели дворац	37	11	48	260
Леопардов канал	16,5	-	16,5	101
Црни дворац	26	17	43	286
Изворски канал	72	9	81	374
Мали бели дворац	-	16,5	16,5	86
Душанове галерије	63	34	97	247
Укупно:	501,5	87,5	589	2.908

Бели дворац захвата потез Главног канала између тачке 15 и почетка Леопардовог канала. Овај део канала је нешто шири од осталих и располаже са бочним проширењима и балконима-лођама. Дугачак је 37 m, а захвата површину од 260 m². Бели дворац подсећа на грађевине из народне маште: снежнобела таваница, састављена од више купола и лођа, са које виси шума масивних сталакти-та. Овај потез је најлепши део Равништарке, с најквалитетнијим накитом. Два најистакнутија украса из Белог дворца су: Снежанин балкон и Шарац.

Леопардов канал захвата кратак потез Главног канала, око Девичанског кладенца. Име је добио по чудним шарама на таваници и зидовима, које личе на Леопардово крзно. На тераси, с леве стране речног корита, присутан је већи број сталагмита. Канал је дугачак 16,5 m, а захвата површину од 101 m². Девичански кладенац је најинтересантнија морфолошко-хидрографска појава у Равништарки; бигрена тераса у облику циновске торте, изрезбарена је минијатурним кадицама.

Црни дворац је пећинско проширење које припада старијој генерацији пећинских канала. Укупна дужина канала износи 43 m, док укупна површина износи 286 m². Висина дворане креће се од 4 до 7 m. Дворана је добила име по црним стенама, које су на појединим деловима прошаране инкрустацијама од сиге и калцита.

Слика 1. – Бели дворац

Изворски канал је последња целина у оквиру речног пећинског канала. Пружа се од Црног дворца до извора подземног Понорца. Канал је дугачак 81 m, док је површина 374 m². Накит је оскуднији и јавља се на таваници или на уским полицама-терасама.

Мали бели дворац захвата слепи канал. Улаз је преграђен низом сталагмита, међу којима се истиче група Збег. Мали дворац је дугачак 16,5 m, са максималном ширином од 7 m, а захвата површину од 86 m².

Душанове галерије припадају старијем, сувом пећинском хоризонту, на који се излази преко бигреног салива, с леве стране реке. Постоје две галерије: главна и споредна.

Спелеоклиматске карактеристике

Почев од уласка у пећину, температура постепено расте и највећу вредности има на горњем спрату. У речном каналу температура ваздуха је под утицајем речне воде, а у улазном делу под утицајем спољашње температуре ваздуха. Спољашња колебања температуре ваздуха јако се испољавају све до тачке 15, где су температуре стабилније. У близини извора температура расте, што упућује на присуство блиских подземних шупљина и ваздушног простора. Релативна влажност ваздуха у пећини свуда је висока и креће се од 98-100%. У зимском периоду, она је нижа од 100% само на улазном потезу и на извору. У првом случају, налази се под утицајем спољашње климе, а у другом под утицајем унутрашњих шупљина и блиске топографске површине.

Хидролошке карактеристике

Кроз пећину тече поток Понорац, двострука понорница, чија дужина износи 2.312,5 m. По изласку из пећине Понорац се улива у Теферич, изворишни крак Кучајне. Понорац је стални ток и тече површински све док не дође до титонских кречњака горње јуре, а онда понире у више запушених понора. После подземног тока, тече даље кроз клисурасту долину, где се на крају састаје са Теферичом. Према мерењу из 1981. године (Р. Лазаревић), понор је примао 80 l/s, док је из пећине истицало 94 l/s. Ову разлику дају неколико евидентираних извора, од којих је најјачи у Белом дворцу, а вероватно и неки непознати извори, који се јављају директно у речном кориту. Мало колебање водостаја (протицаја) у пећинској реци, последица је постојећег капацитета понора, јер је засут наносом, а примарне шупљине и канали су малих димензија. Ова околност је веома повољна, јер уколико дођу велике воде, оне се ретензирају у слепој долини и постепено отичу. Тај хидролошки механизам значајно олакшава туристичко уређење и искоришћавање пећине.

Спелеотуризам Равништарке

Туристичка валоризација спелеолошких објеката може бити круцијална за развој разних видова туризма. Многа екскурзиона и излетничка путовања обухватају обилазак пећина. У случају Ресавске пећине то може бити веома атрактивна и исплатива понуда. У случају неуређених пећина то није могуће. С друге стране, неуређене и незаштићене пећине не морају да подразумевају одсутност туристичких кретања. Геотуризам, авантуристички туризам и научно-едукативни туризам у својим понудама неретко садрже спелеотуре, што значи да се ове пећине могу укључити у туристичко тржиште.

Уређеност око пећине Равништарке је далеко напредније од било ког другог спелеолокалитета на простору општине Кучево. У непосредној близини се налазе ресторан, смештајни капацитети у виду модерних брвнара, паркинг и спортско-рекреативни терени који употпуњују спелеотуристичку понуду. У оквиру туристичког комплекса се налази и простор за одржавање манифестационих активности. Оно што управљачкој структури ове пећине недостаје то је стручан кадар за реализацију услуга водичке службе. Неопходно је имати стручњака из геонаука, како би се сви геоморфолошки и спелеолошки садржаји адекватно представили посетиоцима. Осветљење и стање пешачке стазе су на задовољавајућем нивоу, те се може закључити добро стање техничке опремљености пећине. Туре у пећини трају око 30 минута. Нажалост не постоји евиденција туристичког промета пећине Равништарке, те се не може утврдити тачно стање. Међутим, према речима запослених у ресторану, пећина је најпосећенија током пролећа и лета, када долазе јачке екскурзије.

Општина Кучево поседује изузетне потенцијале за развој спелеотуризма. Осим пећине Равништарке, на подручју ове општине налазе се и пећина Церемошња, Дубочка пећина и Шевичка пећина. Од поменутих спелеолокалитета само су

Равништарка и Церемошња туристички валоризоване. Дубочка и Шевичка пећина нису туристички уређене, што свакако отежава развој спелеотуризма на нивоу општине. Равништарка као најуређенија пећина за туристичке посете може бити окидач за даљи развој спелеотуризма општине Кучево. Досадашњи радови показују значајне вредности и ту праксу треба континуирано одржавати и унапређивати.

Слика 2. – Смештајни капацитети

Слика 3. – Ресторан са инфо центром

Посета уређеним пећинама не представља велики изазов и не захтева одређену опрему, док посета неуређеним пећинама представља велики изазов, захтева опрему и стручног спелеолога. Ако би се у туристичку понуду укључиле и неуређене пећине Кучева, добила би се једна интересантна понуда, која би сигурно привукла научнике и авантуриста. Овакав приступ би побољшао стање авантуристичког и научног спелеотуризма, који свакако имају своје место на простору општине Кучево. Специфичности општине Кучево чине златоносна река Пек, пећине и други подземни и површински крашки облици, очувана природа и људи - житељи општине. Људи су оно највредније, без којих би природне реткости остале анонимне и постепено отишле у заборав. Познато је да су за време спелеолошких истраживања локални мештани помагали истраживачима на све могуће начине. На овом простору присутне су и бројне друштвено-митолошке занимљивости које су део свакодневнице овог краја. Мистичност источне Србије се одражава на овом простору и представља културолошки, историјски и потенцијално туристички идентитет. На основу традиције, обичаја, народне ношње, гастрономске јединствености и многобројних легенди, могуће је базирати развој туризма овог дела Србије. Такав приступ је аутентичан и због тога има предност у односу на друге спелеотуристичке дестинације.

Др Ивана Пењишевић

ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ ОДЛИКЕ РУРСKE ОБЛАСТИ ПОРАЈЊА

Рурска област је једна од шест подрегија немачког Порајња. Јединство Порајња чини река Рајна, која повезује индустријски најразвијеније рејоне Немачке – Горњу и Средњу рајнску област на југу са Вестфалијом на северу. Отуда се за Порајње употребљава и други назив, тј. Рајнско – вестфалска област. Порајње је географска регија која се сматра „кичмом“ немачке привреде, па је по значају за ову средњеевропску државу на првом месту. Рурски басен није физичко-географска, већ економска целина немачког Порајња. Обухвата релативно мали простор површине 4.435 km², који је по значају велики за немачку државу. У смеру запад – исток пружа се у дужини од 140 km, а ограничен је рекама Рур на југу, Рајна на западу и Мина на северу. У Рурској области се налази неколико великих индустријских градова са око 5 милиона становника, што га сврстава у највеће урбано подручје у Немачкој и треће у Европској унији. Рурска област је део већег метрополитског подручја Рајна – Рур са више од 12 милиона становника (2.800 стан/km²). То је пета агломерација у Европи после Москве, Лондона, Париза и Истанбула.

Рур је један од најразвијенијих индустријских рејона Немачке и Европе, јер је у њему средином XIX века и започела индустријализација ове средњеевропске државе на бази домаћег угља и руди гвожђа. Тада је Рур доживео снажну трансформацију и постао, у то време, један од најмоћнијих индустријских региона света. Индустрија Рура започела је на југу у херцинском масиву Зауерланду, на бази искоришћавања водних снага, горива и гвоздене руде. На расположивим резервама свих врста угља осим антрацита, као и на бази искоришћавања руде гвожђа из херцинских планина непосредне околине Рурске области, потом из Лорене и Шведске, развила се снажна металургија. На овом малом простору који заузима нешто мање од 2% државне територије, вади се око 80% угља и добија се око 90% целокупне производње кокса и око 75% челика Немачке. У Милхајму је 1848. године пуштена у рад прва висока пећ. Током XX века индустрија Рура се померала ка северу у регион Емшер и Липе, дуж ових река и Рајне, док стари металургијски завод у Есену чини и даље важно индустријско језгро. Значај Рура мери се по томе што се равноправно упоређује са Донбасом у Украјини и Шљонском у Пољској.

За Рурски басен се може рећи да је пример не само географске и демографске концентрације, већ и финансијске концентрације немачке тешке индустрије. Због богате сировинске базе, а захваљујући бројним локацијским предностима као што су развијена саобраћајна мрежа, тржиште и расположива радна снага, у Рурској области су развијене бројне индустријске гране. Некада се реком Рајном превозио сав терет, али са повећавањем обима производње, све више

се у саобраћају користи и железница. На обали Рајне у Рурској области је велика лука Дуисбург, која је међу првим речним лукама у свету, а по промету робе који се преко ње оствари, може се поредити и са поморским лукама. За путнички саобраћај и снабдевање градова прехрамбеним производима, највише се користе аутопутеви. Аутострада која од Келна води за Берлин, пролази поред Рурске области. Ваздушни саобраћај је такође веома развијен. Аеродром Диселдорф је интерконтинентални аеродром за Северну Рајну – Вестфалију. Аеродром Дортмунд у источном Руру је средње величине, који је у 2015. години имао промет од 2 милиона путника за домаће и европске дестинације.

У индустрији Рура водеће место свакако припада црној металургији (компаније „Клокнер“ и „Тизен Круп“ у Дуисбургу, као и у Есену, Бохуму и Дортмунду), а веома добро су развијене и хемијска индустрија („Хенкел АГ“ у Дизелдорфу, „Еворник Индустрис“ у Есену), метална („Рајнметал“ у Дизелдорфу), текстилна („Крефелд“ и „Вупертал“), инжињеринг (Гелзенкирхен, Есен, Дортмунд и Оберхаузен) и специјализоване индустрије као што је производња прибора за јело („Солинген“ и „Ремшајд“). Зато се за Рурску област каже да је „индустријско срце“ Немачке. Рурска област је постала огромна конурбација и велико тржиште за робу широке потрошње и услужне делатности. У Есену се налази седиште трговинске компаније „Алди“, а у Дизелдорфу је „Метро“.

Становништво Рурске области досељено је из свих крајева Немачке. Током XIX века Рур је привукао око 500.000 Пољака, Мазура и Шљезана из Источне Пруске и Шлезације, у миграцији познатој као Остфлухт („лет из истока“). До 1925. године Рур је имао око 3,8 милиона становника, а тврди се да га је населило преко 140 различитих нација. Скоро сви њихови потомци данас говоре немачки језик као матерњи и из различитих разлога се не идентификују са својим полским коренима.

Рур је познат по бројним културним институцијама, од којих су многе уживале међународну репутацију. Рур има три главне оперске куће (Schauspielhaus Bochum, Opernhaus Dortmund и Немачка опера на Рајни у Дуизбургу), више од 10 позоришта (Позориште Дортмунд, Позориште Есен, Grillo-teatar у Есену и други), а постоје и посебне музичке дворане класичне музике попут Bohmer Simphoniker, Duisburg Mercatorhalle, Saalbau Essen и Dortmunder Philharmoniker. У Руру се сваке године у пролеће одржава Klavier фестивал, који има 50-80 концерата класичне и дџез музике. Са више од 50 музеја, Рурска област је најбројнија у Европи. Познатији музеји су Немачки рударски музеј у Бохуму, Немачки фудбалски музеј у Дортмунду, Индустријски музеј Zollern II/IV у Дортмунду Музеј уметности и културне историје у Дортмунду, Музеј Folkwang у Есену, Музеј Kuppertmühle у Дуизбургу, Lehmbruck музеј у Дуизбургу, Немачки музеј унутрашњих водених путева у Дуизбургу и бројни други музеји у осталим градовима Рура.

Рурска област Порајња има 22 универзитета и колеџа, са више од 250.000 студената. Највећи универзитетски градови су Бохум, Дуизбург, Дортмунд и Есен. Универзитет уметности Folkwang је међународно признат ликовни колеџ са седиштем у Есену у Рурској области. Међутим, универзитети нису једина места у региону Рура где се могу добити академске квалификације. Овде по-

стоји и 17 различитих универзитета примењених наука, које студентима нуде практичне и квалификоване студије на економији, логистици и административном управљању. Три највећа универзитета у Рур - Ruhr Universiti Bochum, Universitet TU Dortmund и Univerzitet Duisburg-Essen, створили су алијансу под називом "UA Ruhr". Студенти уписани на један од ових универзитета могу присуствовати предавањима у све три институције без плаћања боравишне таксе. Осим тога, имају и могућност за специјализацију у Њујорку, Москви и Сао Паолу.

Рурска област је типично подручје срастања градова – конурбација. Од некадашњих шума и ливада у речним долинама су никли градови са мноштвом фабричких димњака. Слично регији „црна Енглеска“, тако је и Рур преобраћен у „црну покрајину“. Две су основне локације градова у рурској области – у близини рудника угља и челичана (Дортмунд, Бохум, Есен) или пак на пловном путу (Диселдорф, Дуисбург).

Есен (нем. Essen) је главни град Рурског басена са 583.084 становника (2.772 стан/км^2)¹ и налази се у централном делу регије, северно од реке Рур. После Келна, Диселдорфа и Дортмунда, Есен је највећи град државе Северна Рајна – Вестфалија. Основан је у IX веку, а статус града је добио почетком XI века. Есен је један од највећих индустријских градова Европе. Седиште је многих немачких концерна из сектора електротехнике, хемијске, грађевинске, машинске и текстилне индустрије. У њему се налази водећа европска корпорација за производњу челика „Тисен Круп“ (нем. Thyssen Krupp), која се састоји од 670 мањих компанија и запошљава 185.000 радника. Некада је Есен имао надимак „Круп-град“, јер је подручје Крупових фабрика било веће од остатка града. Есен је универзитетски град са Универзитетом примењених наука основаним 1972. године, који се 2003. године спојио са универзитетом у Дуизбургу, како би формирали Универзитет Дуизбург–Есен. Године 2010. Есен је проглашен за европску престоницу културе, након чега је ова престоница добила титулу европског зеленог капитала.

Од туристичких знаменитости Есена издвајају се индустријски комплекс „Zollverein“, музеј „Folkwang“, ботаничка башта „Grugapark“ и најстарији биоскоп у Немачкој „Lichtburg“. Индустријски комплекс „Zollverein“ је не само велика културна баштина Есена, већ и најлепши рудник на свету. Рудник угља, који је отворен 1932. године и затворен 1986. године, као и коксара која се налази у оквиру индустријског комплекса, имају статус светског наслеђа индустријског доба УНЕСКО-а. Некада највећи рудник угља и кокса на свету, временом се трансформисао у несвакидашњу туристичку атракцију у којој архитектура долази до посебног изражаја. У оквиру индустријског комплекса „Zollverein“ налази се Музеј „Red Dot“ који је смештен у некадашњој котларници рудника и има 1.500 експоната.

¹ Званичан број становника свих градова Рурске области заснован је на Попису становништва 9. маја 2011. године. Државна информација и технологија Северне Рајне – Вестфалије, преузета 24. фебруара 2018. године.

Слика 1. – Индустрijски комплекс „Zollverein“ у Есену

У Есену је за љубитеље уметности од много већег значаја Музеј „Folkwang“, који представља праву културну Меку са 70.000 радова и колекција Матиса, Писара, Ван Гога, Матиса и многих других. Још једна изазовна атракција коју Есен нуди јесте и Ботаничка башта „Grugapark“ у којој су прве стабљике засађене још 1927. године искључиво у научне и едукативне сврхе. Међутим, временом је ова нетипична ботаничка башта привукла на хиљаде туриста годишње, јер представља несвакидашњу комбинацију флоре, фауне и бројних породичних активности (тенис, фитнес, терени за роштиљање). У срцу Есена се налази један од најстаријих биоскопа у Немачкој – Lichtburg, па је самим тим и веома битан део његове историје. Он је педесетих година био центар скоро свих филмских премијера у Немачкој. Када је почетком деведесетих година XX века у Есену отворен највећи и најмодернији биоскоп у земљи – Cinemaхх, стари биоскоп је стављен под заштиту државе.

Диселдорф (нем. Dusseldorf) је смештен у средишњем делу Рурске области Порајња и главни је град немачке савезне државе Северна Рајна-Вестфалија. Према статистичким подацима има 613.230 становника (2.821 стан/km²). Чак 15% становништва Диселдорфа чине странци, међу којима има највише Турака, Грка, Пољака, Срба и Јапанаца (колонија од 7.000 Јапанаца је највећа у Европи). Диселдорф се први пут као насеље помиње 1135. године, а статус града је добио 1288. године. Данас представља једна од највећих економских, културних и политичких центара Немачке, у коме послује преко 5.000 страних компанија. У Диселдорфу је седиште „Хенкел групе“ (хемијска индустрија), „Рајнметала“ (металургија), „Водафона“ (телекомуникације), „Е.ON“ (енергетика) и других светских компанија. Аеродром Диселдорф је трећи по промету путника у Немачкој. Ово је и значајан универзитетски град, од којих су најзначајнији Универзитет „Хајнрих Хајне“ и Уметничка академија. Диселдорф је и модна престоница Немачке, због чега га зову и „Мали Париз“. Од туристичких знаменитости

Диселдорфа издвајају се Стари Град (Alstadt) популарно назван „најдужи бар на свету“, јер у низу има преко 300 кафеа, ресторана и ноћних клубова, затим „Криви торањ Диселдорфа“ из XIV века, Шеталиште на Рајни („Rheinuterpromenade“) са телекомуникационим торњем „Rheinturm“ високим 250 m.

Дортмунд (нем. Dortmund) је поред Есена и Дуизбурга један од три главна економска и трговачка центра Рурске области. Има 585.813 становника (2.087 стан/km²) и у укупном поређењу то је седми град по величини у Немачкој. Град је раније био познат по тешкој индустрији челика, док је савремена индустрија орјентисана ка високим технологијама. Дортмунд је данас познат као „зелена метропола“, јер се скоро половина градске површине налази под парковима, каналима и пољопривредним културама. Са око 53.000 студената на шест универзитета, Дортмунд је један од десет највећих универзитетских градова у Немачкој. У овом некада првом пивском граду Немачке, од туристичких атрактивности се издвајају Westfalenpark, Signal Iduna Park, Немачки музеј фудбала, Музеј Zollern II/IV, зоолошки врт и бројне друге знаменитости.

Дуизбург (нем. Duisburg) је град у западном делу Рурске области, који има највећу континенталну луку у Европи (7,4 km²). Његова историја је веома интересантна, имајући у виду да се данашња тржница користила још у првом веку. Сам град се налазио на значајном средњовековном трговачком путу на прелазу преко Рајне, који су чували Римљани. Повећању угледа града кроз историју су у значајној мери допринели оснивање Дуизбуршког универзитета 1655. године и картограф Герхард Меркатор. Почетком XIX века, развојем дуванске и текстилне индустрије, постаје индустријски центар. Дуизбург је познат по великом броју челичана у којима се остварује 35% укупне немачке производње челика. Велике компаније као што су Круп (Krupp) и Тисен (Thyssen) допринеле су развоју града, али је због хемијске индустрије и индустрије челика и гвожђа, Дуизбург у Другом светском рату био главна мета савезничких бомбардера. Према статистичким подацима у Дуизбургу живи 499.845 становника, односно 2.147 стан/km². Дуизбург је седиште немачке опере на Рајни као једне од највећих у земљи, а Дуизбуршки филхармонијски оркестар ужива међународни углед. Од туристичких атракција у Дуизбургу се издваја Landschaftspark, који је настао трансформацијом старе железаре у модеран културни центар и концертни простор заједно са авантура парком.

Бохум (нем. Bochum) се налази у средишту Рурске области и статус града је добио 1905. године, када је прешао 100.000 становника. Данас Бохум има 364.920 становника (2.505 стан/km²) и један је од четири града центара Рурске области Порајња. Бохум је географски смештен између река Рајна и Емшер, а основан је у X веку. Развој града почиње у другој половини XIX века, када се у Бохуму отварају рудници угља и челичане. Управо због тога, био је мета стратешког бомбардовања током Другог светског рата, када је готово цео град уништен. Након рата, у Бохуму се развија аутомобилска индустрија „Опел“ све до 2009. године, када се нашла у озбиљним финансијским проблемима. Бохум је и универзитетски град, у коме је 1965. године отворен Рур – Универзитет Бохум као први у Савезној Републици Немачкој. Данас је један од већих немачких уни-

верзитета, са преко 30.000 студената. Од туристичких атракција Бохума издвајају се Немачки музеј рударства, Немачки железнички музеј, Планетаријум и најуспешнији мјузикл на свету „Starlight Express“.

Гелзенкирхен (нем. *Gelzenkirchen*) је популарно назван „градом хиљаду ватри“ због фабричких димњака који су га замрачивали почетком XX века током индустријске револуције Рајнске области. Према статистичким подацима у граду Гелзенкирхену живи 262.528 становника, а густина насељености је готово иста као у Бохуму (2.502 стан/km²). Данас у њему више нема угљенокопа, последњи је затворен 2000. године, којом приликом је преко 3.000 радника остало без посла. Због тога је Гелзенкирхен деценијама био познат као град са највећом стопом незапослености у Немачкој. У њему је саграђена највећа соларна електрана у Немачкој. Од туристичких занимљивости у Гелзенкирхену могу се издвојити зграда опере, стари рудник угља Норстен и један од најноватијих стадион у свету Велтинс Арена.

Ахен (нем. *Aachen*) је најзападнији град Порајња, али и целе Немачке. Налази се на тремеђи Немачке, Холандије и Белгије и има 244.951 становника (1.523 стан/km²). Ахен је био насељен још у I веку од стране Римљана, а на месту античког насеља Карло Велики је саградио Ахенску катедралу у којој су крунисани скоро сви цареви Римско-немачког царства.

Слика 2. – Катедрала Карла Великог у Ахену

Ахен је стари универзитетски град са универзитетом из 1870. године. Од туристичких атракција у Ахену могу се издвојити катедрала Карла Великог која се од 1978. године налази на листи Светске културне баштине и Готска већница из XIV века.

Алекса Попадић

СТОКХОЛМ

Стокхолм је и главни и највећи град Шведске, као и највећи град Северне Европе. Град се налази у источном делу Скандинавског полуострва, у заливу Ридарфјерден на 14 острва и на месту где воде језера Меларен отичу у Балтичко море. Изван града, дуж обале овог мора налази се Стокхолмски архипелаг. За овај град се често каже да трећину површине градске области заузимају воде, а трећину паркови и зелене површине. Град се простире на око 188 km², од нивоа мора до надморске висине од око 50 m. У граду живи око 950.000 становника, док је у градској области насељено више од 1,5 милиона становника. У Стокхолму се налазе седишта државних институција (парламента, владе, судова и других органа државне управе), резиденција краљевске породице, управе бројних јаких скандинавских компанија, банака, берзе, реномирани европски универзитети, као и бројни музеји. Све ово доприноси статусу града, који представља административни, политички, економски и културни центар државе. У околини Стокхолма налазе се три објекта са Унескове листе светске културне баштине: Дворац Друтнингхолм, приватна резиденција шведске краљевске породице, Скугсфиркугорден, гробље у шуми и Бирка, трговачки центар из ере Викинга.

Слика 1. – Поглед на Стокхолм из залива

Порекло имена града није до данас недвосмислено утврђено. Назив града лако може да се подели на две речи: стоцк (трупци и стубови) и холм (острво,

острвце). Док је део о острву очигледан, имајући у виду положај града, постоји више објашњења о каквим је трупцима и стубовима било речи. Неки помињу да су стубови у прошлости побадани у воду како би обележили значајна места у граду и пијаце, попут стубова у Венецији. Како неки Стокхолм називају „северном Венецијом“, ово објашњење могло би да буде логично. Други помињу да је на острвима на којима је град настајао било много стабала. Највише је оних сматрају да су стабла коришћена да блокирају улаз непријатељских бродова у архипелаг и залив и тако спрече продор у унутрашњост. Постоје и другачија објашњења која говоре о потоку сличног имена, утврђењу, богатству рибе у заливу или постојању дрвеног моста.

У области данашњег Стокхолма људи су живели и пре више од осам миленијума. Након последњег леденог доба, промене климатских и педолошких услова дошло је до формирања насеља између језера Меларен и Балтичког мора. Око 1000. године нове ере Викинзи подижу насеље на месту данашњег старог рада, што доприноси развоју трговине и његовом економском јачању. Према речима Ерика Хроничара, настанак града везује се за државника Биргера Јарла, који је град основао 1252. године, како би заштитио унутрашњост Шведску од напада са мора. Сам положај града на истоку централне шведске низије и обали мора подржавао је развој трговине у регији Балтика. Град постаје значајан за трговину руде гвожђа из рудника Бергслеген.

Најстарији део града, данашњи Стари град, Гамла стан, подигнут је на малом острву Хелјеандсхолмен. Успон Стокхолма повезан је са развојем трговине на Балтику у оквиру Ханзеатске лиге. Град је одржавао добре економске везе са Хамбургом, Либеком, Гдњском, Ригом и другим градовима у окружењу. Значај града довео је и до борбе за превлашћу између данских краљева Калмарске уније и националног покрета за ослобођење у XV веку. Године 1520. дански краљ Кристијан II постаје и краљ Шведске у склопу Калмарске уније. Три године касније, Густав Васа успоставља власт и постаје краљ Шведске, а град се брже развија. Током XVII века Шведска постаје јака европска сила и Стокхолм постаје званична престоница 1634. године. Године 1697. изгорео је владарски замак и на том месту је потом подигнут краљевски дворач који је потом више пута дограђиван и реконструисан. Почетком XVIII века трећина становника града страдала је од куге, а затим следи и Велики северни рат који успорава развој града. До половине XIX века град враћа економски значај и поново постаје центар трговине и услуга, што привлачи велики број имиграната. Град се шири и у граду се оснивају високообразовне установе.

Значајне промене у изгледу града настају у XX веку, али и поред тога што се неке старе грађевине руше и замењују модерним, у неким деловима града опстају старе грађевине. Данас, уместо индустрије развијају се савременије услужне делатности, а број становника убрзано расте, што утиче на густину насељености и потребу за изградњом високих стамбених објеката. Град је административно подељен на дистрикте, који се могу груписати у три целине: градски центар, јужни део Стокхолма и источни део Стокхолма.

Стари град, Гамла стан на острву Стадсхолмен и оближње острво Ридархолмен, представљају пешачку зону у којој се налазе бројне градске атракције, ресторани, кафеи, барови и продавнице. У срцу Старог града налази се најстарији градски трг, Стортorget, са којег полази најстарија градска улица Копмангтан, која се помиње још у XIV веку. Овај трг уоквирују куће некадашњих трговаца и зграда берзе. На њему се десило и масовно погубљење угледних грађана 1520. године. Након овог немилог догађаја уследили су немири који су довели до распада Калмарске уније и избора Краља Густава I. Стари део града задржао је средњовековни распоред калдрмисаних улица, а међу њима је и најужи пролаз Мортен Троцигс Гренд широк свега 90 cm. У Старом граду је и најстарији ресторан на свету „Златни мир“ отворен од 1722. године, који је место окупљања познатих шведских песника, писаца, и сликара. Неке грађевине и даље имају старе фасаде, које сведоче о прохујалим временима. Најпознатије грађевине Старог града су: Стокхолмска катедрала, Нобелов музеј и Краљевска палата.

У архитектури Стокхолма примећују се утицаји из разних делова Европе. Град се развија од XIII века. Из овог периода сачуване су грађевине од трајнијих и отпорнијих материјала. Међу њима је најстарија зграда у Стокхолму, црква на острву Ридархолмен из XIII века, у којој су сахрањени бројни шведски владари. Током XVII и XVIII века ангажовани су страни архитекти, а у новије време шведски архитекти градили су под утицајем својих путовања по Европи, па чак и Сједињеним Америчким Државама. Историјске грађевине су углавном добро сачуване, делом и због тога што град није страдао у ратовима. Град су више пута захватили велики пожари у којима су страдали чак и цели квартали, али су пожари водили и ка бољем просторном планирању, бољем квалитету градње и унапређењу ватрогасне службе.

Краљевска палата је једна од највећих у Европи. Званична резиденција краља Шведске има 1430 просторија, од који 660 има прозоре. Палата је највећим делом изграђена током XVIII у стилу италијанског барока, на острву Стадсхолмен на месту где је некада постојао замак који је изгорео 1697. године. Од завршетка дворца 1770-их, није било великих реконструкција, али је било модернизације, промене ентеријера и прилагођавања просторија потребама различитих станара, владара и чланова њихових породица. Године 2011. започела је обнова оштећених делова фасаде од пешчара и ови радови трајаће две деценије. Палата је отворена за јавност и заинтересовани могу да посете примајуће дворане, Државну салу у којој је сребрни престо краљице Кристине, салу витешког реда, Музеј антиквитета Густава III, Музеј Три круне, Трезор, Оружарницу у којој су крунидбене кочије и кола из Краљевске коњушнице. У палати су и просторије Краљевског суда Шведске. Свакодневна смена страже и парада гардиста испред дворца представљају атракцију за туристе. Палату и смену страже годишње разгледа 800.000 посетилаца.

Зграда парламента заузима готово половину острва Хелјеандсхолмен у Старом граду. Зграда је подигнута у стилу неокласицизма, са деловима фасаде у необарокном стилу крајем XIX и почетком XX века. У комплексу који се састоји од две грађевине, осим парламента налази се и седиште Шведске националне банке.

Слика 2. – Зграда Парламента

Градска кућа са торњем на ком су златне Три круне једна је препознатљивих симбола града. Грађевину у архитектонском стилу романтизма дизајнирао је Рагнар Остберг, а изграђена је од осам милиона цигала. На торњу високом 106 m налазе се Три круне, симбол са шведског грба. Унутрашњост зграде лепа је као и њена фасада. Церемонија доделе Нобелове награде одржава се у Градској кући. У Плавој сали одржава се свечана вечера, а након ње у Златној дворани, у којој се налази мозаик са 18 милиона златних плочица, одржава се бал за лауреате и угледне госте. Музеј организује вођене туре на више језика, а са торња се пружа диван поглед на град.

У граду постоји двадесетак верских објеката, међу којима су најпознатији Стокхолмска катедрала, Немачка црква, црква Густава Васе, црква Ридархолм, катедрала Светог Ерика, црква Светог Јована, црква Светог Николе, Стокхолмска џамија и други.

Стокхолм оправдава свој статус „града између мостова“ и „северне Венеције“ и због великог броја мостова који повезују острва у централном делу града. Некадашње дрвене мостове временом су заменили камени и челични мостови, који данас олакшавају кретање кроз град. Нормалм, модеран центар Стокхолма, концентрисан је око трга Сергел. Трг носи име по вајару Јохану Тобиасу Сергелу, чија се радионица некада налазила на северно од трга. Овај трг је популарно место окупљања приликом сусрета са пријатељима, али и место на којем се дешавају демонстрације, славе победе шведске репрезентације и на којем се дешавају други различити догађаји.

Готово потпуно одсуство тешке индустрије чини град једном од најчистијих светских метропола. Стокхолм је један од најчистијих градова Европе.

Европска комисија доделила му је 2010. године награду Европска зелена престоница. Приликом додељивања ове награде у обзир се узимају бројни показатељи, попут: климатских промена, градског превоза, зелених површина, квалитет ваздуха, потрошња воде, отпад, третирања отпадних вода, одрживог коришћења земљишта, биодиверзитета и управљања животном средином. Освајању награде допринело је и то је Стокхолм има административни систем који посвећује пажњу питањима очувања животне средине, што је смањило за четвртину емисију угљен диоксида током претходне деценије и што је опредељен да постане град који не користи фосилна горива до 2050. године.

Паркови у Стокхолму места су у којима и становници и посетиоци Стокхолма радо проводе време. Познати градски паркови су: Хумлегорден, Тантулунден, Брунsvикен, Јургорден, Обсерваториелунден, Лонгхолмен, Ивар Ло и други. У њима се могу видети породице са децом, власници кућних љубимце, рекреативци, али и појединци који траже предах од ужурбаног живота у граду. У парковима се налазе шеталишта, спортски терени, базени, голф терени, справе за вежбање, сцене на отвореном, кафеи и бројни други садржаји. Јургорден је мирна оаза у центру града, омиљена и међу становницима и међу посетиоцима града. Острво Јургорден било је краљевски посед од XV века, а осим лепе природе место је богато културним садржајима. Овде се налазе посећени музеји: Скансен, Васа и АББА, као и забавни парк Груна лунд. Јургорден годишње посети 10 милиона посетилаца, од чега половина посети музеје и забавни парк.

Стокхолм је најважнији културни центар Шведске. Године 1998. Стокхолм је био европска престоница културе. Статусу града културе доприносе и бројни музеји који у њему постоје.

Музеј Васа је музеј у којем се налази једини очуван брод из XVII века. Сачувано је 95% оригиналног брода, који је украшен стотинама изрезбарених скулптура. Ратни брод дужине 69 m потонуо је приликом прве пловидбе 1628. године и 333 године након тога spaшен је са дна залива у Стокхолму. Скоро пола века брод је пажљиво и мукотрпно рестауриран, са намером да поврати стари сјај. Три јарбола овог брода штрче из крова зграде која је посебно подигнута да буде његов музеј. Овај музеј је најпосећенији музеј у Скандинавији. Десет различитих изложби, које представљају брод и музејска продавница привуку више од милион посетилаца годишње. Национални музеј има најбогатију колекцију у држави, са 16.000 слика и 30.000 рукотворина. Колекцију чине дела још из XVI века и укључује дела светски познатих уметника попут Рембранта, али и дела познатих домаћих аутора.

Музеј фотографије („Фотографиска“) је један од највећих музеја савремене фотографије у свету. Годишње се у њему одрже четири велике и двадесетак малих изложби, а пажњу посетилаца привлачи и кафе на крову музеја, са прелепим погледом на панораму Стокхолма.

Музеј савремене уметности налази се у центру Стокхолма, на острву Скепсхолмен. Отворен пре шест деценија, поседује богату колекцију дела из XX века, укључујући радове Пикаса, Далија, Матиса и других значајних уметника прошлог века. У парку музеја налази се и колекција скулптура вајара различитог

порекла. Музеј се последњих година окреће и млађој публици, тако што постаје место различитих културних догађаја који укључују приказивање видео записа, излагање уметничких инсталација и других аудио-визуелних догађаја, а за најмлађе посетиоце организује различите радионице.

Слика 3. – Музеј Васа

Музеј групе АББА садржи сталну поставку посвећену најпопуларнијој шведској поп групи свих времена. Посетиоци могу да погледају костиме чланова групе, златне плоче, музичке инструменте и освојене награде. Осим разгледања, посетиоци могу да миксују музику, испробају костиме, отпевају нешто и сниме свој наступ, што посету овом музеју чине незаборавним искуством.

Музеј Скансен је најстарији светски музеј на отвореном. Налази се у Јургордену и представља Шведску у малом. Како би био приказан живот у различитим деловима Шведске у прошлости, 150 фарми и радионица из целе државе је растављено и пренето у Скансен. Овде се и обележавају разни празници, попут дана летње дугодневнице, Валпургијска ноћ и прослава Луције. У Скансену се налази и зоолошки врт.

Музеј шведске историје приказује историју ове земље од давне прошлости до данашњих дана. Златни и сребрни накит, дела средњовековне уметности и једна од најбогатијих збирки о Викинзима, само су неки од разлога за посету овом музеју. У дворишту музеја посетиоци могу да учествују у викиншким играма и свакодневним активностима. Осим ових музеја, у граду постоји и много других музеја. То су: Краљевски кабинет новчића, Музеј медитеранских и блискоисточних антиквитета, Стриндбергов музеј, Музеј плеса, Кућа филма, Јеврејски музеј, Национални спортски музеј, Поштански музеј, Нордијски музеј, Етнографски музеј, Градски музеј, Нобелов музеј, Национални поморски музеј, Шведски природ-

њачки музеј и Космонова, Полицијски музеј, Биолошки музеј, а најновији музеј у граду је Викингалив. У њему посетиоци могу да открију историју Викинга, разграниче митове и истину и упознају свакодневни живот викиншке породице.

Забавни парк Груна лунд посебно је занимљив деци због 30-ак узбудљивих вожњи, а одраслима и због ресторана и концерата, који се овде одржавају. Парк је основан пре 130 година и заузима релативно мали простор, због своје локације близу центру града. Овај забавни парк годишње посети 1,5 милиона људи.

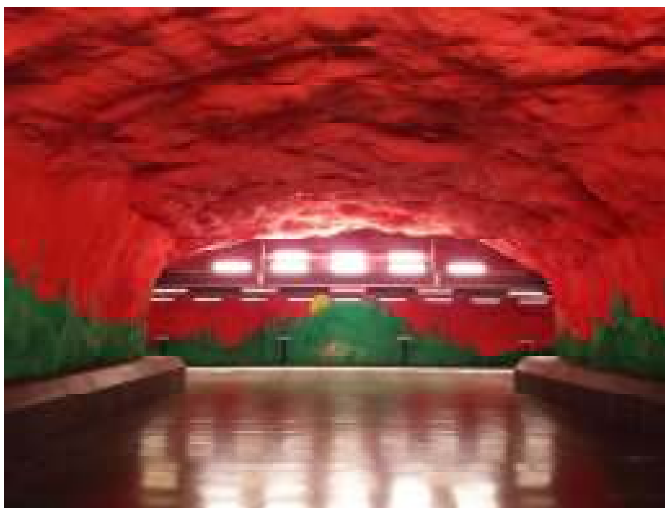
Слика 4. – Забавни парк Груна лунд

Палата Друтнингхолм је најбоље очувана краљевска палата у Шведској подигнута у XVII веку. Палата је изграђена по угледу на француске дворце, а њени бројни станари оставили су свој траг. У палати се налазе салони из XVII, XVIII и XIX века, позориште, прелеп врт и кинески павиљон. Палата је од центра Стокхолма удаљена петнаестак километара и отворена за јавност током године, иако представља званичну резиденцију шведске краљевске породице, која живи у јужном крилу дворца. Године 1991. палата је уврштена на Унескову листу светске културне баштине.

Гробље Скугсширкугорден подигнуто је у првој половини XX века под управом познатих архитеката Гунара Асплунда и Зигурда Леверенца. Ово гробље на око стотину хектара представља једно од важних дела модернизма и одсликава нордијску филозофију природе, живота и смрти. Међу стаблима борова налазе се хумке и скромни споменици. Године 1994. гробље је уврштено на Унескову листу светске културне баштине.

Метро у Стокхолму није само брз вид транспорта, већ и туристичка атракција. Прва линија метроа отворена је 1950. године, а данас постоји три линије (црвена, плава и зелена) са седам праваца и 100 станица. Метро дневно пре-

везе близу 900.000 путника. Стокхолмски метро некад називају и најдужом светском галеријом, јер је 90 од 100 станица украшено скулптурама, формацијама стена, фрескама, мозаицима, сликама и рељефима више од 150 уметника. На неколико станица стене су остављене без завршне обраде и такве зидине доприносе њиховом необичном и драматичном изгледу. Највећу пажњу посетилаца Стокхолма који желе да обиђу знаменитости метроа привлаче станице: Теј централен, Сулна Центрум, Кунгстредгорден, Стадион, Текниска Хујсколан, Родхусет, Шарпнек, Универзитет, Акала, Хувудста и друге.

Слика 5. – Сулна Центрум (метро станица)

Осим паркова и Старог града, за шетњу је незаобилазна и Краљичина улица, Друтнинггатан. Главна пешачка улица пружа се према северу од моста Риксброн у Нормалму до парка Опсерваториенлунден у делу града Васастан и паралелна је са две важне градске саобраћајнице.

Највећа робна кућа шведског ланца продавница намештаја и покућства „Икеа“, налази се у на периферији Стокхолма. У овој робној кући посетиоци могу да виде намештај који одражава дизајн близак Швеђанима и шведски стил живота. У ресторану ове робне куће посетиоци могу да пробају препознатљиве специјалитете шведске кухиње, међу којима су незаобилазне „ћуфтице“ у сосу од брусница и кремастим преливом и ролница са циметом, као дезерт.

И само разгледање града може да буде занимљиво искуство. Посетиоци град могу да обилазе отвореним аутобусом, бродом, веспом, бициклом или чак хеликоптером, али ће ипак најбоље упознати град ако се одлуче за пешачку туру. За посетиоце који нису испланирали своју посету Стокхолму, постоји велики број тура које покривају различита интересовања посетилаца, а међу њима и бесплатне туре које воде становници града и од којих могу да сазнају много, не само о граду, већ и о животу у њему.

Владимир Мајсторовић

БРИСЕЛ – „НЕЗВАНИЧНИ ГЛАВНИ ГРАД ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ“

Брисел (фр. *Bruxelles*, хол. *Brussel*, нем. *Brüssel*, енгл. *Brussels*) је главни уједно и највећи град Краљевине Белгије. Градска општина Брисел, која данас обухвата само градско средиште, има око 145.000 становника и површину од 32 km², док шире подручје Регије главног града, која чини Престоничку покрајину са 18 околних општина, (161 km²) има око милион становника. Брисел се сматра и главним градом Европске уније, због тога што је седиште бројних институција Европске уније, као и због дуге историје председавања. Као незванични главни град Европске уније у Бриселу се налази седиште Европске комисије и Савета Европске уније. Осим тога, у Бриселу се налази и друго званично седиште Европског парламента. Брисел је и седиште највећег броја међународних асоцијација и удружења на свету (око 1.700), великог броја лобиста (око 25.000), дописника и новинара (око 1.000), због чега има велики значај и утицај у светским размерама. Међутим, мало се зна да је Брисел и центар европског и светски признатог комичног стрипа.

Основне природне карактеристике

Град Брисел се налази у средишњем делу Белгије, између Фландријске низије и Брабантског платоа, на надморским висинама између 16 и 104 метара. Река Сена (фр. *Senne*) протиче кроз град са југозапада ка североистоку. Међутим, преко реке је, у центру града током 19. и 20 века, изграђен булевар и много грађевина, тако да се она данас не види.

Због утицаја и продора морске ваздушне масе са Атлантског океана и близине приобалних подручја, Брисел има благу и влажну приморску климу. Просечне годишње температуре ваздуха крећу се око 9,8°C. Најтоплији месеци у Бриселу су јул и август са просеком од око 17,5°C, док је најхладнији јануар са око 2,1°C. Брисел је важна саобраћајна раскрсница, културно, трговачко и индустријско средиште Белгије. У њему је развијена прехранбена, метална, машинска, текстилна и електроиндустрија. Ипак, доминира услужни сектор. У граду постоји велики број регионалних и седишта водећих светских мултинационалних компанија.

Кратак историјски преглед

Име Брисел потиче из фламанског језика, (*Broeksele*), што означава насеобину крај мочваре или „мочварно село“. Заправо град је израстао из старог рибарског села које је постојало на мочварном тлу поред реке Сене, током 6 века.

Град се почео развијати у 11. веку, када су изграђене прве градске зидине. Током 12. века, град постаје један од главних стратешких места на важном трговачком путу између Келна и Брижа, тако да се град убрзано развија. Током 13 и 14. века, доживео је успон захваљујући развијеној трговини и занатству. У петнаестом веку Брисел је постао резиденција бургундских војвода и надалеко чувен по својој бриселској чипки. Раскош тог доба огледа се у богатству грађевина на главном тргу (*Grote markt; Grand Place*), украшених симболима еснафских удружења.

Нове развојне импулсе Брисел је добио у периоду аустријске владавине који је отпочео 1713. Међутим, Француска, током револуције узима град под своју власт, све до 1815. године када према Бечком конгресу бива припојен Уједињеном Краљевству Холандије. Међутим, незадовољна франкофона елита и клер устали су против ове наметнуте уније. У Бриселу је 1830. године избила је тзв. "Оперетска револуција" и убрзо је овај град постао престоница самосталне Краљевине Белгије.

Као главни град нове државе, Брисел је привукао велики број становника будући да је био управно и индустријско средиште земље. Тада у град пристиже и велики број француских избеглица и франкофоног становништва с југа земље. Будући да је француски тада био језик двора, а потом и пословни језик, град полако постаје већински франкофонски.

У послератном развоју Брисела од значаја је била Светска изложба 1958. године, када је изграђен "Атомиум" заштитни симбол града, као и проглашење Брисела за седиште Европске заједнице, касније Европске уније. Брисел је данас космополитски град у коме живе многе културе и народи.

Културно-историјски споменици, музеји и знаменитости града

Брисел се одликује многобројним културно-историјским споменицима, различитих архитектонских стилова, са средњовековним кућама, дворцима, палатама, готичким катедралама и црквама, али и модерним зградама.

Централно језгро града, у коме се налазе најстарије сачуване грађевине, представља Велики трг (*Grote markt*). Смештен у срцу града, у свету архитектуре и уметности, познат као један од најдрагоценијих амбијенталних целина Европе, носи назив "Златни салон Европе".

Због свог јединственог уметничког облика и архитектуре очуваних грађевина, претежно изграђених током 17. века, Велики трг се налази на Листи Светске баштине, под заштитом Унеска. Локалитет из тог периода на посебан начин илуструје изузетан начин еволуције и достигнућа веома успешног трговачког града Европе на врхунцу његовог просперитета. Велики трг са грађевинама, изванредан је пример еклектичког и веома успешног споја архитектонских и уметничких стилова који карактерише културу и друштво овог региона. Архитектура грађевина представља јасну слику о нивоу друштвеног и културног живота тог периода, а барокни и фламански декоративни рељефни елементи стопили су се у фасади зграда.

Слика 1. – Трг „Златни салон Европе“ (Гранд Плац)

Најрепрезентативнији културно-историјски споменици градског трга су Градска већница (*Hotel de Ville*) са звоником и Краљева кућа, (*Maison du Roi*), окружене еснафским кућама из 17. века. Куће су јединствене, јер су кровови или фасаде урађени тако да по њима можете знати којој бранши припадају. Тако, куће лађара, имају кровове који су изграђени као крме галија, а постоје и куће пекара или пивара, са рељефним скулптурама јечма на фасадама.

Градска већница, (*Hotel de Ville*) најлепши је пример готичке архитектуре града, грађена у првом периоду 15. века. На врху средишњег торња, високог до 95 метара, налази се скулптура арханђела Михаила како убија демона. Овде је седиште градоначелника, али и јединствен музеј града са вредним сликама и оригиналним намештајем и скулптурама.

Краљева кућа, (*Maison du Roi*) саграђена између 13. и 15. века, у неоготском стилу, реновирана је много пута у последњих 500 година. Данас је преуређена у музеј града Брисела. Овде је на три спрата представљен историјат економског и друштвеног развоја града. Посебно су занимљиви експонати који представљају грнчарске предмете, порцелан, посуђе од калаја и таписерије, које су допринеле експанзији града у средњем веку.

Трг је у прошлости био велика пијаца, а данас се на тргу одржава велики број културних и туристичких манифестација, као и велика тржница цвећа. Сваке друге године у августу, одржава се фестивал цвећа, када цео трг бива прекривен тепихом разних цветних декорација. Уске улице, поплочане каменом, које се зракасто разилазе са градског трга, окружују старе средњовековне зграде у који-

ма су данас смештене бројне продавнице, сувенирнице, ресторани, галерије, музеји. Међу најстаријим и најпознатијим музејима у овом делу града су: музеј чоколаде, музеј пива и музеј костима и чипки.

Музеј какаоа и чоколаде, смештен у згради, под називом "Соко", ("*De Valk*") из 17. века, јединствен је по томе, што у њему можете видети и пратити историјат развоја најлепших посластица на свету. Осим тога, уз дегустацију ручно припремљених чоколада и пралина, чоколатори, (уметници за израду чоколада), ће вам показати како се оне праве, на стари традиционалан начин. Такође, можете открити свет настанка чоколада од порекла, изгледа дрвећа и плода биљке какао, (од кога се добија какао прах), до готових производа. Да је Брисел једна од светских престоница чоколаде, говори и чињеница да у граду има више од 40 чоколаторија.

Музеј белгијског пива, на Великом тргу, смештен је у згради барокног здања, која је украшена златним рељефним скулптурама јечма из 17. века. Овај музеј је изграђен у подруму пиварске куће и некадашње Трговинске асоцијације пивара у Белгији. У амбијенту старог подрума посетиоци могу да виде старе инструменте и апарате, дрвене буриће у којима се чувало пиво и да науче нешто о вековима старој пракси производње овог напитка. Посетиоци могу и да дегустирају белгијско пиво, које се сматра међу најбољим у свету и извор је националног поноса ове западноевропске земље.

Белгију помињу и као земљу чипки, а у Бриселу постоји јединствен **Музеј костима и чипки**. Бриселске чипке са дугом традицијом израде, у свету су препознатљиве по својој лепоти и дизајну. У просторијама музеја налазе се бриселске чипке и одећа, хаљине и костими, који су прављени од 16-19 века, као и документи у вези текстилних радионица.

Један од вековних симбола Брисела који се налази у централном старом делу града, близу Великог трга је статуа "Дечака који пишки" (*Manneken Pis*), а представља симбол грађанске храбрости. Легенда каже да је некада давно један дечак седео на грани дрвета. Када је угледао непријатељску војску како се приближава граду решио је да их задржи тако што ће да пишки по њима у тренутку када пролазе испод дрвета. Грађани Брисела који истичу ову легенду веома се поносе статуом као симболом пркоса и белгијског хумора.

А када је реч о белгијском хумору, оно што овај град издваја од других јесу фасаде појединих зграда које су осликане и украшене муралима, које представљају јунаке и ликове из белгијских комичних стрипова. Са више од 700 аутора комичног стрипа по квадратном километру, Белгија има више стрип уметника него било која друга земља на свету. Овде је стрип од популарног медијума израстао у уметност. Нигде другде стрипови нису толико снажно укорењени у стварност и маште људи.

Због тога се сматра да је Брисел европски и светски центар комичног стрипа. Најважнија институција тог типа, **Музеј и Центар белгијског комичног стрипа** (*The Belgian Comic Strip Center*) богат експонатима на најбољи начин осликава богату традицију ове врсте уметности. Музеј се налази у прелепој згради изграђеној 1906. године у стилу сецесије коју је пројектовао чувени Виктор

Хорта. У овој кући Штрупфова, Тин Тина, Таличног Тома и других цртаних ликова, које су осмислили белгијски уметници, посетиоци могу открити низ сталних поставки и изложби које илуструју развој и значај ове врсте уметности. Музеј поседује преко 5.000 оригиналних цртежа појединих стрипова и посебно одељење чувеног белгијског стрип јунака Тин Тина. У оквиру музеја налази се велика библиотека стрипова као и читаоница. Повремено, овде се организује низ изложби и едукативних радионица, које су намењене свима, а посебно ученицима и студентима смера за дизајн и уметност. Током 19. и раног 20. века, у граду су никле нове градске четврти. Изграђене су Краљевске галерије (1846), Палата правде (1863–1866), Берза (1873), Краљевска палата (1904), Тријумфална капија (1905) и познате грађевине у стилу Сецесије.

Недалеко од музеја и Великог трга налази се комплекс монументалних грађевина, познате под називом **Краљевске галерије - Св. Хуберт**; (*Galeries Royales Saint-Hubert*). Саграђене 1846. године, Краљевске галерије се састоје од три дела: Краљеве и Краљичине галерије, дужине око 100 метара и мање бочне Принчеве галерије. У унутрашњости се налази једна од три најстарија краљевска позоришта у Бриселу, (*Théâtre des Galeries Saint-Hubert*), изграђена 1847. године. Унутрашњост је реконструисана и обновљена 1951. и у њој се данас налази велики број трговачких и угоститељских радњи. Специфичност овог здања чини дуга и уска улица прекривена стакленим кровом.

Палата правде је јединствена камена палата неокласичног стила изграђена у периоду између 1866. и 1883. године. Ово је највећа грађевина подигнута у 19. веку и налази се на Прелиминарној листи Унеска. Монументално здање Палате правде у Бриселу које доминира узвишењем "Монопотан" годинама инспирише бројне архитекте и уметнике. Данас је у њему смештен Врховни суд Белгије.

Зграда "Берзе" (*Bourse/Beurs*), подигнута у периоду од 1868 до 1873. године представља мешавину различитих архитектонских стилова, међу којима доминира стил неоренесансе. Карактеристичан је по обиљу рељефних украса и скулптура, којег су стварали познати уметници (*Joseph Jacquet, Guillaume de Groot, Albert Ernest...*). Берза још увек служи својој намени, али је велики део простора неискоришћен, јер се већина данашњих берзанских трансакција обавља путем компјутера, од куће или из канцеларија. Због тога, ће зграда обимном унутрашњом реконструкцијом ускоро бити преуређена у јединствен "Храм белгијског пива", који ће имати едукативно-забавни карактер.

Краљевска палата, Брисел (*Palais Royal de Bruxelles*) је званична палата краља и краљице Белгије и седиште Белгијске монархије. Краљ и његова породица живе у краљевском дворцу у Лајкену на периферији Брисела, док је Краљевска палата у Бриселу место где се обављају разне државне церемоније и свечаности. Палата обухвата и службене просторије у којима се одржавају приједи и званичне посете шефова страних држава. Стара палата које је до темеља изгорела, детаљно је реконструисана, за време владавине краља Леополда Другог, од 1868 и 1872 године. Након неколико реконструкција Краљевска палата, са главном фасадом која је урађена 1904. године једна је од најлепших службених згра-

да Белгије. Смештена на Тргу палата, поред зграде парламента, преко пута великог краљевског парка окружена је зеленилом.

Краљевски парк смештен преко пута Краљевске палате је највећи градски парк Брисела. Парк је правоугаоног облика површине око 13 хектара. Окружен двоструким редом липа и монументалном оградом унутар парка постоје бројне статуе, фонтане, биљне декорације, као и бина на којој се одржавају бројне културне манифестације, концерти и свечаности.

У непосредној близини краљевског парка и палате налази се **Краљевски музеј лепих уметности** (*Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique*), основан 1801. године. Музеј представља белгијску државну збирку уметничких слика и скулптура. Чува значајне експонате, предмете из разних античких збирки светске цивилизације, као и европску декоративну уметност. Садржи више од 20.000 цртежа, скулптура и слика, од раног 15 до 21. века. Најбогатија је колекција фламанског сликарства која садржи вредна дела Антонијуса ван Дајка, Рохира ван дер Вејдена, Робера Кампена, Петера Рубенса и других. Колекција савремене уметности чува дела Марка Шагала, Рене Магрита, Пабла Пикаса и других уметника.

Слика 2. – Унутрашњост Краљевског Института природних наука Белгије

Краљевски Институт природних наука Белгије, један је од главних европских истраживачких центара посвећен истраживању и проучавању природних наука. Краљевски Институт природних наука садржи збирку разноврсних зоолошких, антрополошких и геолошких експоната. Ово је истовремено истраживачки центар за проучавање и изучавање антропологије, биологије, геологије, хидрологије и других природних наука, коришћењем различитих савремених ин-

струмената као што су: електронска микроскопија, радио интерферометрија, оптичка теледетекција (истраживања на даљину) и друго.

Институт поседује Музеј са фасцинантним прегледом природног света и скелета. Експонати који су изложени обухватају људску еволуцију, разне животиње, инсекте, минерале, поларне екосистеме, рибе. Експонати животиња и природног света који су изложени и урађени у природној величини делују као да су стварни. У засебним просторијама овог музеја постоје и интерактивни екрани и аудио-визуелни водичи који се користе за слушање и објашњавање о интересантним детаљима живог света. У склопу музеја постоји више различитих дворана и галерија у оквиру којих може да се посматра живи свет: Галерија сисара, поларног света, морских животиња, диносауруса, мамута, шкољки, инсеката и галерија минерала. Од 2007. године потпуно реновирана и проширена дворана (површине 4.580 m²), музејског типа, у којој су смештени скелети диносауруса, највећа је дворана тог типа на свету. Сваке године сисари оригиналних величина, китови, инсекти, поларна фауна, диносауруси, кристали или метеорити привлаче неколико десетина хиљада посетилаца свих узраста и нивоа образовања из читавог света.

Тријумфална капија - Од парка испред Краљевске палате у Бриселу, километрима далеко, пружа се поглед низ улицу 'Де ла луа' све до Тријумфалне капије. Тријумфална капија Брисела, трећа је по величини у свету, а грађена је за прославу 50. годишњице белгијске независности. Међутим, њена изградња је завршена и свечано отворена тек, 1905. године. Архитекта Шарла Жироа дизајнирао је троструку аркаду са капијом, широком 35, а високом 45 метара. Декорација тријумфалне капије поверена је најпознатијим белгијским уметницима тог времена. На врху лука уграђене су бронзане кочије које представљају регион Брабант, централна фигура држи подигнуту заставу Белгије – симбол независности, док преосталих осам скулптура представљају белгијске регије.

Атомиум и Мини-Европа – у послератном развоју Брисела од великог значаја била је Светска изложба одржана 1958. године, када је изграђен Атомиум – "циновски модел атома". Та модерна и у свету јединствена грађевина остала је до данас заштитни знак града. Ова 102 метара висока челично-алуминијумска конструкција представља 165 милијарди пута увећану кристалну решетку атома гвожђа. Заправо представља девет атома једног гвозденог кристала у размери 1:150 милијарди. Кугле, које представљају "атоме" су спојене цевима у којима се налазе лифтови који их повезују. У свакој кугли, можете видети пригодне научно-техничке и уметничке изложбе. Једино се у највишој кугли налази ресторан са кога се пружа изванредан поглед на град и Мини Европу.

У подножју Атомијума налази се **Мини-Европа** едукативно-забавни парк у коме се налазе минијатуре значајних грађевина из земаља ЕУ. Мини-Европа поседује репродукције најпознатијих културно-историјских споменика и знаменитости земаља Европске уније и то у размери 1:25. У парку се налази око 350 минијатурних грађевина, смештени у идентичном окружењу, као што су: Чешки дворци, Тријумфална капија, Биг Бен, Акропољ, Амстердамски канали и грађевине, Ирске куће и поља, виноградарско подручје Француске, шпанска кориди и

друго. Парк садржи и мале покретне моделе саобраћајних средстава: возови, бродови, аутомобили итд. На крају посете, изложба под називом "Дух Европе" даје интерактивни преглед Европске уније у форми едукативних мултимедијалних игара намењених ученицима.

Слика 3. – Атомијум – једно од симбола Брисела

Европски кварт Брисела и европске институције

Брисел, "незванични главни град Европске уније", највише је познат као седиште водећих институција Европске уније. Најбитније институције ЕУ су: Савет Европске уније, Европска комисија и Европски парламент (друга зграда се налази у Стразбуру). Ове институције су смештене у делу града око трга Шуман, који се назива Европски кварт.

Савет Европске уније или Савет министара ЕУ представља глас држава чланица, односно у овом телу се чује глас националних влада. Ова институција је главни орган за доношење одлука која између осталог креира нове законе заједно са Европским парламентом. У зависности од теме која је на дневном реду, сваку земљу представља министар задужен за дату област - финансије, саобраћај, пољопривреду, образовање итд. За одлуке о највећем броју тема довољан је глас већине чланова. Савет има извршан број обавеза: координира економским смеровима земаља чланица; закључује, међународне договоре у име свих земаља ЕУ; заједно са Парламентом, руководи буџетом; доноси одлуке потребне за утврђивање и спровођење заједничке међународне и безбедносне политике; координира активностима земаља чланица и усваја мерила у полицијској и правосудној сарадњи у питањима криминала.

Европска комисија (ЕК) је извршни орган Европске уније, својеврсна Влада, задужена за предлагање закона и спровођење одлука. Смештена је у импозантним зградама "Берлемон" и "Шарлемањ" на Шумановом тргу. Комисија је одговорна за имплементирање Европског законодавства (директиве, регулације, одлуке), буџет и програме усвојене од стране Парламента. Представља Унију на међународној сцени и преговара око међународних договора, углавном на пољу размене и сарадње. Уз Европски парламент и Савет ЕУ, представља једну од три главне институције која управљају Унијом. Комисија је једина институција која може да предложи нове законе, о којима Европски парламент и Савет расправљају и гласају. Комисија је задужена да се стара о томе да националне владе поштују правила и примењују законе ЕУ. Од априла 2012. године, грађани Европске уније могу тражити од Комисије да направе законски предлог (Европска грађанска иницијатива). То мора учинити најмање милион грађана који долазе из не мање од седам различитих земаља.

Слика 4. – Зграда Европске комисије

Комисију чини 28 комесара (једна држава, један комесар), који се бирају на период од пет година. Комесари обављају дужност независно од националних влада и у општем интересу Европске уније. Председник Комисије предводи тим комесара, који су задужени за одређену област, нпр. финансије, пољопривреду, индустрију, науку, животну средину, здравље итд. Председник и чланови Комисије се бирају од стране земаља чланица пошто су претходно одобрени од стране Европског парламента. ЕУ такође има високог представника за спољну и безбедносну политику, који управља свим активностима ЕУ на међународној позорни-

ци, а истовремено је и потпредседник Комисије. За Европску комисију ради око 32 000 људи. Већина њих је смештена у Бриселу, мада Комисија такође има канцеларије у свим државама чланицама, али и у другим земљама широм света.

Европски парламент (ЕП) представља грађане Европске уније (нешто преко 500 милиона). Састоји се од низа објеката, зграда који су смештени у оквиру Европског кварта на истоку Брисела, а чија је изградња започела 1989. године. Комплекс грађевина ЕП носи званичан назив "*Espace Léopold*".

Три најбитније функције Европског парламента су: законодавна, надзор над Европском комисијом и усвајање буџета ЕУ. Парламент врши демократски надзор над Европском комисијом, укључујући и право вета над постављењем Председника и целокупног састава Комисије, као и право изгласавања неповерења Комисији. ЕП практикује и политички надзор над свим другим институцијама Уније. Посланици представљају бираче и групишу се по политичкој оријентацији, а не према националној припадности. Тако у Европском парламенту седе политички представници груписани око Европске народне странке (хришћанске демократе), социјалисте, либерале, зелене и друге. Основна улога Парламента је политичка контрола, као и именовање и разрешавање чланова Европске комисије. Савет министара и Европска комисија обавезни су да извештавају Парламент о свом раду. Такође, у процесу одлучивања, Савет министара од Парламента тражи мишљење, без кога не може да одлучује. ЕП доноси годишњи буџет и контролише његову примену, заједно са Саветом министара. Сваких пет година, гласачи у ЕУ бирају своје представнике у Парламенту. Званично седиште Европског парламента је у Стразбуру, где се и одржавају редовне месечне пленарне, гласачке, четвородневне седнице, међутим из практичних разлога, током већег дела месеца, припремне законодавне радње, седнице одбора, и додатне пленарне седнице се одржавају у згради ЕП у Бриселу.

Парламентариум - Поред зграде Европског парламента налази се Парламентариум (*Parlamentarium*). Парламентариум је јединствен визиторски центар Европског парламента. Смештен поред зграде Европског парламента, он је званично отворен крајем 2011. године као најсавременији музеј тог типа на свету. Поседује сталну изложбу са стотинама мултимедијалних компоненти, приказујући начин функционисања Европског парламента, као и других институција Европске уније. Посетиоци могу користити мултимедијалне водиче, који ће га водити кроз изложбу. Парламентаријум поседује неколико просторија. У централној просторији налази се 360-степени дигитални кружни екран који на јединствен начин води посетиоце у срце Европског парламента. Овде посетиоци могу сазнати или чути парламентарне дискусије и народне посланике, који износе своје ставове. У виртуелној просторији "Уједињени у различитости", посетиоци путем покретних "електронских столова" могу да открију појединости о природним и друштвеним карактеристикама свих земаља чланица ЕУ. У тунелу гласова са вишејезичним приказима може се истражити функционисање Европског парламента на три локације у Бриселу, Стразбуру и Луксембургу. Динамички, интерактивни мултимедијални екрани посетиоцима пружају праву слику европских институција, интеграција, као и њихов утицај на свакодневни живот њених грађана.

Миодраг Радановић

ПАТУЉЦИ СА КРКА

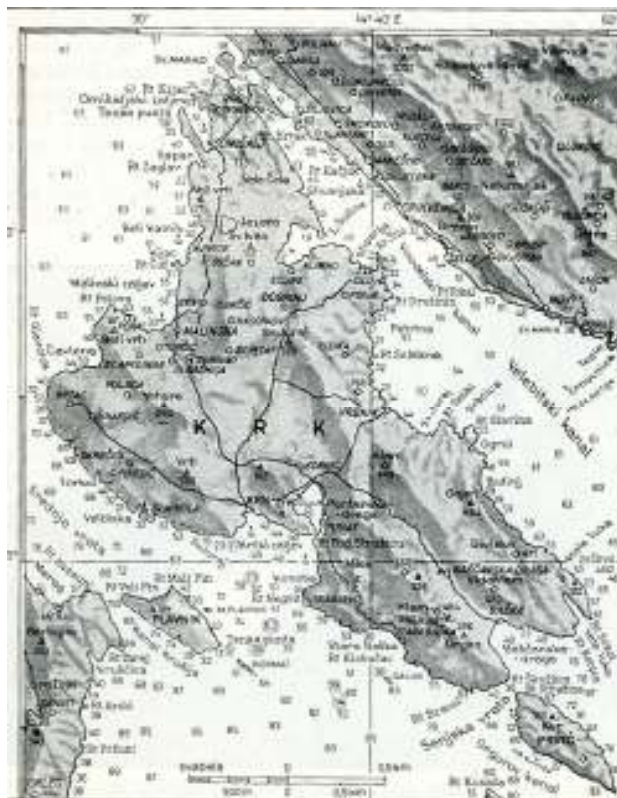
Крк је највеће острво у Јадранском мору са површином од 410 km². Дужина му је 38 km, а максимална ширина 21 km, па представља најшире острво у Јадранском мору. Припада Кварнерском архипелагу. Кварнерско приморје је синоним за Хрватско приморје у ужем смислу. Изграђено је углавном од кречњака, а делимично од флиша. Заступљена је медитеранска клима и флора. Вегетацију сачињавају углавном шуме храста и црнике. Острво је насељено још од преисторијског доба (млађег каменог доба или неолита, 10 000 године пре н. е.). Данашњи назив острва први помињу грчки географи Страбон (Strabo, 63 пре н. е.-23 н. е.) под називом Куриктике и Клаудије Птоломеј (Claudius Ptolomey, 100-160 н. е.) под називом Коурикта. Острво сачињава седам насеља. То су Крк, Пунат, Башка, Врбник, Добрињ, Малинска и Омишаљ. Најстарије насеље је Башка, које потиче из XIV века. Од 1910. године број становника острва контурирано опада (сада има 17860 становника). Најважније привредне гране су туризам, риболов, пољопривреда и поморство.

Географија болести (нозогеографија) или географска патологија изучава особености појаве болести човека у различитим географским зонама (нозоареале). Ендемска болест је стално присуство неке болести у одређеном географском подручју током дужег временског периода. Нанизам са Крка спада у ендемске болести. Нанизам (лат. nanismus, грч. патуљак, кепец, син. nanosomia) представља патуљаст раст. Термин је први употребио Г. Хилар (G. Hillaire). То је особа веома ниског раста у поређењу са нормалном особом средње висине, која је исте старости, пола и расне припадности. Ипак је веома тешко тачно одредити висину испод које почиње нанизам, нарочито због тога што се средња висина код појединих раса и народа разликује. Броман (Broman), Дехлберг (Dehlberg) и Лихтенштајн (Lichtenstein) износе за Шведску да нанизам одраслог мушкарца почиње од висине мање од 160 cm, а у одрасле жене мање од 151 cm. Неки аутори говоре о нанизму када је висина особе умањена за 20 cm у односу на средњу висину нормалних особа исте старости. Подаци о патуљцима налазе се у документима од почетка писане историје. Египатски патуљак Деде савременик је I династије и приказан је на скулптурама око 3300 пре н. е. Грци су веровали да постоји читаво племе људи високих грчку стопу (34 cm). Владари су их често током историје користили на разним приредбама, свечаностима, гозбама и сл., јер су били добри забављачи.

Прве студије о нанизму износе Пол Лоран (Paul Lorain, 1827–1875) 1871, Шафаусен (Schafhausen) (1882) и аустријски патолог Ричард Палтаф (Richard Paltauf, 1858–1924) 1891. године. Први је француски неуролог Пјер Мари (Pierre Marie, 1853–1940) 1886. године приметио да хипофиза² спречава раст тела (тј. да

² хипофиза (лат. hipophysis), жлезда у мозгу

је хипофиза регулатор раста тела). Лоран је први упозорио 1871. године на узрочну везу између хипофизарног оштећења и заосталог соматског³ развоја. Еванс 1921. дефинитивно закључује да предња хипофиза садржи фактор раста. Хипофизарни нанизам⁴ спада у клиничку слику великог броја ретких хипофизарних синдрома⁵ Чавет (Saques–Chavet, 1941), Дебре (Debre Marie, 1938), акромикрија⁶ Брош (Brugsch, 1927).

Слика 1. – Топографска карта острва Крк

Код есенцијалног нанизма ради се о патуљцима који се једино својом вишином разликују од нормалних особа одговарајуће старости, пола и расе. Узроци су непознати. Велики број аутора сматра да је наследан на бази мутације⁷ и че-

³ соматски (грч.), телесни

⁴ нанизам (лат. nanismus), патуљаст раст

⁵ синдром (лат. syndroma), група симптома

⁶ акромикрија (лат. acromicria), смањеност екстремитета

⁷ мутација (лат. mutatio), нова наследна особина

сто се преноси унутар породице. У ову групу неки аутори сврставају и тзв. приморски кретенизам⁸ описан на острву Крку (Вагнер–Јаурег; Wagner–Jauregg). Болесници су просечне интелигенције. Узрок је вероватно поремећај хипофизе. Есенцијални⁹ нанизам се према неким граничи са тзв. физиолошким нанизмом појединих раса (Бушмани, Лапонци). Есенцијални нанизам може бити урођен. Ход, ницање зуба, говор и пубертет појављују се у уобичајено време, а једино заостаје статурални¹⁰ развој. Хипофиза излучује хормон¹¹ раста неопходан развоју, нарочито у фази пубертета. Мада редак, могућ је и чисти хипофизарни нанизам без сексуалних, интелектуалних и метаболичких сметњи (називају га и Палтауфов нанизам).

Слика 2. – (70-огодишњак са острва Крка висине 132 cm)

По легенди болест је на острво Крк унео неки бачвар, али се не зна када. Становници наводе како су ноћу боравили у шумама. Први извештај о патуљцима са Крка потиче од бечког неуропсихијатра **Јулиуса Вагнера** (Julius Wagner,

⁸ кретенизам (лат. cretenismus), ментална заосталост

⁹ есенцијалан, битан

¹⁰ статуралан, који се односи на стас (висину)

¹¹ хормон (грч.), производ лучења жлезда

1857–1940), који их је детаљно описао 1906. године. Он је изучавао и ендемску¹² гушавост¹³. Доктор Ернест Ханхарт, који је на Крку боравио 1924. године бавио се проучавањем наследних аномалија у изолатима у Швајцарској и Алпима. Он је на Крку описао девет патуљака. Патуљастог су раста и имају кратке екстремитете. Интелигенција им је просечна, а код неких чак и надпросечна. У периоду од 1864–2003. године регистровано је у селима Башка, Драга и Јурандвор 23 патуљка. Не могу имати децу, па им се популација смањује. Данас је на острву присутно само 6 патуљака. Ради се о наследној болести насталој у затвореним срединама, тзв. изолатима у којима се из географских и традиционалних разлога нису уносили нови гени¹⁴, па су се често склапали бракови унутар крвног сродства (консагвинитети)¹⁵. Патуљци са Крка су медицински феномен у целом свету и предмет проучавања више од сто година. Имају задебљане мекане делове тела, плоснати, дубоко усађени (боксерски) нос и недостатак секундарне длакавости. Глас им је детињаст, а кожа наборана услед недостатка хормона. Интересантно је да, упркос болести, доживљавају старост и преко 80 година.

¹² ендемска (грч.), болест која се јавља само у одређеним областима на Земљиној површини

¹³ гушавост (лат. struma), увећање штитасте жлезде

¹⁴ ген, наследна јединица

¹⁵ консагвинитет, сродност по крви